THE

PRINCESS OF WALES

SARASVATĪ BHAVANA TEXTS

No. 43

(PART III)

THE

SMĀRTOLLĀSA

(PART III)

GOVERNMENT SANSKRIT LIBRARY,

BENARES.

Sr. KAV 1150

[14 annas.]

Saleable at half of the printed price.

KAV

1150

137

[illegible]

THE

PRINCESS OF WALES

SARASWATĪ BHAVANA TEXTS

No. 43

(PART III)

—o—

EDITED BY

Mahāmahopādhyāya

GOPĪ NĀTHA KAVIRĀJA, M. A.

THE

SMĀRTOLLĀSA

(PART III)

Printed by Jai Krishna Das Gupta
Vidya Vilas Press, Benares City.

1936

Bhawan's Sri Sankaracharya Sanskrit Mahavidyalaya

Saleable at half of the printed price.

Bhawan's Sri San ... krit Maha ... Vidya

स्मार्त्तोल्लासः

श्रीशिवप्रसादकृतः

(तृतीयो भागः)

वाराणसीस्थराजकीयमहाविद्यालयवेदाध्यापकेन
वेदाचार्य पण्डित श्रीभगवत्प्रसादशर्मणा
टिप्पण्यादिभिर्विभूष्य संशोधितः ।

THE

SMĀRTOLLĀSA

BY

S'RĪ S'IVAPRASĀDA

(PART III)

EDITED WITH INTRODUCTION & NOTES

By

VEDĀCHĀRYA
BHAGVATPRASĀDA S'ARMĀ
Professor, Govt. Sanskrit College, Benares.

1936.

|| श्रीः ||

भूमिका

सर्वकर्माधिष्ठातुः काशीपुराधिपतेः कृपया स्मार्तकर्मप्रतिपादकः स्मार्त्तोल्लासनामको ग्रन्थः सम्पूर्णीभूय प्रकाशं प्राप्तः। अस्य ग्रन्थस्यावलोकनेन ज्ञायेत यत् शुक्लयजुर्वेदमाध्यन्दिनशाखीयस्मार्तकर्मणां शृङ्खलितविवरणोपयोगि ग्रन्थान्तरमीदृशं नोपलभ्यत इति।

यद्यपि गङ्गाधरकृतस्मार्तगङ्गाधर—वैद्यनाथमिश्रकृतपाकयज्ञसंस्थादयः केचिद् ग्रन्थाः स्मार्तकर्मोपयोगिनः प्रसिद्धास्तथापि एतत्प्रकाशनं न विफलं, यत उक्तग्रन्थेभ्योऽत्र भूयिष्ठं वैलक्षण्यमस्ति, तच्च सरलरीतिविस्तृतपद्धत्यादिगुणैः स्फुटमेव। अपेक्षितमन्त्राणामानुपूर्व्युद्धारस्तु प्रयोगकर्तॄणां विशेषोपयोगितावहः। अत एव सरस्वतीभवनग्रन्थमालासम्पादकैर्महामहोपाध्याय पं० श्रीयुक्तगोपीनाथकविराज एम् ए० महोदयैरेतत्प्रकाशनायाहमादिष्टः। तदादेशं शिरसा वहता मया यथामति टिप्पण्यादिविधानपूर्वकं सम्पादितोऽयं ग्रन्थः।

एतन्निर्माता आलम्बायनगोत्रः शिवप्रसादनामा आसीत्। एतद्रचितः श्रौतोल्लासोऽपि (सूरतनगरे) मुद्रितः। एतद्ग्रन्थावलोकनेन (१)जयदेवोऽस्य पितामहः शिवाजीशर्मा च पिता आसीदिति प्रतीयते। कुत्रत्योऽयं कादृशोपनामा चेति नैव सुनिश्चितं, किन्त्वस्य(२) भट्टत्वेन(३) पाठकत्वेन चोभयथापि निर्देशो दृश्यते। स्थानसम्बन्धेऽपि पुष्करपल्ली(४)-पुष्करपुर(५)-

---

(१) स्मा० ३७७।   (२) श्रौ० १२७। ९९।

(३) स्मा० २९६। ३२८। ३४४। ३६७। ३७७। ३८४।

(४) स्मा० २९७। २९६। ३२८। ३४४। ३६७ ३७७।

(५) श्रौ० ६१।

एरण्डवल्ली-एरण्डपल्ली(१) शब्दा दृश्यन्ते।

अनेन ग्रन्थकर्त्रा कियन्तो ग्रन्था निर्मिताः के च तत्र विषया इति निःशङ्करूपेण सम्यग्ज्ञातुमशक्यत्वे केवलं श्रौतोल्लासस्य स्मार्तोल्लासस्य च निर्मातृत्वमस्येति प्रसिद्धग्रन्थद्वयकर्तृत्वमेवास्य स्वीकरणीयम्।

श्रौतोल्लासे स्मार्तोल्लासस्य समुल्लेख(२)दर्शनात् स्मार्तोल्लास एव प्राचीनतरो ग्रन्थ इति प्रतिभाति।

अत्र बहवः प्राचीनग्रन्था ग्रन्थकाराश्चोल्लिखितास्तेषु ऋषीन् तत्सदृशाचार्यांश्च विहायान्येषां यानि नामानि दृश्यन्ते तन्नामकानां समयपौर्वापर्यं निम्नलिखितरीत्या बोध्यम्।

भर्तृयज्ञः (८०० ई०)
मेधातिथिः (मनुस्मृतिटीकाकारः; ८८५—९०० ई०)
केशवस्वामी (१००० ई० अब्दतः प्राचीनः)
पारिजातः (११०० ईस्वीतः प्राचीनः)
त्रिकाण्डमण्डनम् (१०००—१२०० ई०)
कर्कः (कात्यायनश्रौत-शुल्ब-गृह्य-भाष्यकर्ता, ११०० ई०)
अपरार्कः (उत्कलदेशाधिपः, ११२५ ई०)
स्मृत्यर्थसारः (श्रीधरस्य ११५०—१२०० ई०)
श्रीधरपद्धतिः (११५०—१२०० ई०)
कालादर्शः (१२००—१३२५ ई०)
जयरामभाष्यम् (पारस्करगृह्यसूत्रभाष्यम्; १२००—१४०० ई०)
वोपदेवः (१२०७—१३०० ई०)
हेमाद्रिः (१२०७—१२७१ ई०)
रेणुकारिका (कात्यायनश्रौत-पारस्करगृह्यसूत्रानुसारिणी; १२६६-१२६७ई०)
हरिहरः (पारस्करगृह्यसूत्रभाष्यकारः; १२४५-१४०० ई०)
आचारादर्शः (१३०० ई०)

(१) स्मा० १६९। श्रौ०१। ९९। १२७। (२) श्रौ० ६१

परांशरमाधवीयः (१३३०—१३८५ ई०)
स्मृतिसारः (हरिनाथस्य; १३३०—१३८५ ई०)
प्रयोगपारिजातः (१३६०—१४३५ ई०)
मदनपारिजातः (१३११—१३९० ई०)
दानभागवतम् (१३०० ईस्वीतः परवर्ति)
मदनरत्नम् (१४२५—१४५० ई०)
रामवाजपेयी (कात्यायनश्रौतसूत्रमनुसृत्य पद्धतिकारः; १४२९ ई०)
सिद्धान्तशेखरः (१५०० ईस्वीतः प्राचीनः)
गर्गपद्धतिः (१५१९ ईस्वीतः प्राचीना)
निर्णयामृतम् (१५०० ईस्वीतः प्राचीनम्)
गदाधरभाष्यम् (पारस्करगृह्यसूत्रभाष्यम् ; १५०० ईस्वीतः परवर्ती)
टोडरानन्दः (१५६५—१५९९ई०)
देवयाज्ञिकः (कात्यायनश्रौतसूत्रोपरिबृहद्भाष्यपद्धतिकर्ता; १५९५ ईस्वीतः प्राचीनः)
स्मृतिरत्नावलिः (१६०० ईस्वीतः प्राचीना)
स्मृतिभास्करः (१६१०—१६४५ ई०)
कृष्णं भट्टीयः (निर्णयसिन्धुटीका; १६१२ ईस्वीतः पश्चात्)
प्रयोगरत्नम् (१६०० ई० मध्यभागे)
धर्मप्रवृत्तिः (१६०० ई० मध्यभागे)
प्रायश्चित्तमुक्तावलिः (दिवाकरस्य; १६८६ ई० मध्यभागे)

हस्तलिखितमेकं स्मार्तोल्लासपुस्तकं बडोदाराजपुस्तकालये सुरक्षितं वर्तते यदीयलिपिकालः १६१० शकाब्दः । १६८६ ईसवीयाब्दे निर्मितस्याचारार्कस्य कर्तुर्दिवाकरस्य प्रायश्चित्तमुक्तावलेर्नाम्नोऽत्र ग्रन्थे प्रमाणतया निर्दिश्यमानत्वेन दिवाकरकालादर्वाचीनः प्रकृतग्रन्थकर्तुर्जीवितकाल इति प्रतीयते । १६१० शकाब्दे (१६८८ ईस्वीयाब्दे) स्मार्तोल्लासस्य लिपिकालदर्शनात्तस्मात्प्राचीनस्तत्समकालिक एव वा ग्रन्थकर्तुर्जीवितकाल इत्यपि स्पष्टम् ।

अत: १६८७ ईशवीयाब्दे तत्सन्निकृष्टे कालान्तरे वा ग्रन्थकर्ता जीवन्नासीदिति पूर्वोक्तप्रमाणद्वयत: स्फुटमेव प्रसिध्यति ।

सम्प्रति स्मार्ताग्नेराधानमेतद्ग्रन्थानुसारेणैवानुष्ठीयते ।

अत्र वर्णितविषयाणां विस्तृतसूचीपत्रं पुस्तकादौ समावेशितम् ।

ग्रन्थविषयकं विस्तृतसमालोचनं यथावसरं समयान्तरे करिष्यते ।

ग्रन्थस्यास्य सम्पादनकर्मणि येषां हस्तलिखितपुस्तकानामुपयोगो विहितस्तेषां सर्वेषामेवाशुद्धिबहुलतया संशोधनकार्यमतीव दुष्करमासीत्, परन्तु गोस्वामि पं० श्रीदामोदरलालमहोदयै: पं० श्रीविद्याधरशर्ममहोदयैश्च तादृशाशुद्धिनिराकरणेन पङ्क्तिसंस्कारकर्मणि सविशेषमानुकूल्यमाचरितमिति सबहुमानं साञ्जलिबन्धं तेभ्य: कृतज्ञतां निवेदयामि ।

गवर्नमेन्ट संस्कृत कालेज, काशी । } श्रीभगवत्प्रसादमिश्रः ।

विषयानुक्रमणिका।

	पृ०
ग्रन्थकर्तुर्मङ्गलाचरणम्	१
आवसथ्यप्रशंसा	,,
द्विजानां षट्कर्माणि	२
विप्राणां त्रीणि जीविकाकर्माणि	,,
नित्यस्यौपासनहोमस्याकरणे प्रत्यवायः	,,
नास्तिक्यात्स्वकर्महानौ पातित्यं तस्य द्वादशाब्दव्रतेन शुद्धिश्च	,,
पतितस्य निरीक्षणे सूर्यदर्शनं प्रायश्चित्तम्	,,
पतितस्य स्पर्शे सचैलस्नानं प्रायश्चित्तम्	,,
पतितेन सह सम्भाषणे हास्ये च अब्दप्रायश्चित्तम्	,,
पतितान्नभुक्तौ तत्समत्वम्	,,
पतितेन सह शय्यासनोपवेशने साग्निकस्य प्राणायामत्रयेण शुद्धिः	,,
स्वकर्महानौ मासे कृच्छ्रप्रायश्चित्तम्	,,
षण्मासे द्विगुणं प्रा०	,,
नवमासे त्रिगुणं प्रा०	,,
संवत्सरपर्यन्तं स्वकमहानौ प्रा०	,,
अनग्नः स्वस्त्रीस्वीकरणादपि पारदारिकत्वम्	३
अनग्नेः पुरुषस्य जारत्वम्	,,
तस्य प्रजानां जारजातत्वम्	,,
अनग्निकस्य भोजने प्रायश्चित्तम	,,
नित्येषु यावच्छक्यानुष्ठानेनापि प्रत्यवायपरिहारोपपत्तिः	,,
आधानकालसूत्रम्	,,
दारकाल दायाद्यकालशब्दार्थः कालद्वयस्य व्यवस्था च	४

	पृ०
कालद्वयातीतेऽपि कृच्छ्रपूर्वकमाधानव्यवस्था	,,
गृहपतौ प्रेते एकादशाहे द्वादशाहे वा आधानं कार्यम्	,,
वृथापाकिनोऽनग्नेर्गृहस्थस्यान्नभोजने प्रायश्चित्तम्	,,
आधानकालातिक्रमे प्रायश्चित्तम्	५
आधानाधिकारिनिरूपणम्	५-६
परिवेत्तृदोषविचारः	६-७
परिवेत्तृदोषस्यापवादः	८-१०
शूद्रप्रतिग्रहे दोषादयः	११
मुहूर्तविचारः	१२-२७
वैश्यादिगृहादग्न्याहरणनिरूपणम् ...	२७-२८
श्रौतस्मार्ताधानार्थारणिलक्षणम्	२९-३०
अरणिमूलशिराद्यङ्गानां विचारः	३१
मानप्रकारो यज्ञपार्श्वे	३२-३४
अग्राह्यारणिः	३४
पात्रलक्षणम्	३५
वज्र (स्फ्य) लक्षणम्	,,
ब्रह्मासनलक्षणम्	३६
प्रणीतालक्षणम्	,,
प्रोक्षणी ,, ...	३७
आज्यस्थाली ,, ...	३८
चरुस्थाली ,, ...	,,
स्रुव ,, ...	३९
स्रुग्लक्षणम्	४०
पूर्णपात्रलक्षणम्	४१
वरलक्षणम्	४२
किंचिल्लक्षणम्	४३

			पृ०
पुष्कललक्षणम्	...	...	४३
शूर्पलक्षणम्	...	...	,,
दृषदुपललक्षणम्	...	...	,,
उलूखललक्षणम्	...	...	,,
मुसललक्षणम्	...	...	४४
मेक्षणलक्षणम्	...	...	४५
दर्वीलक्षणम्	...	...	४६
आकर्षफलकलक्षणम्	...	...	,,
कङ्कतलक्षणम्	...	...	,,
अभ्रिलक्षणम्	...	...	,,
शासलक्षणम्	...	...	,,
शम्यालक्षणम्	..	...	,,
परिधिलक्षणम्	...	...	४७
वपाश्रपणिलक्षणम्	...	...	,,
शूललक्षणम्	...	...	,,
पशुखालक्षणम्	...	...	,,
वारणपात्राणामसम्भवे वैकङ्कतानि पात्राणि कार्याणि			४८
अत्र भास्करसम्मतिः	...	...	,,
आधानाकरणे कृच्छ्रप्रायश्चित्तं हौम्यदानप्रायश्चित्तं च			,,
प्राजापत्यलक्षणम्	...	...	४९
पादकृच्छ्रलक्षणम्	...	...	५०
कृच्छ्रेषु मुनेर्ग्राससङ्ख्या	...	...	५१
,, अरण्यवासिनो ग्राससङ्ख्या		...	,,
,, गृहस्थस्य ,,	...	...	,,
,, ग्रासपरिमाणम्	...	...	,,
अर्धकृच्छ्रलक्षणम्	...	...	५२

			पृ०
पादोनकृच्छ्रलक्षणम्	...	...	५२
तप्तकृच्छ्रलक्षणम्	...	...	,,
तप्तकृच्छ्रे विहितानामबादीनां परिमाणम्		...	५३
पराकलक्षणम्	...	...	,,
अतिकृच्छ्रलक्षणम्	...	...	,,
सान्तपनकृच्छ्रलक्षणम्	...	...	,,
सान्तपने विहितानां गोमूत्रादीनां मानम्		...	५४
प्राजापत्यव्रतानुकल्पः	...	...	,,
गवां मूल्यनिरूपणम्	...	...	५५
वत्सस्य ,,	...	...	,,
वृषस्य ,,	...	...	५६
अनडुहः ,,	...	...	,,
धेनोः ,,	...	...	,,
अश्वस्य ,,	...	...	,,
हिरण्यस्य ,,	...	...	,,
वस्त्रस्य ,,	...	...	,,
छागस्य ,,	...	...	,,
अवेः ,,	...	...	,,
वृषल्याः ,,	...	...	,,
गजस्य ,,	...	...	,,
दोलायाः ,,	...	...	,,
रथस्य ,,	...	...	,,
गृहस्य ,,	...	...	,,
निष्कलक्षणम्	...	...	५७
तप्तकृच्छ्रादीनामनुकल्पाः	...	...	,,
होमद्रव्यदानम्	...	...	,,

	पृ०
होमद्रव्यप्रमाणम् (टि०)	५८-६१
होमद्रव्यमानम्	६२
पलादिधान्यमानम्	,,
होमद्रव्यगणनाप्रकारः	६४
आधानक्रमकारिकाः	६४-६५
सर्वप्रायश्चित्तप्रयोगः	६६
अब्दादिषु प्राजापत्यगणना	६८
सचैलस्नानम्	७२
पर्षत्प्रार्थना	७३
सभ्येभ्यो गोवृषनिष्क्रयदानम्	७४
सभ्यप्रार्थना	७५-७६
निबन्धपूजा	७७
अनुवादककर्तव्यम्	७७-७९
अङ्गीकृतप्रायश्चित्तप्रतिज्ञासङ्कल्पः	८०
केशवापनम्	८१
नृपादीनां विशेषः	८३
दन्तधावनम्	८३-८४
भस्मस्नानम्	८५
गोमयस्नानम्	८६
मृदा स्नानम्	८८
शुद्धोदकस्नानम्	९२
गोमूत्रस्नानम्	९४
गोमयस्नानम्	९५
क्षीरस्नानम्	,,
दधिस्नानम्	,,
आज्यस्नानम्	,,

पृ०

कुशोदकस्नानम्	...	...	९६
स्त्रीशूद्राणाममन्त्रकाणि स्नानानि हेमाद्रिसङ्कल्पः (टि०)			९७
स्नानाङ्गतर्पणम्	...	...	९८
विष्णुपूजनम्	...	...	१००
विष्णुश्राद्धम् (टि०)	...	...	१०१
पूर्वाङ्गगोदानम्	...	...	१०३
पात्रब्राह्मणलक्षणम् (टि०)	...	...	१०५
द्रव्यदेवताः (टि०)	...	...	१०६
भूम्यादीनां प्रतिग्रहे विशेषः (टि०)...		...	१०७
प्राच्योदीच्याङ्गधेनुप्रतिग्रहे प्रायश्चित्तम् (टि०) ...			११२
गोमूल्यदाने सङ्कल्पः	...	...	११३
प्रायश्चित्तहोमः	...	...	११४-११६
ब्रह्मकूर्चहोमः	...	...	११६
प्रधानसङ्कल्पः	...	...	१२१
उत्तराङ्गसङ्कल्पः		...	,,
दशदानानि	...	...	,,
गोदानम्	...	...	१२२
भूमिदानम्	...	...	,,
तिलदानम्	...	...	१२४
हिरण्यदानम्	...	...	,,
आज्यदानम्	...	...	१२५
वस्त्रदानम्	...	...	१२७
धान्यदानम्	...	...	१२८
गुडदानम्	...	...	१२९
रौप्यदानम्	...	...	१३०
लवणदानम्	...	...	,,

पृ०

दशदानप्रतिग्रहे प्रायश्चित्तम्(टि०) १३३

गोवृषनिष्क्रयदानम् १३४

विप्रस्त्रीशूद्रसुवासिनीविधवादीनां प्रायश्चित्ताचरणे विशेषः (टि०) ,,

व्रताङ्गभूतयमनियमादिधर्माः १३७

दशयमाः ... ... ,,

दशनियमाः १३८

उपवीतित्वं बद्धशिखित्वं चाधिकारिविशेषणम् ... ,,

परिधानवस्त्रविचारः १४१

पवित्रधारणम् १४२

आचमननिमित्तानि १४५

नान्दीश्राद्धस्यापराह्णे कर्तव्यता १४८

अधिकारार्थं गोदानम् १४६

गणपत्यादिपूजनसङ्कल्पः १४६

होमद्रव्यदानसङ्कल्पः ... ... ,,

कुण्डकारिकाः १५०

अङ्गुलप्रमाणम् ... ... ,,

शालाप्रवेशः १५१

ब्रह्मवरणादि ... ... ,,

अरणिमानादि १५२

ऋषिच्छन्दोदैवतविचारः १५४

आधानमन्त्राणामृष्यादिस्मरणम् १५५

देवताभिध्यानम् १५६

कुशकण्डिका ... ... ,,

स्रुवाग्निनिर्णयकारिकाः १५८

आधानहोमः १६२

आधानादिषु ब्राह्मणभोजनसङ्ख्या ... १६५

			पृ०
मणिकावधानम्	...	...	,,
पाकयज्ञनिर्णयः	...	...	१६९
पाकशब्दार्थः	...	...	,,
गृहकर्मणामावसथ्याग्नौ विधानम्		...	,,
श्राद्धार्थपाकोऽप्यावसथ्याग्नावेव कर्तव्यः		...	१७०
गृह्याग्नौ नित्यमेव (सूतके मृतकेऽपिवा) पाकः कर्तव्यः			,,
वैश्वदेवप्रयोगः	...	...	१७५
देवयज्ञः	...	...	,,
भूतयज्ञः	...	...	१७७
पितृयज्ञः	...	...	१७८
ब्रह्मयज्ञः	...	...	१८०-१८५
मनुष्ययज्ञः	...	...	,,
गोग्रासः	...	...	,,
वायसबलिः	...	...	१८६
श्वबलिः	...	...	,,
कीटबलिः	...	...	,,
वैश्वदेवनिर्णयः	...	...	१८८-१९१
नित्यहोमकालः	...	...	,,
होमाधिकारिणः	...	...	१९२
होमद्रव्याणि	...	...	१९३
आहुतिपरिमाणम्	...	...	१९४
होमे वर्ज्यब्राह्मणाः	...	...	१९५
सायम्प्रातर्होमस्यैकद्रव्यत्वम्	...	...	,,
समिल्लक्षणम्	...	...	१९६
व्रतादिषु प्रतिनिधिनिरूपणम्	...	...	१९७
सायंहोमक्रमकारिका	...	...	१९९

	पृ०
स्मार्ताचमनम्	१९९
सङ्कल्पविचारः	,,
प्राणायामविचारः	,,
मन्त्रमात्रोच्चारणे आदावोङ्कारः कार्यः	२००
होममन्त्रेषु विशेषः	२०१
ओङ्कारेण सह मन्त्रस्य सन्धिविषयको विचारः	२०२
सायंहोमप्रयोगः	२०२-२०५
प्रातर्होमप्रयोगः	२०६
पक्षहोमविधिः	२१०
पक्षहोमप्रयोगः	२१४
आशौचनिर्णयः	२१६
पत्न्या रज उत्पत्तौ विचारः	२१९
पर्वनिर्णये पौर्णमासीविचारः	२२१
अमावास्याविचारः	२२५
क्षौरविचारः	२२८
स्थालीपाकारम्भनिर्णयः	२३०
पक्षादिकर्मप्रयोगः	२३२
पिण्डपितृयज्ञप्रयोगः	२३६
नवान्नमुहूर्तविचारः	२४१
नवान्नप्रयोगः	२४२
उपाकर्मनिर्णयः	२४४
उत्सर्गनिर्णयः	२४८
उत्सर्गप्रयोगः	२४९
उपाकर्मप्रयोगः	२५०
प्रवासविधिकारिका	२५७
साग्निकप्रवासे पाकश्राद्धवैश्वदेवाग्न्यादिनिर्णयः	२६०

पृ०

प्रवासे भोजनविचारः २६६
प्रवासे सायम्प्रातर्होमः २७१
प्रवासे वैश्वदेवः २७२
प्रवासे स्थालीपाकः ... ... ,,
प्रवासे पिण्डपितृयज्ञः २७३
प्रवासे आग्रयणम् २७४
प्रवासादागतस्य गृहोपस्थानादिविधिः ,,
प्रवसतो यष्टुर्होमफलनिर्णयः २७५
प्रवसतः साग्निकस्य पाकविधिः २७६
निरग्निकवैश्वदेवविधिनिर्णयः २७८
पृष्टोदिविविधानेनाग्न्याधानप्रयोगः ... २८१
यज्ञपार्श्वोक्तो निरग्निककर्तृकवैश्वदेवविचारः ... २८४
स्मृत्युक्ता वैश्वदेवकारिकाः २८५
निरग्निकवैश्वदेवार्थं कुण्डकरणम् ... ,, २८६
यज्ञपार्श्वोक्तवैश्वदेवप्रयोगः २८७
स्मृत्युक्तो वैश्वदेवप्रयोगः २८८
निरग्निकवैश्वदेवनिर्णयः २८९
विधुरोपासनविचारः २९६
विधुरोपासनप्रयोगः २९९
विधुरस्य प्रवासविधिः ३०१
अग्निसमारोपविधिः ३०२
अग्नित्यागप्रायश्चित्तविचारः ३०३
अग्नित्यागप्रायश्चितप्रयोगः ३०४
पुनराधानप्रयोगः ३०५
पुनराधाननिमित्तानि ३०६
पुनराधानकारिकाः ३०८

पृ०
प्रायश्चित्तविचारः ३१४
होमकालाद्यतिक्रमणे विपर्यासादीनां च प्रायश्चित्तविचारः ३१९-३२८
श्रवणाकर्मसाधनकारिका: ३२८
श्रवणाकर्मप्रयोगः ३३५
इन्द्रयज्ञप्रयोगः ३४४
पृषातकाकर्म ३४९
आग्रहायणीप्रयोगः ३५२
स्रस्तरारोहणप्रयोगः ३५६
प्रथमाष्टकाप्रयोगः ३५८
अन्वष्टकाप्रयोगः ३६२
द्वितीयाष्टकाप्रयोगः ३६६
तृतीयाष्टकाप्रयोगः ... ... ,,
तुर्याष्टकाप्रयोगः ३६७
वृषोत्सर्गप्रयोगः ... ... ,,
प्राशितपाकयज्ञप्रयोगः ३७६
अन्त्येष्टिप्रयोगः ३७८

(अथ श्रवणाकर्मसाधनकारिकाः ।)

विघ्नेश्वरं च पितरं च सरस्वतीं च
कात्यायनं च निजसूत्रकृतं प्रणम्य ।
गङ्गाधरादिवरपद्धतिमानिरीक्ष्य
(१)रम्यां तनोमि महतीं नवपाकरीतिम् ॥

गृह्यकारिकायाम्—

"अथातः श्रवणाकर्म शास्त्रदृष्ट्या मयोच्यते ।
श्रावण्यामेव तत्कार्यमभावाद्गौणकालतः ॥
परिसङ्ख्योक्तितः सूत्रकारस्यान्य(त्स्मृ)स्मृतेर्बलात् ।
वचनात्सूत्रकारस्य सकृदस्य क्रिया भवेत् ॥
एवमेवोत्तरेषां स्यादावृत्तिर्वा स्मृतेर्बलात् ।
सकृत्करणमिच्छन्ति पाकयज्ञेषु केचन ॥
आवृत्तिं केचिदिच्छन्ति तत्रावृत्तिः सतां मतात् ।
कल्पयित्वा बहिःशालां बलिदानार्थमुत्तरे ॥
प्राच्यामेव गृहाद् गृह्यकारिकाकृन्मतं भवेत् ।
शालायां सर्वतः कृत्वा प्रलेपं गोमयाम्बुभिः ॥
आसनं पूर्ववत्पत्न्या ततोऽध्यवसनं भवेत् ।
यावज्जीवं पाकयज्ञैर्यजेत्संवत्सरेण वा ॥

---

(१) 'शिवः प्रसादकुरुते नव पाकपद्धतिम्' इति सर्वादर्शपुस्तकपाठः ।

नान्दीमुखं स्याच्छ्रवणाकर्मारम्भनिमित्तकम् ।
प्राणानायम्य ऋष्यादि कालं स्मृत्वोच्चरेदिदम् ॥
करिष्ये श्रवणाकर्म ततो वैकल्पिकान्स्मरेत् ।
ब्रह्मणो(उत्सर्गो) गमनं पश्चादुत्तरे पात्रसादनम्" ॥

अथ ब्रह्मोपवेशनाद्याघारावाज्यभागान्तो(न्तं) गृह्यकारिकोक्तक्रमेण लिख्यते ।

"अग्नेर्दक्षिणतो ब्रह्मासनं कृत्वा कुशास्तृतम् ।
ब्राह्मणं (ब्रह्माणं) वरयेदग्नेरुत्तरेण गुणान्वितम् ॥
अहं कर्म समाधास्ये ब्रह्मा त्वं वरदो भव ।
ब्रह्मा भवामि च प्रोक्तो गच्छेदग्नेस्तु पूर्वतः ॥
अपरेण तथा चेत्स्यादासनस्येक्षणं ततः ।
एकदेशं तृणस्यापि निरस्याग्निमुखो विशेत् ॥
अभावादतिदेशस्य नासनेक्षादिकं भवेत् ।
कृताकृतावेक्षणार्थमस्मिन्नग्निमुखो विशेत् ॥
प्रणीतं चमसं वामकरस्थं स्वच्छवारिणा ।
पूरयेन्निदधात्यग्निमुत्तरेण समीपतः ॥
अभावादतिदेशस्य धर्माः प्राणीतका न च ।
अथ प्रणयनादस्य भवेत्कर्ता च वाग्यतः ॥
प्रदक्षिणं स्तृणात्यग्निमारभ्यैशानकोणतः ।
प्रागग्रैश्छिन्नमूलैस्तत्सौम्यन्तं व्यक्तकैः कुशैः ॥
अग्नेः पश्चिमतः साग्रं बर्हिषां स्तरणं भवेत् ।
पाकयज्ञेषु ये दर्भाः पीतवर्णा भवन्ति ते ॥

BYBSSMV

निगमोक्त्या न नियमो लूनमूला भवन्ति वै ।
पश्चादुत्तरतो वा स्यात्पात्रासादनमग्नितः ॥
उत्तरे चेदुदक्संस्थं प्राक्संस्थं पश्चिमे भवेत् ।
पवित्रच्छेदना दर्भाः पवित्रे प्रोक्षणी तथा ॥
आज्यस्थाली चरुस्थाली सम्मार्गोपयमाः कुशाः ।
समिधः स्रुव आज्यं च तण्डुलाः पूर्णपात्रकम् ॥
वरो वैकैकमेतानि स्वासाद्योदग्बिलानि च ।
प्रागग्राण्यथवा पश्चात्सादयेत्प्राग्बिलानि च ॥
तदा तान्युत्तराग्राणि केचित्पूर्वं पवित्रयोः ।
कुर्वन्ति प्रोक्षणीपात्रासादनं धर्मदर्शनात् ॥
कथितं वासुदेवेन गृह्यकर्कैण धीमता ।
त्रैविद्यवृद्धैराचार्यैर्देवता प्रीयते यतः ॥
एवमासादनं कृत्वा पवित्रच्छेदनैः कुशैः ।
अङ्गुष्ठाङ्गुलिपर्वभ्यां छित्वा प्रादेशसम्मितम् ॥
गर्भहीनं पवित्रं तत्समं स्यादस्पृशं नखैः ।
प्रणीतासु तु कृत्वापस्ताभ्यामुत्पूय तत्र ते ॥
कृत्वा सव्ये स्रुचं पाणावुदिङ्गयति ता अपः ।
दक्षिणेन तु ताः प्रोक्ष्य प्रणीता उदकेन हि ॥
पात्राणि क्रमशः प्रोक्ष्य विदध्यात्तानसञ्चरे ।
असञ्चरः प्रणीताग्नी अन्तरेण प्रकीर्त्तितः ॥
स्वयं स निर्वपेदाज्यमाज्यस्थाल्यां यथार्हतः (समाहितः) ।
प्रणीतासूदकं कृत्वा चरुं त्रिःक्षालितं क्षिपेत् ॥

तण्डुलाननुमानेन चरुपात्रे यथार्थतः ।
दैवे त्रिःक्षालिता ज्ञेयास्तंडुलास्तु पित्र्ये सकृत् ॥
पात्रासादनकाले च तेषां प्रक्षालनं भवेत् ।
हविष्पात्रस्य कर्तुश्च पत्न्या ब्रह्मण एव च ॥
पूर्वं पूर्वं भवेदन्तर्बहिरुत्तरमुत्तरम् ।
पात्रासादन उद्वासे श्रपणे हरणे गतौ ॥
आज्याधिश्रयणे वह्नौ चरोरुत्तरतस्ततः ।
द्वयोः पर्यग्निकरणं कर्तव्यं ज्वलदग्निना ॥
श्रपणं च चरोरेव यथार्थं स्रुवतापनम् ।
ततः स्रुवं मृजेत्प्राञ्चमन्तः संमार्जनैः कुशैः ॥
मूलतः पुष्करं यावत्कुशमूलैस्तु (वा स्वतः) वाग्यतः ।
अग्नावभ्युक्ष्य च पुनः प्रतप्य निदधाति तम् ॥
चरोरानीय पूर्वेण घृतमुद्वासयेदुदक् ।
आज्यस्य पश्चादानीय चरुं तस्योत्तरं न्यसेत् ॥
पवित्राभ्यां तदुत्पूय घृतं तस्येक्षणं भवेत् ।
उत्पूय प्रोक्षणी ताभ्यां गृह्योपयमनान्कुशान् ॥
सव्ये कृत्वा च जान्वाच्य नियम्याधाय तूत्थितः ।
आदध्यात्समिधस्तिष्ठंस्तिस्रः कातीयसूत्रतः ॥
समित्त्रयं तु होमादौ वाग्यमोऽयं स्मृतेर्बलात् ।
आसीन ऊर्ध्वःप्रह्वो वा नियमो यत्र नेदृशः ॥
तदाऽऽसीनेन कर्तव्यं न प्रह्वेण न तिष्ठता ।
सपवित्रेण हस्तेन प्रोक्षणीपात्रवारिणा ॥

पर्युक्षणं भवेदग्नेरशेषेण प्रदक्षिणम् ।
प्रणीतासु पवित्रे ते कृत्वा जान्वाच्य दक्षिणम् ।।
अन्वारब्धे कृते होमो ब्रह्मणा दक्षिणे करे ।
बहुकाष्ठैः समिन्धीयादर्चिष्मन्तं क्रियाक्षमम् ।।
स्रुवेणाज्यं गृहीत्वाग्नेः प्रत्यगुत्तरदेशतः ।
आरभ्य दिशमाग्नेयीमाज्यधारामृजुं हरेत् ।।
मनसा संस्मरेत्स्वाहायुक्तं चैव प्रजापतिम् ।
नैर्ऋतीं दिशमाश्रित्य त्वैशानीं पूर्ववद्धरेत् ।।
अत्रेन्द्राय पदं स्वाहायुक्तं नोपांशुकं भवेत् ।
स्वाहेत्याघारयेदेतावाघाराविति भाषि(तौ)क्तौ ।।
प्राञ्चं वा जुहुयादेतावृजुं सन्ततमेव वा ।
जुहुयादग्नये स्वाहा सोमायेति तथा परा ।।
प्रथमेशानकोणेऽग्नेर्द्वितीयाग्नेयकोणके ।
सुसमिद्धे ऽथवा वह्नौ, समिद्धे चोत्तराहुतिः ।।
प्रधानाहुतिस्तस्याग्नेर्भूर्भुवःस्वस्तथा परा ।
त्वन्नः सत्वन्नोऽयाश्चाग्ने ये ते शतमुदुत्तमम् ।।
प्रजापतय इत्येता नवाज्याहुतयः क्रमात् ।
चर्वाद्यादावन्यदन्ते स्विष्टकृच्च हुनेत्ततः ।।
हुत्वा हुत्वैवं सर्वासां शेषं पात्रान्तरे क्षिपेत् ।
भूरादिनवसु स्विष्टकृति चाद्ये चतुष्टये ।।
अन्वारम्भो भवेदेषु सोऽन्वारम्भः कुशेन हि ।
होमान्ते च ततः कुर्यात्संस्रवप्राशनं ततः ।।

मार्जनं स्यात्पवित्राभ्यामग्नौ ते प्रक्षिपेत्ततः ।
ब्रह्मणे दक्षिणादानं प्रयोगे च भवेदिति ॥
ब्रह्माणं गौर्वरे ब्रह्मन्नयं ते प्रतिगृह्यताम् ।
अयं ते पूर्णपात्रस्तु पूर्णपात्रो भवेद्यदि ॥
प्रणीतानां विमोकः स्यात्ततो ब्राह्मणभोजनम् ।
अतिरिक्ता न कर्तव्या पदार्था न्यायविन्मतम् ॥
प्रदक्षिणं समूह्य त्रिर्दर्भैर्गोमयोपलेपनम् ।
गोमयादिस्त्रिरेव स्यात्तिस्रः प्रागायता लिखेत् ॥
लेखा स्फ्येन च तत्पांशुमुद्धरेत्तावदेव तु ।
अभ्युक्षणं त्रिरेव स्यात्संस्काराः कथिता भुवः ॥
यत्राग्नेः स्थापनं कुर्यात्तत्रैव विहिता इमे ।
स्वस्थानस्थित एवाग्नौ न क्रियन्ते कदाचन ।
एष एव विधिर्यत्र क्वचिद्धोमोक्तितोऽपि तु ।
अवोदयाग्निं समाधाय गृह्यकारोऽब्रवीत्ततः" ॥

इति गृह्यकारिकोक्ता साधारणकारिका समाप्ता ।

(श्रवणाकर्मप्रयोगः)

अथ पाकयज्ञश्रवणाकर्मप्रयोगः । ते च पाकयज्ञा हुतोऽहुतः प्रहुतः प्राशित इति संज्ञाभेदेन चतुर्विधा उक्ताः(१) । तेष्वेव होमपत्नादिकर्मादयो यावज्जीव(२) मनुष्ठेयाः । इतरेषु श्रवणाकर्मादिषु पुनर्न नियमः । तत्र प्रहुतसंज्ञेषु श्रवणाकर्म तावदुच्यते ।

तत्र प्रथमप्रयोगे निर्रोजनान्तं वैश्वदेवं विधाय प्राणानायम्य देशकालौ सङ्कीर्त्य श्रावणाकर्मारम्भनिमित्तं गणपतिपूजनं स्वस्तिपुण्याहवाचनं मातृकापूजनं वसोर्द्धारापूजनं नान्दीश्राद्धं च करिष्ये । श्राद्धं समाप्य पत्न्या सहितोऽग्नेः पश्चात् प्राङ्मुख उपविश्य देशकालौ स्मृत्वा यज्ञेश्वरप्रीतये श्रवणाकर्माहं करिष्ये ।

तत्र वैकल्पिकं स्मरेत् । तत्र सकृदसकृद्वा(३)श्रवणाकर्मादिक-

---

(१) पारस्करस्मार्तकल्पे (६।४।१) ।

(२) अत्र यावज्जीवपदेन स्वकाल एवानुष्ठेया न तु सर्वदैव । तथा हि मीमांसासिद्धान्तः—

यावज्जीवेति सातत्यं स्वकाले वा निमित्ततः ।
कालाङ्गलोपादाद्यः स्यादवैधात्यागतोऽन्तिमः ।

(न्या० मा० ६।२।७)

(३) "यावज्जीवं पाकयज्ञानुष्ठानं सकृद्वा" ।

"यावज्जीवं पाकयज्ञैर्यजेत्सम्वत्सरेण च" वचनात्सूत्रकारस्य सकृदस्य क्रिया भवतु ।

एवमेवोत्तरेषां स्यादावृत्तिर्वा स्मृतेर्बलात् ।

सकृत्करणमिच्छन्ति तत्रावृत्तिः सन्तां मतात् । इत्यादि वचनैः सकृदसकृद्वा करणम् ।

रणम् । पूर्वेण ब्रह्मणोगमनम् । उत्तरेण पात्रासादनं पालाश्यः समिधान्तं समानम् । यवनां पिष्टं तण्डुलानां वा, प्राश्चावाघारौ दक्षिणान्तं पूर्ववत् । एषामन्यतमं पक्षमङ्गीकृत्य तेनैवाङ्गीकृतपक्षेण संवत्सरमुत्तराणि कर्माणि कुर्यात् । एतान् वैकल्पिकान्० ।

अथ ऋष्यादिस्मरणम् । तत्र अपश्वेतपदेति द्वयोः प्रजापतिः श्वेतपद(द्दे)देवता प्रथमस्य श्वेता वैदर्भ्यौ द्वितीयस्य द्वावपि छन्दोहीनौ लिङ्गोक्ता आज्यहोमे विनियोगः । धानावन्तमिति मन्त्रस्य विश्वामित्र गायत्री छन्दः इन्द्रो देवता धानाहोमे विनियोगः । आग्नेयपाण्डवादिमन्त्राणां परमेष्ठी प्रजापतिर्लिगोक्ता छन्दो हीना होमवलिदानादिषु विनियोगः । नमोऽस्त्विति त्रयाणां मन्त्राणां प्रजापतिरनुष्टुप्सर्पाश्च देवता उपस्थाने विनियोगः । आपो हि ष्ठेति तिसृणां सिन्धुद्वीप गायत्रीछन्द आपो देवता मार्जने विनियोगः । भूरादिनवाहुतीनां पूर्ववत् ।

अथ देवताभिध्यानम् । तत्र प्रजापतिमिन्द्रमग्निं सोमं श्वेतपदं श्वेतं वैदर्भ्यमाज्येन विष्णुं श्रवणां श्रावणीं पौर्णमासीं वर्षा एताश्चरुणा इन्द्रं धानाभिः अग्नेयपाण्डुपार्थिवानां सर्पाणामधिपतिं श्वेतवायवान्तरिक्षणां ंसर्पाणामधिपतिं अभिभूः सौर्यदिव्यानां सर्पाणामधिपतिं एताः सक्तुभिः ध्रुवं भौमं सर्वहुतमेककपालेन पुरोडाशेणाग्निं स्विष्टकृतं चरुधानाशक्तुशेषेणाग्निवायुमित्यादि पूर्ववत् । पुनराग्नेयपाण्ड्वादीन् सक्तुवलिभिः एता अङ्गप्रधानदेवता पाकयज्ञकर्मण्यहं यक्ष्ये ।

ब्रह्मोपवेशनाद्याज्यभागान्तं पूर्ववत् । अत्र विशेषः । चरुस्था-

ल्यनन्तरं भर्जनखर्परं, पाणिसम्मितमेककपालं, संमार्गकुशादि, तण्डुलानन्तरं यवाः पिष्टं पूर्णपात्रमिति ।

अथोपकल्पनीयानि—दृषदुपलं, शूर्पं, यज्ञियवृक्षमयमुदपात्रं, दर्वी, प्रादेशमात्राणि त्रीणि त्रिदन्तानि कङ्कतानि यज्ञियवृक्षोद्भवान्यङ्गुष्ठपर्वविस्तीर्णाग्राणि, अञ्जनं, अनुलेपनं, स्रजः, उल्मुककाष्ठं, उल्काधारकः, सम्मार्जनीयोदपात्रं, भक्षणार्थं लौकिका धानाः, एतान्युपकल्प्य पवित्रकरणादि कृत्वा सादनक्रमेणैव प्रोक्ष्य खरस्थाने चरुस्थानादुत्तरतो भर्जनस्थाने तापनसामर्थ्यमङ्गारं निधाय तत्र भर्जनमुपधाय तत्र सव्याङ्गुल्याऽशून्येऽङ्गारं निधाय तदुत्तरतः कपालस्थानेऽप्येवमङ्गारं निधाय तत्रोपरि कपालोपधानं पुनस्तदुपर्यङ्गारनिधानं पूर्ववत् । यदि खरस्थाने भर्जनकपालाधिश्रयणावकाशो नास्ति तदा भर्जनकपालाधिश्रयणपर्याप्तं देशं बहिः सन्त्यज्योत्तरतः प्रणीताचमसादीनां प्रोत्सारणं कार्यम् । प्रणीताप्रोक्षणीनामुत्तरदेशे निधाननियमात् । तत्र स्थाने भर्जनाद्यधिश्रयणं कर्त्तव्यम् । तत्र आज्यस्थाल्यामाज्यं निरूप्य प्रणीतोदकेन चरुसेकः । प्रणीतोदकेन पिष्टसंयवनम् । (१)अश्वशफमात्रं पुरोडाशं कृत्वा युगपदाज्यादीन्यधिश्रयेयुः ।

---

(१) अत्र सूत्रम् । "स्थालीपाकꣳ श्रपयित्वाक्षतधानाश्चैककपालं पुरोडाश (पा॰गृ॰ २।१४।३) मि"ति । अक्षतधानाश्च=अक्षता यवास्तत्सम्पाद्या धाना अक्षतधानाः चकारात् श्रपयित्वा श्रपणेन सम्पाद्य । तदुक्तं छन्दोगपरिशिष्टे—

अक्षतास्तु यवाः प्रोक्ता भृष्टा धाना भवन्ति ते (२८।१)

इति धानाशब्दस्य भृष्टयवमात्रवाचकत्वात् धानाः श्रपयित्वेति ।

तत्राज्यं ब्रह्मा चरुं यजमानः सुतप्ते भर्जने यवानुल्काधारकः सुतप्ते कपाले पुरोडाशमितरश्चाधिश्रयेत् । ततः सर्वेषां पर्यग्निकरणं श्रपणं च, स्रुवं प्रतप्य आज्यादीनि क्रमेणोद्वासयेत् ।

तत्रानुद्वासितानां पूर्वेणोद्वासितानामपरेणेत्येवमेकैकं हविरुद्वासयेत् । तत्राज्यमुद्वास्य प्रोक्षणीस्थानतः पश्चिमदेशे निधाय आज्यादुत्तरतश्चरुं चरोरुत्तरतो धानासहितं भर्जनं भर्जनादुत्तरतः पुरोडाश-

---

अनेन निस्तुषयवस्यापि श्रपणे प्राप्ते तन्निरासाय कण्डनादिजन्यक्षतशून्यार्थकस्याक्षतस्योपादानम् । एवं च कण्डनादिजन्यक्षतशून्यैः सतुषयवैर्धानाः सम्पादनीयाः ।

एककपालं पुरोडाशं=एकस्मिन् कपाले संस्कृतः पुरोडाश एककपालस्तं एककपालं श्रपयित्वेत्यनुवर्तते । स च पुरोडाशोऽश्वशफपरिमाणः । तथैव दर्शपूर्णमासप्रकरणे श्रुतिः—"अश्वशफमात्रं कुर्यादित्युहैक आहुः कस्तद्वेद यावानश्वशफो यावन्तमेव स्वयं मनसा न सत्रा पृथुं मन्येतैवं कुर्यात्" (श० ब्रा० १।२।६।१०) इति ।

कपालमपि तावत्परिमाणमेव न न्यूनाधिकपरिमाणं "उरु प्रथा (य० सं० १।२२) इति प्रथयति यावत्कपालमनतिपृथु" इति कात्यायनेन (श्रौ० सू० २।५।२०) पुरोडाशपृथुत्वस्य कपालपरिमितत्वबोधनात् ।

अत्र स्थालीपाकादिहोमानामितिकर्तव्यताविशेषश्रवणेनापूर्वत्वस्य व्यवस्थितत्वादिह च पुरोडाशादिधर्माणामश्रवणान्न पुरोडाशादिश्रपणं स्वरूपसम्पादकमात्रेतिकर्तव्यतया पुरोडाशादयः कर्त्तव्याः । सा च संयवन-कपालाद्युपधाना-धिश्रयण-प्रथन-श्रपणादिकमन्तरेणापि सिद्धमिष्टमुपादेयं पुरोडाशादिस्वरूपनिष्पत्तिसम्भवेऽन्यथानुपपन्नत्वाभावेन पुरोडाशादिविधेस्तदनाक्षेपकत्वादिति ।

सहितं कपालं च निधाय (धानाद्यर्थानुद्धृत्य तत्क्रमशान्पुनरग्नौ प्रक्षिप्य?) प्रोत्सारितानि प्रोक्षण्यादीनि पूर्वस्थाने निधाय प्रोक्षण्युत्पवनान्तं कृत्वाऽऽहुतिद्वयपर्याप्तधानाः पात्रान्तरे संस्थाप्येतराः सर्वाः पिष्ट्वा तेषां सक्तूनां स्थाल्याज्येनाभ्यञ्जनं कार्यम् ।

तत आज्यमानीय स्वपुरतो निधाय उपयमनाद्याज्यभागान्तं कृत्वाऽऽज्याहुतिद्वयं जुहुयात् ।

"ॐ अप श्वेतपदा जहि पूर्वेण चापरेण च । सप्त च वारुणीरिमाः प्रजाः सर्वाश्च राजबान्धवैः स्वाहा" । इदं श्वेतपदे न० । "ॐ न वै श्वेतस्याध्याचाऽरेहिर्ददर्श कश्चन । श्वेताय वैदर्भ्याय नमः स्वाहा" । इदं श्वेताय वैदर्भ्याय० ।

ततश्चरुमभिघार्य तेनाहुतिचतुष्टयं स्रुवेण जुहुयात् । ॐ विष्णवे स्वाहा । इदं विष्णवे० । ॐ श्रवणाय स्वाहा । इदं श्रवणाय० । ॐ श्रावण्यै पौर्णमास्यै स्वाहा । इदं श्रावण्यै पौर्णमास्यै० । ॐ वर्षाभ्यः स्वाहा । इदं वर्षाभ्यो न मम ।

ततो धाना अभिघार्य स्रुवेण होमः । "ॐ धानावन्तं करम्भिणमपूपवन्तमुक्थिनम् । इन्द्र प्रातर्जुषस्व नः (शु०य०सं० २०।२९) स्वाहा" । इदमिन्द्राय । इति धानानामेकाहुतिः ।

आहुतिचतुष्टयपर्याप्तान् सक्तून् पात्रान्तरे कृत्वा तेषां (१)कृ-

---

(१) अत्र "घृताक्तान् सक्तून् सर्पेभ्यो जुहोती"त्या (पा० गृ० २। १४।८) स्नाताञ्जनार्थमाज्यं लौकिकं ग्राह्यं न संस्कृतं "विशये लौकिकमयुक्तत्वा (श्रौ० सू०४।३।७) त् । विशये लौकिकः स्यात्सर्वार्थत्वा-

ताञ्जनत्वान्नाभिघारणम् । तैः पात्रान्तरकृतसक्तुभिराहुतित्रय स्रुवेण "ॐ आग्नेयपाण्डुपार्थिवानाꣳ सर्पाणामधिपतये स्वाहा" । इदमाग्नेयपाण्डुपार्थिवानाꣳ सर्पाणामधिपतये० । ॐ श्वेतवायवान्तरिक्षाणाꣳसर्पाणामधिपतये स्वाहा" । इदं श्वेतवायवान्तरिक्षाणाꣳसर्पाणामधिपतये० । "ॐ अभिभूः सौर्यदिव्यानाꣳसर्पाणामधिपतये स्वाहा" । इदमभिभूः सौर्यदिव्यानाꣳसर्पाणामधिपतये० ।

ततः पुरोडाशमभिघार्य स्रुवेणावदाय "ॐ ध्रुवाय भौमाय स्वाहा" । इदं ध्रुवाय भौमाय न० । स्रुवेणैव सर्वं पुरोडाशं हुत्वा चरुसक्तुधानाशेषेण स्विष्टकृत् । ॐ अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा । इदमग्नये स्विष्टकृते० । ततो भूराद्या नवाहुतयः । ततः संस्रवप्राश-

---

(जै० सू० ७।३।२०) दि"ति कात्यायनजैमिनिभ्यां तथैव व्यवस्थापनात् ।

नन्वत्र सूत्रे सर्पेभ्य इत्यवाच्यं मन्त्रलिङ्गादेव सर्पाणां देवतात्वसिद्धेरिति चेत् विजातीयस्यापि स्वविजातीयाधिपत्यसत्त्वेन सर्पविजातीयस्यापि सर्पाधिपत्यत्वसंभवात्सर्पाधिपतित्वेन रूपेण सर्पभिन्नमुद्दिश्य त्यागकरणनिराकरणाय सर्पविशेष एव सर्पाधिपतिरिति बोधनार्थं सर्पेभ्य इत्यस्य उपादानम् । अथ विजातीयस्य स्वविजातीयाधिपत्यं न क्वापि दृष्टमिति चेन्न ? "अग्निर्भूतानामधिपतिः स मावत्विन्द्रो ज्येष्ठानां यमः पृथिव्या वायुरन्तरिक्षस्य सूर्यो दिवश्चन्द्रमा नक्षत्राणा" (पा० स्मा० १।५।१०)मित्यादिबहुषु तद्दर्शनात् ।

(१) शूर्पं चात्र नडवेणुशरेषीकान्यतमं ग्राह्यं श्रौते तन्मयस्यैव दृष्टत्वात् । तथा च दर्शपूर्णमासप्रकरणे श्रुतिः "अथ शूर्पमादत्ते वर्षवृद्धमसीति वर्षवृद्धꣳ ह्येतद्यदि नडानां यदि वेणूनां यदीषीकाणामि" (श० ब्रा० १।१।४।१९)ति ।

नादिप्रणीताविमोकान्तं कुर्यात् ।

ततो बलित्रयपर्याप्ताधिकान्सक्तून् शूर्पे कृत्वा, उदपात्रं तच्छूर्पं दर्वीं कङ्कतान्यञ्जनं गन्धं स्रजश्च गृहीत्वा यजमानो ब्रह्मणा (पत्न्या) उल्काधारिणा च सहोल्कायां ध्रियमाणायां बहिर्निष्क्रम्य बाह्यशालायां गत्वोपविश्य प्रातःसवनेन 'मान्तरा गमये'ति प्रैषं कुर्यात् । प्रैषे कृतेऽग्नियजमानयोरन्तरेण कश्चिन्न गच्छेत् । यजमानस्तु प्रैषमुक्त्वा (१)उपलिप्ते चतुरस्रे हस्तमात्रे स्थण्डिले वाग्यत उदपात्रेण प्रागुदग्वाग्नेयपाण्ड्वाद्यैस्त्रिभिर्मन्त्रैः सर्पानवनेजयेत् ।

"ॐ आग्नेयपाण्डुपार्थिवाना ँ सर्पाणामधिपतेऽवनेनिक्ष्व" इति । एवमुत्तरयोर्मन्त्रयोः ।

ततो दर्व्या शूर्पात् सक्तूनवदायावनेजनस्थानेषु यथाक्रमं प्रतिमन्त्रमाग्नेयपाण्ड्वादिभिर्मन्त्रैर्बलीन्हरेत् ।

"ॐ आग्नेयपाण्डुपार्थिवाना ँ सर्पाणामधिपत एष ते बलिः" । इदमाग्नेयपाण्डुपार्थिवाना ँ सर्पाणामधिपतये न मम । एवमुत्तरयोर्मन्त्रयोः । ततः पुनरवनेजनं पूर्ववत् ।

ततः संहतैरेव (२)कङ्कतैरग्रदेशेनाग्नेयपाण्ड्वादिभिर्मन्त्रैः प-

---

(१) एतदुपलेपनं यजमानेन स्वयमेव कर्त्तव्यं तस्य पदार्थतया विहितत्वात् कर्तृविशेषस्यानुक्तत्वात्, "उपनिष्क्रम्य बहिः शालायाः स्थण्डिलमुपलिप्य" (पा०गृ०२।१४।११) इति सूत्रे निष्क्रमणोपलेपनयोर्ल्यबन्तेनोपादानात् निष्क्रमणेन सह यजमानकर्तृकत्वलाभाच्च ।

(२) एतत् कङ्कतं प्रादेशमात्रं वैकङ्कतमिति जयरामहरिहरग-

तिमन्त्रमधिपतये प्रलिखस्वेति प्रतिबलि प्रतिलिखेत् ।

ततस्तथैव तैर्मन्त्रै"रधिपतेऽञ्जस्वे"ति प्रतिबलि अञ्जेत् ।

ततस्तथैव तैर्मन्त्रै"रधिपतेऽनुलिम्पस्वे"ति प्रतिबलि अनुलिम्पेत्।

पुनस्तथैव प्रतिमन्त्र"मधिपते स्रजोऽपिनह्यस्वे"ति प्रतिबलि (ततो) दद्यात् । स्रजः पुष्पमालाः ।

ततः सक्तुशेषं स्थण्डिले न्युप्य तदुपर्युदपात्रं निनीय (१)"नमोऽस्तु सर्पेभ्य" इति तिसृभिर्ऋग्भिः सर्पानुपतिष्ठते ।

स यावति देशे सर्पाणां न प्रवेशं कामयेत तावन्तं देशमच्छिन्न-योदकधारया "अपश्वेतपदा जही"ति स्वाहावर्जिताभ्यां मन्त्राभ्यां ब्रह्मोल्काधारिसहिताः परिषिञ्चन् सकृत्परीत्य द्विस्तूष्णीं परीयात् । एवं त्रिः परिषिञ्चनवर्जमितरथावृत्तिस्तूष्णीम् ।

ततो दर्वीं शूर्पं च प्रक्षाल्योल्कां प्रतप्योल्काधारिहस्ते प्रयच्छेत् ।

दाधरविश्वनाथाः । "वारणान्यहोमसंयुक्तानी"(का०श्रौ० १।३।३७) तिपरिभाषितत्वाद्वारणमेव भवतीत्यन्ये ।

(१) ॐ नमोऽस्तु सर्पेभ्यो ये के च पृथिवीमनु । ये अन्तरिक्षे ये दिवि तेभ्यः सर्पेभ्यो नमः ।

या इषवो यातुधानानां ये वा वनस्पतीँ १॥ रनु । ये वावटेषु शेरते तेभ्यः सर्पेभ्यो नमः ।

ये वामी रोचने दिवो ये वा सूर्यस्य रश्मिषु । येषामप्सु सद-स्कृतं तेभ्यः सर्पेभ्यो नमः ।

(शु०य०सं०१३।६-८) ॥

ततो द्वारसमीपमागत्योपविश्य यजमानः मार्जनीयोदपात्रोदकेनापोहिष्ठेतित्रिभिर्मन्त्रैर्मुखमुपस्पृशेत् । ततस्तथैव ब्रह्मोल्काधारी च मुखमुपस्पृश्य सर्वे क्रमेण गृहं प्रविश्योपविश्य धाना अखादन्तः प्राश्नीयुः । ततः श्रवणाकर्माङ्गब्राह्मणभोजनसङ्कल्पः । इतरत्सर्वं सक्तुशेषं सुगुप्ते भाण्डादौ स्थापयेत् । पुनस्तदहः सायंहोमानन्तरं यजमानः सक्तुशेषाद्बलित्रयाधिकान् सक्तून् शूर्पे कृत्वोदपात्रं तच्छूर्पं दर्वीं कङ्कतानि गृहीत्वा प्रदीप्तोल्कापाणिरुल्काधारी च बहिर्निष्क्रम्य बाह्यशालायामुपलिप्तेऽवनेजनादि प्रलेखान्तं बलिहरणं पूर्ववत्कृत्वा सक्तुशेषान्न्युप्योदपात्रं निनीय दर्वीं शूर्पं च प्रक्षाल्य निदध्यात् । "नमोऽस्तु सर्पेभ्य" इत्युपतिष्ठते । प्रैषाभावेऽपि बलिहरणे क्रियमाणेऽग्नियजमानयोर्बलियजमानयोश्चान्तरेण कश्चित्कदाचिन्न गच्छेत् । एवं सायंहोमानन्तरोक्तं बलिहरणं मार्गशीर्षपौर्णमासीं यावत् प्रत्यहं सायंहोमानन्तरं कार्यम् ।

अत्र सूत्रकारस्य परिसङ्ख्योक्तेर्गौणकालाभावः । यत्तु सूतकादिना श्रवणाकर्मादिविधिलोपे प्रायश्चित्ताद्युक्तं तत्सर्वं सकृत्पक्षे द्वितीयाद्यावृत्तिविषयं वेदितव्यम् ।

तदुक्तं गृह्यकारिकायाम्—

"श्रवणाकर्म लुप्तं चेत्कथंचित्सूतकादिना ।
आग्रहायणिकं कर्म बलिवर्जमशेषतः ॥
अकृत्वाऽन्यतमं यज्ञं पञ्चानामधिकारतः ।
उपवासेन शुद्ध्यन्ति पाकसंस्थां तथैव च ॥

पाकसंस्थासु लुप्तासु श्रवणाकर्म आदितः ।
प्राजापत्यं चरेत्कृच्छ्रं वचनात्तु प्रजापतेः ॥
स्वयं होमाश्च यावन्तो ह्यकृताश्चेत्प्रमादतः ।
तावतोऽपि बलींश्चायं हरेत्तदहरेव तु ॥
एकैकं परिलेखान्तमेकमेवोदपा(व)त्रकम् ।
प्रक्षालनं तदन्ते (स्यात्) तु शूर्पदर्व्योर्भवेदिति" ॥

इति श्रीपुष्करपल्लीस्थशिवप्रसादपाठककृते स्मार्तोल्लासे
श्रवणाकर्मप्रयोगः समाप्तः ।

(इन्द्रयज्ञप्रयोगः)

अथेन्द्रयज्ञप्रयोग उच्यते । स च प्रौष्ठपद्यां(१) पौर्णमास्यां भवति । तत्र प्रथमप्रयोगे पूर्वाह्ने निर्णेजनान्तं वैश्वदेवं कृत्वा ततः कर्ताऽऽचम्य प्राणानायम्य देशकालौ सङ्कीर्त्य इन्द्रयज्ञारम्भनिमित्तं गणपतिपूजनं स्वस्तिपुण्याहवाचनं मातृकापूजनं वसोर्धारा-

(१) यद्यपि "प्रौष्ठपद्यामिन्द्रयज्ञ" (पा० गृ० २।१५।१) इति सूत्रे प्रौष्ठपद (भाद्रपद) सम्बन्धिनी या काचित्तिथिः प्रतीयते तथापि "अथातः श्रवणाकर्म श्रावण्यां पौर्णमास्यामि" (पा० गृ० २।१४।१) त्युपक्रम्य "प्रौष्ठपद्यामिन्द्रयज्ञः, आश्वयुज्यां पृषातका" इति विधानात् प्रौष्ठपद्यादिभिः पदैः पौर्णमास्येव विशेष्यत्वेनोपतिष्ठते तस्यामिन्द्रयज्ञाख्यं कर्म भवति ।

पूर्वकं नान्दीश्राद्धं करिष्ये । श्राद्धं समाप्य ततोऽग्नेः पश्चादुपविश्य प्राणानायम्य देशकालौ सङ्कीर्त्य इन्द्रयज्ञमहं करिष्ये ।

अथ वैकल्पिकं स्मरेत् । तत्र पूर्वेण ब्रह्मणो गमनादिपूर्णपात्रान्तं स्थालीपाकवत् ।

तत ऋष्यादिस्मरणम् । भूरादीनां पूर्ववत् । 'शुक्रज्ज्योति' रित्यादीनां 'उग्रश्च भीमश्चेन्द्रं दैवी'रित्यन्तानामष्टानां मन्त्राणां प्रजापतिर्मरुतो देवताः 'शुक्रज्ज्योतिः' इत्यस्योष्णिक् 'ईदृङ्, ऋतश्चे'त्यनयोर्गायत्री 'ऋतजिच्चे' त्यस्योष्णिक् 'ईदृक्षास' इत्यस्य जगती 'स्वतवाँश्चे'त्यस्य गायत्री 'उग्रश्चे'त्यस्य गायत्री एतेषां सप्तानां मरुतो०, बलिहरणे विनियोगः । अत्र बलिहरणे 'इन्द्रन्दैवीरि'त्यस्य जगती जपे विनियोगः ।

अथ देवताभिध्यानम् । तत्र प्रजापतिमिन्द्रमग्निं सोममिन्द्रमिन्द्राणीमजमेकपदमहिर्बुध्न्यं प्रौष्ठपदाः, एता आज्येन, इन्द्रं पायसेन, अग्निं स्विष्टकृतं पायसशेषेण, भूरादीनां पूर्ववत्, शुक्रज्ज्योतिषं चित्रज्ज्योतिषं, सत्यज्ज्योतिषं, ज्योतिष्मन्तम्, शुक्रं, ऋतपसं, अत्यꣳहसं, ईदृशं, अन्यादृशं, सदृशं, प्रतिसदृशं, मितं, सम्मितं, सभरसं, ऋतं, सत्यं, ध्रुवं, धरुणं, धर्तारं, विधर्तारं, विधारयं, ऋतजितं, सत्यजितं, सेनजितं, सुषेणं, अन्तिमित्रं, दूरे ऽअमित्रं, गणं, ईदृक्षान्, एतादृक्षान्, सदृक्षान्, प्रतिसदृक्षान्, मितान्, सम्मितान्, सभरसः, मरुतः, स्वतवन्तं, प्रघासिनं, सान्तपनं, गृहमेधिनं, क्रीडिनं, शाकिनं, उज्जेषिणं, उग्रं, भीमं, ध्वान्तं, धुनिं,

सासहांसं, अभियुग्वानं, विक्षिपं, एताः पायस(बलिभिः)शेषेण, एता अङ्गप्रधानार्था देवता अस्मिन् कर्मण्यहं यक्ष्ये ।

ततो ब्रह्मोपवेशनाद्याज्यभागान्ते विशेषः । (१)सक्षीरं प्रणीताप्रणयनम् । (२)यवपिष्टं सप्ताश्वत्थपत्राणि चोपकल्पयेत् । लौकिकोदकेन यवपिष्टसंयवनम् । (३)अपूपचतुष्टयकरणम् । चरोरुत्तरतोऽङ्गारेषु लौकिके खर्परे चतुर्णामपूपानामधिश्रयणम् । पर्यग्निकरणादिपूर्ववत् । चरोरुत्तरतोऽपूपानामुद्वासनम् । प्रोक्षण्युत्पवनान्ते अपूपैः प्रागाद्यग्नेः परिस्तरणम् । उपयमनाद्याज्यभागान्तं कृत्वा पञ्चाज्याहुतीर्जुहुयात् ।

"ॐ इन्द्राय स्वाहा" । इदमिन्द्राय न मम "ॐ इन्द्राण्यै स्वाहा" । इदमिद्राण्यै न मम "ॐ अजायैकपदे स्वाहा" ।

---

(१) पायसश्रपणार्थं दुग्धस्यापि प्रणयनमत्र कार्यम् । उपदेशातिदेशयोरभावान्न दुग्धस्य प्रणयनमित्यपि केचित् । तत्र प्रणयनपक्षे प्रणयनपात्रे मध्ये सेतुं कृत्वा मूलभागे जलमन्यत्र नीरं निनीय प्रणयनं कार्यम् । मूलभागे क्षीरमितरत्र जलं वा ।

(२) तण्डुलपिष्टं सप्ताश्वत्थपत्राणीति हरिहरः । अपूपसंयवनार्थं लौकिकोदकस्य . अपूपश्रपणार्थं खर्परस्य चोपकल्पनमिति वैद्यनाथः ।

(३) "पोलिका पोलि पूपिकाः" (३।६२) इत्यभिधानचिन्तामणिः । अपूपो मण्डक इत्यष्टकाप्रकरणे कर्कः । प्रतिदिशं स्तरणार्थमपूपचतुष्टयमिति हरिहरः । अन्ये तु यावद्भिस्तरणमुपपद्यते तावत अपूपानाहुः ।

इदमजायैकपदे०। "ॐ अहिर्बुध्न्याय स्वाहा" । इदमहिर्बुध्न्याय० "ॐ प्रौष्ठपदाभ्यः स्वाहा" । इदं प्रौष्ठपदाभ्यो न मम० ।

ततो पायसमभिघार्य । "ॐ इन्द्राय स्वाहा" । इदमिन्द्राय० । एकाहुतिः ।

पायसशेषेण स्विष्टकृत् । "ॐ अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा"। इदमग्नये स्विष्टकृते न मम ।

ततो भूराद्या नवाहुतयः ।

ततः संस्रवप्राशनादिप्रणीताविमोकान्तं कुर्यात् ।

ततोऽग्नेरुत्तरतः प्राक् संस्थान्युदक्संस्थानि वा सप्ताश्वत्थपत्राणि संस्थाप्य तेषु पायसशेषेण शुक्रज्योतिरित्यादिभिरुग्रश्चेत्यन्तैः सप्तभिर्नमोऽन्तैर्मन्त्रैः क्रमेण प्रतिमन्त्रं स्रुवेण मरुद्भ्यो बलीन् हरेत् ।

"ॐ (१)शुक्रज्योतिश्च० हाः नमः" । इदं शुक्रज्योतिषे चित्रज्योतिषे सत्यज्योतिषे ज्योतिष्मते शुक्राय ऋतपसेऽत्यंहसे च न मम । (२)"ई ङ्चान्या० सभराः नमः" । इदमीदृशे अन्यादृशे सदृशे प्रतिसदृशे मिताय सम्मिताय सभरसे च न मम । (३)"ॐ ऋतश्च० विधारयो नमः" । इदमृताय सत्याय ध्रुवाय

---

(१) शुक्रज्योतिश्च चित्रज्योतिश्च सत्यज्ज्योतिश्च ज्ज्योतिष्माँश्च । शुक्रश्च ऋतपाश्चात्यंहाः । (१७।८०)

(२) ईदृङ्चान्यादृङ् च सदृङ् च प्रतिसदृङ् च । मितश्च सम्मितश्च सभराः (१७।८१)

(३) ऋतश्च सत्यश्च ध्रुवश्च धरुणश्च । धर्त्ता च विधर्त्ता विधारयः (१७।८२) ।

धरुणाय धर्त्रे विधर्त्रे विधारयाय च न नम। (१)"ॐ ऋतजिच्च-सत्य० गणो नमः"। इदमृतजिते सत्यजिते सेनजिते सुषेणाय अन्तिमित्राय दूरे अमित्राय गणाय च न मम (२)"ॐ ईदृक्षास:० अस्मिन् नमः"। इदमीदृक्षेभ्यः एतादृक्षेभ्यः सदृक्षेभ्यः प्रतिसदृक्षेभ्यो मितेभ्यः सम्मितेभ्यः सभरेभ्यो मरुद्भ्यश्च न मम। (३)"ॐस्वतवाँश्चो० ज्जेषी नमः"। इदं स्वतवसे प्रघासिने सान्तपनाय गृहमेधिने क्रीडिने शाकिने उज्जेषिणे च न मम। "उग्रश्चे"-त्यस्य मनसोच्चारणम्। (४)"ॐ उग्रश्च भीम० क्षिपः स्वाहा नमः"। इदमुग्राय भीमाय ध्वान्ताय धुनये सासहतेऽभियुग्वने विक्षिपाय च न मम। 'इन्द्रं दैवीरि'ति तत्रैव जपति। (५)"ॐ इन्द्रन्दैवीर्विशो० भवन्तु"। ततो ब्राह्मणभोजनम्।

---

(१) ऋतजिच्च सत्यजिच्च सेनजिच्च सुषेणश्च। अन्तिमित्रश्च दूरे अमित्रश्च गणः (१७।८३)।

(२) ईदृक्षास एतादृक्षास ऊषुणः सदृक्षास प्रतिसदृक्षास एतन। मितासश्च सम्मितासो नो अद्य सभरसोमरुतो यज्ञे अस्मिन् (१७।८४)

(३) स्वतवाँश्च प्रघासी च सान्तपनश्च गृहमेधी च। क्रीडी च शाकी चोज्जेषी। (१७।८५)॥

(४) ॐ उग्रश्च भीमश्च ध्वान्तश्च धुनिश्च। सासह्वाँश्चाभियुग्वाँश्च विक्षिपः स्वाहा। (शु० य० सं० ३९।७)।

(५) ॐ इन्द्रं दैवीर्विशो मरुतोऽनुवर्त्मानो भवन्यथेन्द्रं दैवीर्विशो मरुतोऽनुवर्त्मानोऽभवन्। एवमिमं यजमानं दैवीश्च विशो मानुषीश्चानुवर्त्मानो भवन्तु (शु० य० सं० १७।८६)।

सूतकादिना मुख्यकालातिक्रमसम्भवे सूत्रकारमतेनाश्विन्याः पौर्णमास्या अर्वाग्गौणकालेऽप्यनादिष्टपूर्वकमिदं कर्तव्यम् । तदुक्तं गृह्यकारिकायाम्—

“अभावान्मुख्यकालस्य गौणकालोऽपि शस्यते ।
कार्यमेतत्स्मृतेः सूत्रकाराभिप्रायतोऽपि च ॥
मुख्यकालमुपाश्रित्य गौणमप्यस्तु साधनम् ।
न मुख्यद्रव्यलोभेन गौणकालप्रतीक्षणमि”ति ॥

इति स्मार्तोल्लासे इन्द्रयज्ञप्रयोगः समाप्तः ।

(पृषातकाकर्म)

अथ पृषातकाकर्मोच्यते । तच्चाश्वयुज्यां पौर्णमास्यां भवति तत्र तदहः प्रातर्होमानन्तरं कुण्डे गोमयोपलेपनादिभिः स्वगृहमलङ्कुर्यात् । मलापकर्षणस्रक्चन्दनालङ्करणनूतनशुक्लाम्बरादिभिश्च सर्वे गृह्या अलङ्कृता भवेयुः ।

तत्र प्रथमप्रयोगे निर्णेजनान्तं वैश्वदेवं विधाय ततः प्राणानायम्य देशकालौ स्मृत्वा पृषातकाकर्माहं करिष्ये । तन्निमित्तं गणेश-

पूजनादि वृद्धिश्राद्धान्तं कृत्वा ततोऽग्निमपरेणोपविश्य प्राणायामादि, श्रीपरमेश्वरप्रीतये पृषातकाकर्माहं करिष्ये ।

तत्र वैकल्पिकमिन्द्रयज्ञवत्स्मरेत् । तत ऋष्यादिस्मरणम् । भूरादीनामृष्यादिकं पूर्ववत् । "ऊनं मे पूर्यता"मिति गौतम गायत्री अग्निर्देवता होमे विनियोगः। "आयात्विन्द्र" इत्यस्य वामदेव ऋषिः, "आ न इन्द्र" इत्यस्य प्रजापतिः "आ न इन्द्रो" हरिभिरित्यस्य सरस्वती, "त्रातारमि"त्यस्य गर्गः "इन्द्रः सुत्रामा, तस्य व्वयमि"-त्यनयोरश्विनावृषी "आमन्द्रैरि"त्यस्य विश्वामित्रः "एवेदिन्द्रमि"त्यस्य वसिष्ठः सप्तसु त्रिष्टुप् अष्टम्यां बृहती, अष्टानामिन्द्रो देवता चर्ववेत्तणे विनियोगः ।

ततो देवताभिध्यानम् । तत्र प्रजापतिमिन्द्रमग्निं सोममेता देवता आज्येन, इन्द्रमिन्द्राणीमश्विनावाश्वयुजीं पौर्णमासीं शरदं दधिमधुघृतमिश्रपायसेन, अग्निं स्विष्टकृतं पायसशेषेण भूरादीनां पूर्वव—त्स्मृत्वा अग्निं पृषदाज्येन एता अङ्गप्रधानार्था देवता अस्मिन्कर्मण्यहं यक्ष्ये। ततो ब्रह्मोपवेशनाद्याज्यभागान्तं कुर्यात् । विशेषस्तु—सत्तीरं प्रणीताप्रणयनं दधिमध्वाज्ययुक्तानां पृषदाज्यस्य चोपकल्पनम्। प्रोत्तण्युत्पवनान्तं कृत्वोपयमनकुशादानात्प्राक् पायसे दधिमधुघृतासेकः ।

उपयमनाद्याज्यभागान्तं कृत्वा पायसमभिघार्य पायसेन पञ्चाहुतीर्जुहुयात्। स्रुवेणावदाय "ॐ इन्द्राय स्वाहा"। इदमिन्द्राय० । "ॐइन्द्राण्यै स्वाहा"। इदमिन्द्राण्यै०। "ॐअश्विभ्यां स्वाहा"। इदमश्विभ्यां०। "ॐआश्वयुज्यै पौर्णमास्यै स्वाहा"। इदमाश्वयु० "ॐश-

रदे स्वाहा"। इदं शरदे० । यथादैवतं त्यागः । पायसशेषेण स्विष्टकृत् । भूराद्या नवाहुतयः । प्राशनादि प्रणीताविमोकान्तं कृत्वा तत उपकल्पितं पृषदाज्यं यजमानस्याञ्जलावन्य आसिञ्चेत्ततो यजमान "ॐ ऊनम्मे पूर्यतां पूर्णं मे मा व्यगात्स्वाहा" इत्यञ्जलिना पृषदाज्यं जुहुयात्। इदमग्नये न ममेति त्यागः। ततः पत्नी गृह्याश्च (१) "आयात्विन्द्र" इत्यादिना "यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः" इत्यन्तेन षडर्चेनानुवाकेन चरुशेषमवेक्षेरन्। ततः पृषातककर्माङ्गं ब्राह्मणभोजनम्। यदि गृहे गावो विद्यन्ते तदा तस्यां रात्रौ मातृभिर्वत्सानुत्सृजेरन् ।

एतत्कर्म मुख्यकाला (तिक्रमे) सम्भवे गौणकालेऽपि कर्तव्यम्। "पृषातकमिदं कर्म गौणकालेऽपि शस्यते" ।

इति स्मार्त्तोल्लासे पृषातककर्म समाप्तम् ।

---

(१) ॐ आयात्विन्द्रोऽवस उप न इह स्तुतः सधमादस्तु शूरः वावृधानस्तविषीर्यस्य पूर्वीर्द्यौर्नक्षत्रमभिभूति पुष्यात् ॥

आ न इन्द्रो दूरादा न आसादभिष्टिकृदवसे यासदुग्रः। ओजिष्ठेभिर्नृपतिर्वज्रबाहुः सङ्गे समत्सु तुर्वणिः पृतन्यून् ॥

आ न इन्द्रो हरिभिर्यात्वच्छार्वाचीनोऽवसे राधसे च । तिष्ठाति वज्री मघवा विरप्शीमं यज्ञमनु नो वाजसातौ ॥

त्रातारमिन्द्रमवितारमिन्द्रꣳ हवे हवे सुहवꣳ शूरमिन्द्रम् । ह्वयामि शक्रम्पुरुहूतमिन्द्रꣳ स्वस्ति नो मघवा धात्विन्द्रः ॥

(आग्रहायणीप्रयोगः)

अथाग्रहायणीकर्म । तच्च मार्गशीर्ष्यां पौर्णमास्यामाग्रहायणीकर्म भवति । तत्र प्रथमप्रयोगे निर्णेजनान्तं वैश्वदेवं कृत्वा प्राणानायम्य देशकालौ सङ्कीर्त्य आग्रहायणीकर्मनिमित्तं गणपतिपूजनाद्याभ्युदयिकान्तं कृत्वाऽग्निमपरेण प्राणानायम्य श्रीपरमेश्वरप्रीतये आग्रहायणीकर्माहं करिष्ये ।

ततो वैकल्पिकं स्मरेत् । ऋष्यादिस्मरणम् । तत्र "अपश्वेतपदे" त्याद्दिद्वयोः प्रजापतिर्लिंगोक्ता देवता छन्दोहीनौ, "यां जनाः प्रतिनन्दन्ति" "संवत्सरस्य प्रतिमे" त्येतयोराथर्वण अनु० रात्रिर्देवता, "संवत्सराय परिवत्सराय" "ग्रीष्मो हेमन्त" इत्येतयोरालम्बायनस्त्रिष्टुप् संवत्सरादयो ग्रीष्मादयश्च पञ्च पञ्च क्रमाद्देवता चतुर्णां होमे विनियोगः। भूरादीनां पूर्ववत्। "आग्नेयपाण्डवा"दिमन्त्राणां परमेष्ठी प्रजापतिः (अनु०) लिङ्गोक्ता देवता छन्दोहीना होमबलिदानादिषु "नमोऽस्तु सर्पेभ्य" इति त्रयाणां प्रजापतिः अनु०

इन्द्रः सुत्रामा स्ववाँ २॥ अवोभिः सुमृडीको भवतु विश्ववेदाः। बाधतान्द्वेषोऽअभयं कृणोतु सुवीर्यस्य पतयः स्याम ॥

तस्य वयर्ठ० सुमतौ यज्ञियस्यापि भद्रे सौमनसे स्याम। स सुत्रामा स्ववाँ २॥ इन्द्रो अस्मे आराच्चिद्द्वेषः सनुतर्युयोतु ॥

आ मन्द्रैरिन्द्र हरिभिर्याहि मयूररोमभिः । मा त्वा केचिन्नियमन्विन पाशिनोऽति धन्वेवताँ २॥ इहि ॥

एवेदिन्द्रं वृषणं वज्रबाहुं वशिष्ठासो अभ्यर्चन्त्यर्कैः। स नस्तुतो वीरवद्धातु गोमद्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः। (२०।४७-५४।)।

सर्पाश्च उपस्थाने विनियोगः। "आपो हि ष्ठे"ति तिसृणां सिन्धुद्वीप० गायत्री० आपो देवता मार्जने विनियोगः ।

अथ देवताभिध्यानम् । तत्र प्रजापतिमिन्द्रमग्निं सोमं श्वेतपदं श्वेतं वैदर्भ्यं रात्रिं रात्रिं संवत्सरं परिवत्सरं इदावत्सरं इद्वत्सरं वत्सरं ग्रीष्मं हेमन्तं वसन्तं वर्षाः शरदमेता देवता आज्येन, सोमं मृगशिरसं मार्गशीर्षां पौर्णमासीं हेमन्तं स्थालीपाकेन, अग्निं स्विष्टकृतं चरुशेषेण, आग्नेयपाण्डुपार्थिवानां सर्पाणामधिपतिं-श्वेतवायवान्तरिक्षाणां सर्पाणामधिपतिं-अभिभूः सौर्यदिव्यानां सर्पाणामधिपतिं-एताः सक्तुबलिभिः, भूरादीनां पूर्ववत् , एता अङ्गप्रधानार्था देवता अस्मिन् कर्मण्यहं यक्ष्ये ।

ततो ब्रह्मवरणाद्याज्यभागान्ते विशेषः । उपकल्पनीयानि-शूर्पम् , उदपात्रम् , दर्वी, कङ्कतानि, अञ्जनम्, अनुलेपनम्, स्रजः, उल्कार्थं काष्ठम् , उल्काधारकः, मार्जनीयोदपात्रम् । अत्र धानावर्जं चरुश्रपणाद्याज्यभागान्तं कृत्वा "ॐअप श्वेतपदा जहि पूर्वेण चापरेण च । सप्त च वारुणीरिमाः प्रजाः सर्वाश्च राजबान्धवैः स्वाहा"। इदं श्वेतपदे न मम। "ॐन वै श्वेतस्याध्याचारेऽहिर्ददर्श कञ्चन । श्वेताय वैदर्व्याय नमः स्वाहा" । इदं श्वेताय वैदर्व्याय न मम ।

ततो यां जनाद्याश्चतस्र आज्याहुतयः । "ॐयां जनाः प्रतिनन्दन्ति रात्रीं धेनुमिवायतीम् । संवत्सरस्य या पत्नी सा नो अस्तु सुमङ्गली स्वाहा" । इदं रात्र्यै० । "ॐसंवत्सरस्य प्रतिमा या ताᳪं

रात्रीमुपास्महे । प्रजाᳬंसुवीर्यां कृत्वा दीर्घमायुर्व्यश्नवै स्वाहा" । इदं रात्र्यै० । "ॐसंवत्सराय परिवत्सरायेदावत्सरायेद्वत्सराय वत्सराय कृणुते बृहन्नमः । तेषां वयᳬं सुमतौ यज्ञियानां ज्योग्जीता अहताः स्याम स्वाहा" । इदं संवत्सरायप रिवत्सरायेदावत्सरायेद्वत्सराय वत्सराय च न मम । "ॐग्रीष्मो हेमन्त उत नो वसन्तः शिवा वर्षा अभया शरन्नः । तेषामृतूनाᳬं शतशारदानां निवात एषामभये वसेम स्वाहा" । इदं ग्रीष्माय हेमन्ताय वसन्ताय वर्षाभ्यः शरदे च न मम ।

ततस्स्थालीपाकमभिघार्य चतस्र आहुतीर्जुहुयात् । "ॐ सोमाय स्वाहा" । इदं० । "ॐमृगशिरसे स्वाहा" । इदं० । "ॐ मार्गशीर्ष्यै पौर्णमास्यै स्वाहा" । इदं० । "ॐहेमन्ताय स्वाहा" । इदं० । "ॐअग्नये स्विष्टकृते स्वाहा" । इदमग्नये० । यथादैवतं त्यागाः ।

भूरादिप्रणीताविमोकान्तं कृत्वा सक्तुनिर्वापादि मार्जनान्तः सर्पबलिः श्रवणाकर्मव (त्कृत्वा । ततः) त्कुर्यात् । तद्यथा— शूर्पे सक्तून् कृत्वा उदपात्रं दर्वीं कङ्कतान्यञ्जनं गन्धं स्रजश्च गृहीत्वा यजमानो ब्रह्मणा पत्न्योल्काधारिणा च सहोल्कायां ध्रियमाणायां बहिर्निष्क्रम्य बाह्यशालायां स्थण्डिलसमीपे उपविश्यावनेजयेत् । "ॐ आग्नेयपाण्डुपार्थिवानाᳬं सर्पाणामधिपतेऽवनेनिक्ष्व । ॐ श्वेतवायवान्तरिक्षाणाᳬं सर्पाणामधिपतेऽवनेनिक्ष्व । ॐअभिभूः सौर्यदिव्यानाᳬंसर्पाणामधिपतेऽवनेनिक्ष्वे"ति ।

ततो दर्व्या शूर्पात् सक्तूनवदायावनेजनस्थाने यथाक्रमेण बलीन् हरेत् "आग्नेया"दिमन्त्रैः । "एष ते बलि"रिति प्रयोगः । ततः पुनरवनेजनानि तैरेवमन्त्रैः ।

ततः कङ्कतेन "प्रलिखस्वे"ति । अञ्जनं गन्धं स्रजश्च । ततः सक्तुशेषं स्थण्डिले न्युप्य तदुपर्युदपात्रं निनीय "नमोऽस्तु सर्पेभ्य" इत्युपतिष्ठते ।

ततः "अप श्वेत० न वै श्वेत०" एताभ्यां स्वाहाकारवर्जिताभ्यां मन्त्राभ्यामुदकधारां निनीय सकृन्मन्त्राभ्यां द्विस्तूष्णीम् । "ॐ अप श्वेतपदा जहि पूर्वेण चापरेण च । सप्त च वारुणीरिमाः प्रजाः सर्वाश्च राजबान्धवैः । न वै श्वेतस्याध्याचारेऽहिर्ददर्श कश्चन । श्वेताय वैदर्व्याय नमः" इत्येताभ्यां मन्त्राभ्याम् । इतरथावृत्तिस्तूष्णीम् । ततो दर्वीं शूर्पं च प्रक्षाल्योल्कायां प्रतपनम् । ततः सर्वे द्वारसमीपमागत्योपविश्य यजमानो यजमानी चोदपात्रोदके "नापो हि ष्ठे"ति त्रिभिर्मन्त्रैर्मुखं मार्जयेत्तथैव ब्रह्मोल्काधारी च । यजमान उत्सृष्टो बलिरिति ब्रूयात् । ततो गृहं प्रविश्य रात्रौ मातृभिर्वत्सान् समुत्सृजेत् ।

अत्र सूत्रकारस्य परिसङ्ख्योक्तेर्मुख्यकालनियमाद् गौणकालाभावः ।

इति स्मार्तोल्लासे आग्रहायणीकर्म ।

(स्नस्तरारोहणप्रयोगः)

अथ स्नस्तरारोहणप्रयोग उच्यते । तत्र मार्गशीर्ष्याः पौर्णमास्या ऊर्ध्वमागामिन्या अष्टम्या अर्वाक् कस्मिँश्चिच्छुभे वासरे कर्तव्यम्(१) । तत्र तदहर्गृहं गृह्याश्च पूर्ववदलङ्कृताः स्युः । यदि शालायां स्नस्तरावकाशो न विद्यते तदा देशान्तरे स्थलशुद्धिं विधाय तत्राग्निं संस्थाप्य तत्रैतत्कर्म कर्तव्यम् । तत्र प्रथमप्रयोगे निर्णेजनान्तं वैश्वदेवं कृत्वा प्राणानायम्य देशकालौ सङ्कीर्त्य स्नस्तरारोहणनिमित्तं गणपतिपूजनादि(२) नान्दीश्राद्धान्तं कृत्वाऽग्निमपरेण यजमानः पत्नी च पुत्रादयो गृह्यश्च यथाकनिष्ठमुदक्संस्थाः प्राङ्मुखा उपविशेयुः । ततो यजमानः प्राणायामादिकं कृत्वा परमेश्वरप्रीतये स्नस्तरारोहणमहं करिष्ये ।

अथ ऋष्यादिस्मरणम् । "अयमग्निर्वीरतम" इत्यस्य प्रजापतिरनुष्टुप् अग्निर्देवता जपे विनियोगः । "दैवीन्नावमि"त्यस्य

---

(१) रेणुदीक्षितोऽपि—

स्नस्तरारोहणं कुर्यात्पौर्णमास्या अनन्तरम् ।
अत्रैव च शुभे वारे अष्टकायाः पुरैव तु ॥
सन्ति गृह्याः सपत्नीकाः सन्ति ये (वृत्तिकृन्मताः) तत्र सुव्रताः ।
अवकाशो न चेदग्नेः पश्चादारोहणाय वै ।
अग्निं देशान्तरे नीत्वा तत्पश्चात्स्नस्तराश्रितिः ॥ इत्यादि ।

(२) अत्र मातृपूजा आभ्युदयिकं चेति हरिहरादयः । अपरे तु "नाष्टकासु भवेच्छ्राद्ध" मिति वचनात् न श्राद्धमिच्छन्ति तदा मातृपूजामात्रम् । केचित्तु यत्रैवाभ्युदयिकश्राद्धं तत्रैव मातृपूजनमित्याहुः ।

प्रजापतिः गायत्री अग्निः (अदितिः), "सुनावमि"त्यस्य सरस्वती गायत्री अश्विनौ दैवते (अश्विनावृषी गायत्रीछन्दः द्यौः नौर्वा देवता) "आ नो मित्रावरुणे"त्यस्य सरस्वती (विश्वामित्रः) गायत्री मित्रावरुणौ दैवते अञ्जलिकरणे विनियोगः। "आयुः कीर्तिरि"त्यस्य गौतमः (आसुरी) गायत्री अग्निः स्रस्तरारोहणे विनियोगः। "सुहेम" इत्यस्य आश्वलायनः पङ्क्तिः लिङ्गोक्ता हेमन्तादयः पञ्च देवता जपे विनियोगः। "स्योना पृथिवी"त्यस्य दध्यङ्ङथर्वणः गायत्री पृथिवी देवता शयने विनियोगः। "उदायुषे"त्यस्य गौतमः गायत्री अग्निर्देवता उत्थाने विनियोगः।

इति स्मृत्वा अग्रन्थितैर्दर्भैर्जायापुत्रादिसहितस्यात्मनः शयनपर्याप्तं स्रस्तरं कृत्वा यजमानोऽग्नेः पश्चात् प्रागग्रं स्रस्तरमास्तीर्य तस्योपर्यहतं वस्त्रमुदग्दशमास्तीर्य ब्रह्मवरणं कृत्वा, अग्नेरुत्तरत उदपात्रं शमीशाखां सीतालोष्ठमश्मानं चोदक्संस्थं निधाय स्रस्तरमपरेणोपविश्याग्निमीक्षमाणो यजमानः "ॐ अयमग्निर्वीरतमोऽयं भगवत्तमः सहस्रसातमः। सुवीर्योऽयꣳश्रेष्ठ्यै दधातु नावि"ति जपित्वा "दैवीन्नावमि"(१) त्यादिभि "र्मध्वा रजाꣳसि सुक्रतू" इत्यन्तैस्त्रिभिर्मन्त्रैरधोनाभि प्राञ्चमञ्जलिं कृत्वा "ब्रह्मन् प्रत्यवरोहामे"ति ब्रह्माणमामन्त्र्य "प्रत्यवरोहध्वमि"ति ब्रह्मणानुज्ञातो यजमानः पत्नी पुत्रादयो गृह्याश्च यथा-

---

(१) ॐ दैवीं नावꣳस्वरित्रामनागसमस्रवन्तीमारुहेमा स्वस्तये॥ सुनावमारुहेममस्रवन्तीमनागसम्। शतारित्राꣳस्वस्तये॥ आ नो मित्रावरुणा घृतैर्गव्यूतिमुक्षतम्। मध्वा रजाꣳसि सुक्रतू (शु०य० सं० २१। ६-८)॥

ज्येष्ठं प्राङ्मुखा वामपादेन "ॐआयुष्कीर्तिर्यशोबलमन्नाद्यं प्रजामि"ति मन्त्रं जपन्तः सर्वे क्रमेण स्रस्तरमारोहयेयुः। आरुह्याक्रम्योपविशेयुः। तेषां मध्ये उपनीतास्त एव "सुहेमन्तः सुवसन्तः सुग्रीष्मः प्रतिधीयतान्नः। शिवा नो वर्षाः सन्तु शरदः सन्तु नः शिवा" इति मन्त्रं जपेयुः। तत्रारूढास्ते सर्वे(१) "स्योना पृथिवी"ति मन्त्रेणारोहणक्रमेणैव प्राक्शिरसो दक्षिणपार्श्वैः शयीरन्। तत ॐ"उदायुषा स्वायुषोत्पर्जन्यस्य वृष्ट्या पृथिव्याः सप्तधामभिरि"त्यनेन मन्त्रेण सर्वे क्रमादुत्तिष्ठेयुः। एवं ब्रह्मणानुमन्त्रणाद्युत्थानान्तं द्विरपरं कर्म भवेत्। तत आरभ्य मासचतुष्टयं यावत्सर्वे अधः शयीरन् यथेष्टं वा। अत्र गौणकालाभावः।

इति स्मार्तोल्लासे स्रस्तरारोहणप्रयोगः समाप्तः।

(प्रथमाष्टकाप्रयोगः)

अथाष्टकान्वष्टकाप्रयोग उच्यते। ऊर्ध्वमाग्रहायण्या मार्गशीर्ष-पौष-माघानां कृष्णाष्टमीषु ऐन्द्री वैश्वदेवी प्राजापत्याः क्रमेण सन्निहितास्तिस्रोऽष्टका कर्मणि स्युः। एतासु तावत्प्रथमा ऐन्द्रीसंज्ञ-

---

(१) ॐ स्योना पृथिवि नो भवानृक्षरा निवेशनी। यच्छा नः शर्म सप्रथाः॥ (शु० य० सं ३५।२१)॥

काऽष्टकोच्यते । तत्र प्रथमप्रयोगे वृद्धिश्राद्धं विधायाऽग्नेः पश्चादुपविश्य प्राणानायम्य देशकालौ सङ्कीर्त्य श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थमष्टकाकर्माहं करिष्ये । पूर्ववद्दैकल्पिकं स्मरेत् ।

ऋष्यादिस्मरणम् । 'त्रिꣳशत्स्वसार"इत्यादिमन्त्रजातस्य याज्ञवल्क्य (प्रजापतिः) ऋषिः त्रिष्टुप् अष्टम्या अनुष्टुप् लिङ्गोक्ता आज्यहोमे विनियोगः । भूरादीनां पूर्ववत् ।

ततो देवताभिध्यानम् । तत्र प्रजापतिमिन्द्रमग्निं, सोमं, स्वसृः, रात्रिं, अष्टकां, रात्रीः, रात्रीः, रात्रीः, रात्रिं, रात्रिं, रात्रिं, रात्रिं, एता आज्येन—पृथिवीं, अन्तरिक्षं, दिवं, दिशः, प्रदिशः, आदिशः, अहोरात्रे, अपः, मरीचीः, धातारं, समुद्रं, ब्रह्माणं, विश्वानादित्यान्, वसून्देवान्, रुद्रान्, गोप्तॄन्, मरुतः, प्रजापतिं, परमेष्ठिनं, अष्टकां चरुणा—इन्द्रमपूपेन—अग्निं स्विष्टकृतं स्थालीपाकापूपशेषेण—भूरादीनां पूर्ववत् । एता अङ्गप्रधानार्था देवता अस्मिन् कर्मण्यहं यक्ष्ये ।

ततो ब्रह्मवरणाद्याज्यभागान्ते विशेषः । तण्डुलानन्तरं सिद्धस्यापूपस्यासादनम् । प्रोक्षणकाले प्रोक्षणम् ।

तत आज्यभागानन्तरमाज्येनैव "त्रिꣳशत्स्वसार" इत्याद्यैर्दशहुतीर्जुहुयात् । "ॐ त्रिꣳशत्स्वसार उपयन्ति निष्कृतिꣳ समानं केतुं प्रतिमुञ्चमानाः । ऋतूꣳस्तन्वते कवयः प्रजानतीर्मध्ये छन्दसः परियन्ति भास्वतीः स्वाहा"। इदं स्वसृभ्यो न मम "ॐ ज्योतिष्मती प्रतिमुञ्चते नभो रात्री देवी सूर्यस्य व्रतानि विपश्यन्ति

पशवो जायमाना नानारूपा मातुरस्या उपस्थे स्वाहा" । इदं रात्र्यै न मम ॥ "ॐ एकाष्टका तपसा तप्यमाना जजान गर्भं महिमानमिन्द्रम् । तेन दस्यून्व्यसहन्त देवा हन्ताऽसुराणामभवच्छचीभिः स्वाहा" । इदमष्टकायै न मम । "ॐ अनानुजामनुजां मामकर्त्त सत्यं वदन्त्यन्विच्छ एतत् । भूयासमस्य सुमतौ यथा यूयमन्यावो अन्यामतिमा प्रयुक्त स्वाहा" । इदं रात्रीभ्यो न मम ॥ "ॐ अभून्मम सुमतौ विश्ववेदा आष्ट प्रतिष्ठामविदद्धि गाधम् । भूयासमस्य सुमतौ यथा यूयमन्यावो अन्यामति मा प्रयुक्त स्वाहा" । इदं रात्रीभ्यो न मम । "ॐ पञ्च व्युष्टीरनु पञ्च दोहा गां पञ्चनाम्नीमृतवोऽनु पञ्च । पञ्च दिशः पञ्चदशेन क्लृप्ताः समानमूर्ध्नीरधिकलोकमेकꣳस्वाहा" ॥ इदं रात्रीभ्यो नमम । "ॐ ऋतस्य गर्भः प्रथमा व्यूषिष्यपामेका महिमानं बिभर्ति । सूर्यस्यैका चरति निष्कृतेषु घर्मस्यैका सवितैकां नियच्छतु स्वाहा" । इदं रात्र्यै न मम । "ॐ या प्रथमा व्यौच्छत्सा धेनुरभवद्यमे । सा नः पयस्वती धुक्ष्वोत्तरामुत्तराꣳसमाꣳस्वाहा" । इदं रात्र्यै न मम । "ॐ शुक्रऋषभा नभसा ज्योतिषाऽऽगाद्विश्वरूपा शबलीरग्निकेतुः । समानमर्थꣳ स्वपस्यमाना बिभ्रती जरामजर उष आगाः स्वाहा" । इदं रात्र्यै न मम । "ॐ ऋतूनां पत्नी प्रथमेयमागादह्नां नेत्री जनित्री प्रजानाम् । एका सती बहुधोषो व्यौच्छत्सा जीर्णा त्वं जरयसि सर्वमन्यत्स्वाहा" । इदं रात्र्यै न मम ।

ततः स्थालीपाकमभिघार्य तेन चतस्र आहुतीः "शान्ता पृथिवी"-

त्याद्यष्टकान्ता जुहुयात् । "ॐ शान्ता पृथिवी शिवमन्तरिक्षᳲ शं नो द्यौरभयं कृणोतु । शं नो दिशः प्रदिश आदिशो नोऽहोरात्रे कृणुतं दीर्घमायुर्व्यश्नवै स्वाहा" । इदं पृथिव्या अन्तरिक्षाय दिवे दिग्भ्यः प्रदिग्भ्यः आदिग्भ्योऽहोरात्राभ्यां च न मम "ॐआपो मरीचीः परिपान्तु सर्वतो धाता समुद्रो अपहन्तु पापम् । भूतं भविष्यदकृन्तद्विश्वमस्तु मे ब्रह्माभिगुप्तः सुरक्षितः स्याᳲस्वाहा"। इदमद्भ्यो मरीचिभ्यो धात्रे समुद्राय ब्रह्मणे च न मम । "ॐविश्वे आदित्या वसवश्च देवा रुद्रा गोप्तारो मरुतश्च सन्तु । ऊर्जं प्रजाममृतं दीर्घमायुः प्रजापतिर्मयि परमेष्ठी दधातु नः स्वाहा" । इदं विश्वेभ्य आदित्येभ्यो वसुभ्यो देवेभ्यो रुद्रेभ्यो गोप्तृभ्यो मरुद्भ्यः प्रजापतये परमेष्ठिने च न मम । "ॐ अष्टकायै स्वाहा" । इदमष्टकायै न मम ॥

अथापूपमभिघार्य तेनैकाहुतिः । "ॐइन्द्राय स्वाहा" । इदमिन्द्राय न मम ।

ततः स्थालीपाकापूपशेषेण स्विष्टकृत् । ततो भूरादिप्रणीताविमोकान्तं कुर्यात् ।

इति स्मार्तोल्लासे प्रथमाष्टकाप्रयोगः समाप्तः ।

(अन्वष्टकाप्रयोगः)

अष्टकाया उत्तरेद्युः पिण्डपितृयज्ञवदन्वष्टकाकर्म कुर्यात् । तच्च मातर्यविद्यमानायां भवति । तदुक्तं गृह्ये—

"मातर्यविद्यमानायाम(मा)न्वष्टक्यमिदं भवेत् ।

पितर्यविद्यमाने तु दर्शे तद्वत्पितुः क्रतुः" ॥

तत्र निर्णेजनान्तं वैश्वदेवं कृत्वा अपराह्णे प्राचीनावीती नीवीबन्धनम् । अग्नेः परितो वस्त्रादिवृते उदग्द्वारे परिवृते दक्षिणामुखेन कर्म कुर्यात् । प्राणायामादि, देशकालौ सङ्कीर्त्य परमेश्वरप्रीतये अन्वष्टकाकर्माहं करिष्ये । तत्र वैकल्पिकं स्मरेत् । अग्नेः पश्चात् पात्राणामासादनम् । चरु(करणम्)ग्रहणम् । पश्चाल्लेखाकरणम् । एतत्तेऽन्नमिति पिण्डदानम् । आचार्यादेः पिण्डदानं वा सूत्राण्याच्छादनानि एतान्वैकल्पिकपदार्थानहं करिष्ये ।

अथ ऋष्यादिस्मरणम् । "अग्नये कव्यवाहनाये"त्यादिसर्वमन्त्राणां प्रजापतिः "अग्नये कव्यवाहनाय, सोमाय पितृमते" द्वे यजुषी लिङ्गोक्तदैवते (देवदेवत्ये वा) होमे विनियोगः । "अपहता असुरा" इत्यस्या असुरक्षांसि देवताः यजुः लेखाकरणे विनियोगः । "ये रूपाणी"त्यस्य कव्यवाहनोऽग्निर्देवता त्रिष्टुप्० उल्मुकनिधानेवि० । "अत्र पितर" इत्यस्य पितरो देवता बृहती० जपे विनियोगः। "अमी मदन्त" इत्यस्य पितरः यजुर्जपे विनियोगः । "नमो व" इत्यादीनां लिङ्गोक्ता देवता षड्यजूंषि एषामञ्जलिकरणे विनियोगः । "गृहान्न"इति पितरो यजुर्जपे विनियोगः । "एतद्वः"

इति पितरो यजुः सूत्राधाने विनियोगः । "ऊर्जं वहन्ती"रिति विराट् आपो अपां निषेके विनियोगः । "आधत्ते" त्यस्य पितरो गायत्री मध्यमपिण्डप्राशने विनियोगः । अथवा सर्वेषां पितृयज्ञकृतौ विनियोगः ।

ततो देवताभिध्यानम् । अत्र पिण्डकरणे त्रयः पक्षाः । मांसेन पायसेन चरुणा वा । अस्माभिश्चरुपक्षग्रहणं कृतम् । अग्निं कव्यवाहनं, सोमं पितृमन्तं, चरुणा, गोत्रमस्मत्पितरममुकशर्माणं, (एवं) पितामहं प्रपितामहं, सगोत्रामस्मन्मातरं अमुकीं (दां) देवीं, एवं पितामहीं, प्रपितामहीं अमुकीं(दां) देवीं, चरुपिण्डैः सुरासक्त्वादिद्रव्यैराचार्यादीन्वा पिण्डैरहं यक्ष्ये ।

तत आग्नेयादिदक्षिणान्तं(अप्रदक्षिणं)दक्षिणाग्रैः दर्भैः परिस्तरणम् । अपरेणोत्तरेण वा पात्रासादनम् । प्राक्संस्थानि दक्षिणाग्राणि प्राग्बिलानि, उत्तरेण चेत् दक्षिणसंस्थानि प्रागग्राणि दक्षिणबिलानि, स्रुचं, उलूखलं, मुसलं, शूर्पं, चरुस्थालीम् , आज्यं, मेक्षणं, वज्रं, उदपात्रम् , सकृदाच्छिन्नानि, अनवखण्डितास्तण्डुलाः, अन्यतरा सुरा, सक्तवः, अञ्जनम् , अनुलेपनम् , ्ज इत्यासादयेत् । स्रुचि तण्डुलग्रहणम् । कण्डनम् । शूर्पादानम् । उद्वपनम् । निष्पवनम् । सकृत्फलीकरणम् । चरुस्थाल्यामावपनम् । उदकासेचनम् । अधिश्रयणम् । श्रृतस्याभिघारणम् । दक्षिणत उद्वासनम् । पाणिं सोपग्रहं हृदि न्यस्य सव्यं जान्वाच्य "ॐ अग्नये कव्यवाहनाय स्वाहा" । इदमग्नये कव्यवाहनाय न मम। मध्ये मेक्षणेन जुहुयात्। तस्मात् "ॐ-

सोमाय पितृमते स्वाहा" । इदं सोमाय पितृमते न मम । तत्प्राक् मेक्षणप्रक्षेपः । अथवा पूर्ववदेव होमः । ततो(१) "अपहता" इति रेखाकरणम् । "ये रूपाणि"(२) त्युल्मुकनिधानम् । प्रमीतपितृकस्याग्नेः पित्रादिभ्यः पिण्डदानम् । ततः प्रत्यक् प्राग्वा मात्रादिभ्यो लेखाकरणम् । उल्मुकनिधानं पूर्ववत् । गोत्रे अस्मन्मातरमुकि देवि(दे) अवनेनिक्ष्व । एवं पितामहि० । प्रपितामहि० । सकृदाच्छिन्नान्युपस्तीर्य चरुशेषेण पिण्डान् कृत्वा गोत्रे अस्मन्मातः अमुकि देवि(दे)एतत्तेऽन्नम् । इदं गोत्रायै अस्मन्मात्रे अमुकी देव्यै (दायै) न मम । एवं पितामहि० । प्रपितामहि० । मात्रादिपिण्डसन्निधावनपत्येभ्य आचार्यशिष्येभ्य इच्छया लेखोल्मुकवर्जं दत्वा मात्रादिपिण्डत्रयसमीपे तत्समावटत्रयं खात्वा तेषु पूर्ववद्गोत्रादिनिर्दिश्यामुकि देवि (दे) सुरां पिबेति क्रमेण गुडोदका-(गुडपायसा) दिकृतां सुरामेकेनैव पाणिनोपसिञ्चेत् ।

तदुक्तं गृह्ये—

केचिल्लोकभयादत्र प्रत्यक्षान्नाहरेत् सुराम् ।
किन्तु तत्सदृशं द्रव्यं गुडवार्या(दुग्धा)दिकं भवेत् ॥

तथैवामुकि देवि (दे) तृप्यस्वेति तत्रैव सक्तुप्रक्षेपः । एवमेवाङ्क्ष्वेत्यञ्जनदानम् । पिण्डेषु अनुलिम्पस्वेत्यनुलेपनम् । स्रजोऽपिन-

---

(१) ॐअपहता असुरा रक्षाᳬसि वेदिषदः (शु०य०सं०२।२९)॥

(२) ॐये रूपाणि प्रतिमुञ्चमानाऽ असुराः सन्तः स्वधया चरन्ति । परापुरो निपुरो ये भरन्त्यग्निष्टाँल्लोकात्प्रणुदात्यस्मात् (२।३०)॥

ह्यस्वेति स्रजश्च । एतत्सुरादिदानं मातृभ्य एव । (१)"अत्र पितर" इत्यादि सूत्रदानादर्वाक् पूर्ववत्तन्त्रेणैव कुर्यात् । प्रत्यवनेजनं सर्वत्र नीवीं विस्रंस्य "नमो व" इति षडञ्जलिकरणम् । सूत्राद्यन्यतमदानम् । प्रतिपिण्डमुभयत्र स्त्रीपिण्डपूर्वकं वा।(२)"ऊर्जमि"त्यवनेजनशेषोदकनिषेकः पिण्डमूले सकृत्सकृदुभयत्र. पिण्डं चरुपात्रे प्रत्यवधायावघ्रायाग्नौ सकृदाच्छिन्नान्युभयानि सहैवाभ्याधायोल्मुके चापि विसृज्य यज्ञोपवीती भूत्वाऽऽचम्य मातृविसर्जनं कुर्यात् । एवं सर्वत्र स्मृत्युक्तविधानेनान्वष्टक्यश्राद्धं कुर्यात् ।

इत्यन्वष्टकाप्रयोगः समाप्तः ।

---

(१) अत्र पितर इत्यर्द्धर्चं जपित्वा पराङावृत्य वायुं धारयन् आतमनादुदङ्मुख असित्वा तेनैवाऽऽवृत्यामीमदन्तेत्यर्धर्चं जपित्वा नीवीं विस्रंस्य नमो व इति प्रतिमन्त्रमञ्जलिं कुर्यात् ।

ॐ अत्र:पितरो मा दयध्वं यथाभागमावृषायध्वम् । ॐअमी मदन्त पितरो यथाभागमावृषायिषत । ॐ नमो वः पितरो रसाय नमो वः पितरः शोषाय नमो वः पितरो जीवाय नमो वः पितरः स्वधायै नमो वः पितरो घोराय नमो वः पितरो मन्यवे नमो वः पितरः पितरो नमो वः । ॐ गृहन्नः पितरो दत्त सतो वः पितरो देष्म।ॐ एतद्वः पितरो वास आधत्त । (२।३१-३२)

(२) ॐऊर्जं व्वहन्तीरमृतं घृतं पयः कीलालं परिस्रुतम् । स्वधा स्थतर्पयत मे पितॄन् ।

आधत्तेति मध्यमपिण्डं प्राश्नाति पुत्रकामा ।

ॐ आधत्त पितरो गर्भं कुमारं पुष्करस्रजम् । यथेह पुरुषोऽसत् । (२।६३) ॥

(द्वितीयाष्टकाप्रयोगः)

अथ पौषस्य वैश्वदेवी अष्टका (तस्याः) प्रयोग उच्यते । सा च गोपशुस्थानीयछागमांसेन भवति । तस्य च देशकालविरुद्धत्वात्पायसेन चरुणा वा स्यात् । तत्र प्रथमप्रयोगे मातृपूजनपूर्वकं वृद्धिश्राद्धं कृत्वा प्राणायामादि देशकालौ सङ्कीर्त्य द्वितीयाष्टकाकर्माहं करिष्ये इति सङ्कल्प्य प्रथमाष्टकावत्सर्वं कुर्यात् ।

विशेषस्तु—अष्टकानन्तरं विश्वान् देवान् चरुणेत्यभिध्यानम् । अष्टकाहुत्यन्ते चरुमभिघार्य "ॐ विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा" इदं विश्वेभ्यो देवेभ्यो न मम । इति हुत्वोभयशेषेण स्विष्टकृत् । अन्यत् सर्वं पूर्ववत् ।

इति द्वितीयाष्टका समाप्ता ।

(तृतीयाष्टकाप्रयोगः)

एवमेव माघस्य प्राजापत्याष्टका सिद्धेन कालशाकेन चरुणा । तदुक्तं गृह्ये—

"कालशाकं चरुं सिद्धं स्थानेऽपूपस्य साधयेदि"ति ॥

तत्राष्टकानन्तरं प्रजापतिं कालशाकेनेत्यभिध्यानम् । महानसादौ मूलाग्न्यंशमुद्धृत्य कालशाकं चरुं पक्त्वा तण्डुलानन्तरमासाद्य प्रोक्षयेत् । अष्टकाहुत्यन्ते "ॐ प्रजापतये स्वाहा" । इदं प्रजापतये न मम । इति शाकाहुतिः । उभयशेषात्स्विष्टकृत् । अन्यत्सर्वं समानम् ।

(तुर्याष्टकाप्रयोगः)

एवमेव चतुर्थी भाद्रपदस्य पित्र्यष्टका । अष्टकान्ते पितॄन् प्राचीनावीतिशाकेनेत्यभिध्यानम् । तण्डुलानन्तरं शाकमासाद्य प्रोक्ष्य चरुस्थाल्यां चरुनिर्वापः । द्वितीयस्यां सोदकायां शाकं प्रक्षिपेत् । एवं चरुधर्मेण शाकं पक्त्वाष्टकाचर्वाहुत्यनन्तरं "ॐ पितृभ्यः स्वाहा" इदं पितृभ्यो न मम । इति शाकाहुतिः । एतस्य शाकचरोरासादनादिहोमान्तं प्राचीनावीतिना कर्तव्यम् । एतदनन्तरं यज्ञोपवीती (अप) उपस्पृश्योत्तरं विदध्यात् । स्विष्टकृदादिपूर्ववत् । सर्वत्रोत्तरेद्युरन्वष्टकाकर्म च यथोक्तं स्यात् ।

इति श्रीपुष्करपल्लीस्थशिवप्रसादपाठककृते स्मार्तोल्लासे
अष्टकान्वष्टकाप्रयोगः समाप्तः ।

(वृषोत्सर्गप्रयोगः)

अथ वृषोत्सर्गप्रयोग उच्यते । तत्र कालः—

कार्तिक्यामाश्वयुज्यां वा संभवेदन्यकालतः ।
आश्वयुज्यां वृषोत्सर्गश्चेदूर्ध्वं स पृषातकात् ॥

रेवतीग्रहणं सूत्रे बाहुल्यार्थकृतं त्विह ।
नात्रापि गौणकालोऽस्ति विशेषवचनाद्यतः ॥
अष्टकाकर्मवत्प्रोक्तं काले तद्वद्विचारिते ॥

स च गयासाम्याद्यनेकफलदर्शनात्पितृतृप्ति–स्वर्गावाप्ति–पापक्षयार्थिना परमेश्वरप्रीतिकामेन कार्तिक्यादौ कर्तव्यः । तत्र गोष्ठे गवां मध्ये नदीतरे वने शिवालये स्वगृहेऽपिवान्यत्र वा शुचौ रम्ये मण्डपे वा प्रागुदक्प्रवणे देशे आवसथ्याग्नि संस्थाप्य मत्स्यपुराणाद्युक्तप्रकारेण सलक्षणपयस्विन्या गोर्वत्समेकवर्णं यथोक्तलक्षणं नीलमेव द्विवर्णं वा षण्मासोर्ध्ववर्षत्रयाधिकं तथाविधाभिरष्टाभिश्चतसृभिर्वा वत्सतरीभिरलाभे द्वाभ्यां वान्वितमीशानदिश्युपकल्पयेत् ।

ततः कर्ता प्राणानायम्य देशकालौ सङ्कीर्त्य तत्सत्परमेश्वरप्रीत्यर्थं वृषोत्सर्गमहं करिष्ये । तदङ्गभूतं गणपतिपूजनादिवृद्धिश्राद्धान्तं कृत्वा ईशान्यां रुद्रकुम्भस्थापनम् । पञ्चरत्नपञ्चपल्लवगन्धोदकपूरितं वस्त्रपुष्पस्रङ्मण्डितसर्वलक्षणं कुम्भं धान्यपुञ्जोपरि विन्यस्य तत्र शिवमावाह्य अभ्यर्च्य प्राकृतवैकल्पिकानन्तरमेकवर्णो वृष इति स्मरेत् ।

अथ देवताभिध्यानम् । षट्कृत्वोऽग्नि ततः प्रजापतिमिन्द्रमग्निसोममाज्येन–अग्निं, रुद्रं, शर्वं, पशुपतिं, उग्रं, अशनिं, भवं महादेवं, ईशानं, पायसेन–पूषणं पिष्टमयेन। हविषा–अग्निं स्विष्टकृतं पायसपौष्णशेषेण–शेषामाज्येनेति पूर्ववत् ।

अथ ऋष्यादिस्मरणम् । (१)"इह रतिः" देवा ऋषयः यजुः "उप सृजन्"इत्युष्णिागग्निर्देव० (सत्रोत्थाने) विनियोगः "पूषा गा" इति गौतमः (परमेष्ठी) गायत्री पूषा पिष्टहोमे विनियोगः । भूरादीनां पूर्ववत् । रुद्राध्यायस्य परमेष्ठिः (देवाः प्रजापति र्वा) ऋषिः आद्योऽनुवाकः षोडशर्चे एकरुद्रदेवत्यः तत्र "नमस्ते रुद्र" गायत्री "या ते रुद्र, यामिषुं, शिवेन वचसा" इति तिस्रोऽनुष्टुभः "अध्यवोचत्, असौ यस्ताम्रः, असौ योऽव" इति तिस्रः पङ्क्तयः "नमोऽस्तु नीलग्रीवाय, प्रमुञ्च, विज्यं, या ते, परि ते धन्वनो, अवतत्य, नमस्त आयुधाय" इति सप्तानुष्टुभः "मा नो महान्तं, मा नस्तोके" द्वे जगत्यौ कुत्सदृष्टे "नमो हिरण्यबाहवे" इत्यादीनि चत्वारिंशदधिकद्विशतसङ्ख्याकानि यजूंषि सप्ताष्टका द्वन्द्विनस्त्रयो (चतुर्विं) विंशतितोऽष्टका जाता एवमुभयतोनमस्कारान्यतरतोनमस्काराश्च तिस्रोऽशीतयो रुद्रास्तेषां देवताः "नमो वः किरिकेभ्य" इत्यादीनां व्याहृतीनां देवहृदयभूता अग्निवाय्वर्करूपा अतिरुद्राः पञ्चरुद्रा देवता "द्रापे" इत्युपरिष्टाद्बृहती "इमा रुद्राये"ति जगती "या ते" ऽनुष्टुप् "परि नो मीढुष्टमे" त्युभे त्रिष्टुभौ "विकिरिद्र, सहस्राणी"ति चानुष्टुभौ सप्तानामेकरुद्र एव

(१) सर्वानुक्रमसूत्रे तद्भाष्ये च "इह रतीत्यादीनि चत्वारि यजूंष्यग्निदेवत्यानि धृतिहोमे विनियुक्तानि । प्रथमे इह रतिः स्वाहा यजुर्गायत्री इह रमतां स्वाहा यजुरुष्णिक् इह धृतिः स्वाहा यजुर्गायत्री इह स्वधृतिः स्वाहा यजुरुष्णिक्" इत्थमपि ऋष्यादिकमुक्तम् ।

"असङ्ख्याता"दिदशानामवतानानामनुष्टुभः दशरूद्रा "नमोऽस्तु" इति त्रयाणां प्रत्यवरोहाणां धृतयः बहवो रुद्रा देवताः (रुद्रः शतशीर्षो वा) जपे विनियोगः । "मयो भू"रित्यादीनां देवा ऋषयः यजूंषि वायवः "यास्ते, या वो" अनयोरिन्द्राग्नी, अग्नीदेवते अनुष्टुभौ 'रुचं न" इत्यस्याग्निः अनुष्टुप् "तत्वा यामी"ति शुनश्शेपस्त्रिष्टुप् वरुणः "स्वर्ण घर्म" इति यजुषां अग्निः उपस्थाने विनियोगः । "एतं युवान"मिति याज्ञवल्क्यस्त्रिष्टुप् वृषो देवता उत्सर्जने विनियोगः ।

ततो ब्रह्मवरणादि पर्युक्षणान्तं कृत्वा सक्षीरं प्रणीताप्रणयनम् । तण्डुलानन्तरं सिद्धस्य पौष्णस्यासादनम् । प्रोक्षणकाले प्रोक्षणम् । रौद्रं पायसं श्रपयित्वा पर्युक्षणान्तं कृत्वा अनन्वारब्धे चतुःपञ्चसप्तदशैकादशाक्षरैः स्वाहान्तैरिहरतिरित्यादिमन्त्रैः षडाज्याहुतीर्जुहुयात् ।

"ॐइह रतिः स्वाहा । ॐइह रमध्वं स्वाहा । ॐइह धृतिः स्वाहा । ॐइह स्वधृतिः स्वाहा । ॐउपसृजं धरुणं मात्रे धरुणो मातरं धयन् स्वाहा । ॐरायस्पोषमस्मासु दीधरत्स्वाहा" (८।५१) । षण्णां इदमग्नये इति त्यागः ।

ततोऽन्वारब्धे आघारावाज्यभागौ—ॐ प्रजापतये स्वाहा । इदं प्रजापतये न मम । ॐइन्द्राय स्वाहा । इदमिन्द्राय न मम । ॐअग्नये स्वाहा । इदमग्नये न मम । ॐसोमाय स्वाहा । इदं सोमाय न मम ।

ततः पायसमभिघार्य अनन्वारब्धे होमः । ॐअग्नये स्वाहा ।

ॐरुद्राय स्वाहा । ॐशर्वाय स्वाहा । ॐपशुपतये स्वाहा । ॐउग्राय स्वाहा । ॐअशनाय स्वाहा । ॐभवाय स्वाहा । ॐमहादेवाय स्वाहा । ॐईशानाय स्वाहा । यथादैवतं त्यागः ।

ततः पौष्णमभिघार्य "ॐपूषा गा अन्वेतु नः पूषा रक्षतु सर्वतः । पूषा वाजꣳ सनोतु नः स्वाहा" इत्येकाहुतिः । इदं पूष्णे न मम ।

ततोऽन्वारब्धे पायसपौष्णेन स्विष्टकृत् । "ॐअग्नये स्विष्टकृते स्वाहा" । इदमग्नये स्विष्टकृते न मम । भूराद्या नवाहुतयः ।

ततः संस्रवप्राशनादिप्रणीताविमोकान्तं कृत्वा कुम्भे रुद्रं जपित्वा पायसशेषेण दिक्षु रौद्रबलिं दत्वा वृषस्य वामे स्फिचि चक्रं दक्षिणे त्रिशूलं शूद्रस्य तु विपरीतं कृत्वा दुग्धसहितं कुङ्कुमेनापि चाङ्कितं वृषभं वत्सतरीसहितं (१) "हिरण्यवर्णा" इति चतसृभि "रापो हि ष्ठे" ति तिसृभिः "शन्नो देवीरि" त्यष्टभिर्मन्त्रैः कुम्भैस्त्रिः स्नापयित्वा अग्निसमीपमानीयोत्तरतः पावकं वत्सतरीमध्ये स्थितं गन्धपुष्पधूपदीपवा-

---

(१) हिरण्यवर्णाः शुचयः पावका यासु जातः सविता यास्वग्निः ।
य अग्निं गर्भं दधिरे सुवर्णास्ता न आपः शं स्योना भवन्तु ॥
यासां राजा वरुणो याति मध्ये सत्यानृते अवपश्यन् जनानाम् ।
या अग्निं गर्भं दधिरे सुवर्णास्ता न आपः शं स्योना भवन्तु ॥
यासां देवा दिवि कृण्वन्ति भक्षं या अन्तरिक्षे बहुधा भवन्ति ।
या अग्निं गर्भं दधिरे सुवर्णास्ता न आपः शं स्योना भवन्तु ॥
शिवेन मा चक्षुषा पश्यतापः शिवया तन्वोप स्पृशत त्वचं मे ।
घृतश्चुतः शुचयो याः पावकास्ता न आपः शं स्योना भवन्तु ॥
(अथर्ववे० १।३३।१-४)

सोभिः किंकिणीघण्टादिना चरणकण्ठशृङ्गाग्रखुरेष्वलङ्कृत्य रुद्रान्पुरुषसूक्तं कूष्माण्डिभिश्चत्वारि शृङ्गा-चित्रावसो-सावित्रीमघमर्षणं चेति मन्त्रान् वृषभस्य दक्षिणे वामे वा कर्णे जपेत् ।

वत्सतर्यो रूपवत्यः पतिं वो बलिनं शुभम् ।
ददामि तेन सहिताः क्रीडध्वं हृष्टमानसाः ॥

इति वत्सतरीकर्णे जपेत् ।

वृषोऽयं भगवान् धर्मश्चतुष्पात्सुप्रकीर्तितः ।
वृणोमि तमहं भक्त्या स मां रक्षतु सर्वतः ॥

इति वृषमभिमन्त्रयते ।

एतं युवानं वृषभं ददामि गवां पतिं यूथपतिं सदर्पम् ।
अनेन सार्द्धं चरत प्रकामं कामं तथा प्राप्नुत वत्सतर्यः ॥

इति वत्सतर्योऽभिमन्त्रयते ।

ततो लाजान्समन्तात्प्रकीर्य वृषभस्य वत्सतरीणां च पुच्छैकीकृत्य धृत्वा वृषभस्यैव वा सपुष्पधूपदीपाक्षतहिरण्योदकपूर्णेनाञ्जलिना "एतं युवानं पतिं वो ददामि तेन क्रीडन्तीश्चरथ प्रियेण । मा नः साप्तजनुषाऽसुभगा रायस्पोषेण समिषा मदेम" ।

अन्योद्देशप्रयोगश्चेत्सव्येनैनं वृषमुत्सृजेत् । पित्र्युद्देशेन चेदपसव्येन । (१)"ॐमयो भूरभिमा व्वाहि स्वाहे"त्यादिना "स्वर्णासूर्यः

---

(१) मयो भूरभि मा वाहि स्वाहा मारुतोऽसि मरुतां गणः शम्भूर्मयो भूरभिमा वाहि स्वाहावस्यूरसि दुवस्वाञ्छम्भूर्मयोभूरभिमा वाहि स्वाहा ।

स्वाहे''त्यनेनानुवाकशेषेण तमेवाभिमन्त्र्य तत्पुच्छं तिलोदकपूर्णं ताम्रपात्रे निक्षिप्य—

स्वधा पितृभ्यो मातृभ्यो बन्धुभ्यश्चापि तृप्तये ।
मातृपक्षाश्च ये केचिद्ये चान्ये पितृपक्षजाः ॥
गुरुश्वसुरबन्धूनां ये कुलेषु समुद्भवाः ।
ये प्रेतभावमापन्ना ये चान्ये श्राद्धवर्जिताः ॥
नरा ये चात्र तिष्ठन्ति पतिताः पितृबान्धवाः ।
वृषोत्सर्गेण ते सर्वे लभन्तां तृप्तिमुत्तमाम् ॥

इत्यञ्जलिना दक्षिणाभिमुखः पितॄंश्च संतर्प्य वृषभं दक्षिणं परिभ्राम्य नमस्कुर्यात् ।

धर्मोऽसि त्वं चतुष्पादश्चतस्रस्ते प्रियाः शुभाः ।
एता हि पोषणार्थाय मयोत्सृष्टास्त्वया सह ॥

यास्ते अग्ने सूर्यो रुचो दिवमातन्वन्ति रश्मिभिः ।
ताभिर्नो अद्य सर्वाभीरुचे जनाय नस्कृधि ॥
या वो देवाः सूर्ये रुचो गोष्वश्वेषु या रुचः ।
इन्द्राग्नी ताभिः सर्वाभी रुचन्नो धत्त बृहस्पते ॥
रुचन्नो धेहि ब्राह्मणेषु रुचꣳ राजसु नस्कृधि ।
रुचं विश्येषु शूद्रेषु मयि धेहि रुचा रुचम ॥
तत्वा यामि ब्रह्मणा वन्दमानस्तदाशास्ते यजमानो हविर्भिः ।
अहेडमानो वरुणेह बोध्युरुशꣳस मान आयुः प्रमोषीः ॥
स्वर्ण घर्मः स्वाहा स्वर्णार्कः स्वाहा स्वर्णशुक्रः स्वाहा स्वर्णज्योतिः स्वाहा स्वर्ण सूर्यः स्वाहा (शु० य० सं० १८।४५–५०) ॥

धर्मस्त्वं वृषरूपेण सदात्मानन्दकारकः ।
अष्टमूर्तेरधिष्ठानमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

इत्यनेनामन्त्र्य कर्षद्वयहिरण्यसहितं सोपस्करं कुम्भं वासांस्यलङ्करणानि सघृतं कांस्यपात्रं चाचार्याय दत्वा क्षमाप्य त्रिःप्रभृतीन् ब्राह्मणान् संयतान् शिवव्रतधरान् यथाशक्तिपायसादिनाऽविस्तारेण शिवप्रीतये भोजयेत् । अन्येभ्यो दक्षिणां दद्यात् । वृषाङ्कयितारं च तोषयेत् ।

इति वृषोत्सर्गः समाप्तः ।

(वृषलक्षणं तन्महिमा च)

अथ वृषलक्षणमहिमालिख्यते । तदुक्तं गृह्ये—

एकवर्णो द्विवर्णो वा सर्वरूपो महत्तरः ।
नीलो वा लोहितो वा स्यात् सर्वाङ्गैश्च समन्वितः ॥
पयस्विनीजीववत्सापुत्रः प्रथमरूपवान् ।
कूटः कर्णस्तथा काणः (खण्डो) चण्डश्च वधिरस्तथा ॥
शोणः सप्तशफश्चैव वर्जनीया इमे वृषाः ।
भरद्वाजोऽसुवर्णां च कूटादींश्च निषेधति ॥

सर्वथोक्तवृषालाभे आपस्तम्बादिसम्मतम् ।
एकशृङ्गो भवेत्कूटः कर्णः स्याच्छिन्नकर्णकः ॥
एकेनाक्ष्णा हि काणः स्यात्खण्डःस्याद्भग्नदन्तकः ।
अथवा शिपिविष्टोवा चाण्डःस्याद्वा प्रकोपनः ॥
बधिरोऽश्रुतशब्देन स्फोटकेन युतोऽथवा ।
वृषः सप्तखुरो योऽसौ स सप्तशफ उच्यते ॥
समोदके नाकपृष्ठे भुवि तस्य विचेष्टितम् ।
महत्पुण्याभिकाङ्क्षी यस्तारयेत्स्वान् पितॄन् परम् ॥
धनपुत्रसमृद्ध्यैवं स नीलं वृषमुत्सृजेत् ।
लोहितो यस्तु वर्णेन मुखे पुच्छे च पाण्डुरः ॥
श्वेतः खुरविषाणाभ्यां स नीलो वृष उच्यते ।
वृषोत्सर्गादृते किञ्चिन्नान्यत्पुण्यं महीतले ॥
गयाश्राद्धाश्वमेधाभ्यां सममेतत्फलं स्मृतम् ।
स्वर्गादिकामनायोगे ग्रहणादौ भवेदयम् ॥
ग्रहणद्वितये पुण्ये तीर्थे चैवायनद्व(ये)योः ।
विषुवद्द्वितये चैव मृताहे बान्धवस्य च ॥
उपसर्गे समुत्पन्ने पित्रादौ प्रेततां गते ।
दुर्निमित्तेषु सर्वेषु वृषोत्सर्गः प्रशस्यते ॥
मातृपक्षाश्च ये केचिद्येचान्ये पितृपक्षजाः ।
गुरुश्वसुरबन्धूनां ये चान्ये पिण्डवर्जिताः ॥
वृषोत्सर्गेण ते सर्वे लभन्तां गतिमुत्तमाम् ।

दद्यादनेन मन्त्रेण तिलपुच्छयुतं जलम् ॥
पितृभ्यश्च समासेन ब्राह्मणेभ्यश्च दक्षिणाम् ।
स्वधा पितृभ्यो बन्धुभ्यो मातृभ्यश्चापि तृप्तये ।
पराशरसगोत्राय विष्णुशर्मोग्रवर्चसे ।
कामं वत्सतरीभिश्च सहैवं वृषमुत्सृजेत् ॥

इति स्मार्तोल्लासे वृषोत्सर्गः समाप्तः ।

(प्राशितपाकयज्ञप्रयोगः ।)

अथ प्राशितपाकयज्ञप्रयोग उच्यते । वृषोत्सर्गानन्तरं मार्गशीर्षे कार्तिके वा शुक्ले पक्षे पुण्येऽह्नि शूलगववत्पशुः कर्तव्यः । अथवा पायसचरुरेव ।

तत्राभ्युदयिकं कृत्वा प्राणानायम्य देशकालौ सङ्कीर्त्य श्रीमत्परमेश्वरप्रीतये पायसेन प्राशितपाकयज्ञकर्माहं करिष्ये । यावन्त्यो गृहे गावो विद्यन्ते तासां पायसेन बहूनामलाभे एकस्यापि गोः पायसेन क्रियते । अपिवा महिष्या वा आनीय महानसादुद्धृताग्निना चरुधर्मवर्जं महत्यां पात्र्यां तण्डुलैः पायसं श्रपयित्वा तेन त्रिःप्रभृतीन् ब्राह्मणान् भोजयित्वा तच्छेषं सभार्योऽश्नीत ।

पैत्र्यष्टकावृषोत्सर्गौ पायसप्राशनं च प्रारब्धपाकयज्ञसंन्निहितप्राप्ते प्रथमे मासि १ न कुर्वीत । अनुत्सर्गपक्षे द्वितीयाद्यावृत्तौ वा आश्वयुज्यां वृषोत्सर्गे क्रियमाणे पृषातककर्मानन्तरं कर्तव्यम् ।

पाकयज्ञान् समासाद्य एकाज्यानेकवर्हिषः ।
एकं स्विष्टकृतं कुर्यान्नानापि सति दैवते ॥

इति पाकयज्ञः ।

गृह्ये—

पाकयज्ञान्न कुर्वीत मलमासे कदाचन ।
सम्भ(वात्)वे शुद्धमासे स्यादेषा भास्करसम्मतिः ॥
यस्मिन्मासे न सङ्क्रान्तिः सङ्क्रान्तिद्वयमेव वा ।
मलमासः स विज्ञेयो ह्यधिमास्ये मलिम्लुचः ॥
संक्रान्तिद्वयसंयुक्तः स्पृष्टे मासि विशेषतः ।
मासद्वयगतं तत्र कर्म स्यादिति सङ्ग्रहः ॥
मार्गशीर्षेऽथवा तिष्ये भाद्रो वा ह्ययसंज्ञिकः ।
पृथगेवाष्टकाकर्म तत्रैकस्मिन् दिनद्वये ॥
तन्त्रेणान्वष्टकाकर्म कालकर्त्रादि योगतः ।
अग्निमाधाय विधिवत्पाकयज्ञैर्यजेत यः ॥
स याति परमं स्थानं यत्र देवो महेश्वरः ॥

इति पुष्करपल्लीवास्तव्य आलम्नायनगोत्रोत्पन्नजयदेवपाठक-तत्सुत-शिवाजीपाठकतत्पुत्रशिवप्रसादपाठककृते स्मार्तोल्लासे स्मार्ताधानादिपाकयज्ञान्तः प्रयोगविधिनिर्णयः समाप्तः ।

(अन्त्येष्टिप्रयोगः)

अथान्त्येष्टिप्रयोग उच्यते । सायंहोमानन्तरं यजमानस्य मरणशङ्कायां प्रातर्होमः कार्यः। आसादनानन्तरं मरणं, अहूयमाने होमद्रव्ये चेन्मरणं, तदा हविषामावसथ्याग्नौ प्रक्षेपः कर्तुरभावात् । प्रातर्होमानन्तरं मरणे होमो नास्ति होमसमाप्तेः। पौर्णमासपक्षादिकर्मानन्तरं दर्शात्प्राङ्मरणशङ्कायां तदैव दर्शपर्यन्तमावसथ्ये सायंप्रातश्चैकतन्त्रेण होमं कृत्वा पिण्डपितृयज्ञवर्जं दर्शपक्षादि कार्यम् । पक्षादेरारम्भणानन्तरमहूयमाने म्रियते चेत्तदा होमद्रव्यस्यावसथ्याग्नौ प्रक्षेपः । सकलकर्मासम्भवे प्रधानदेवतानां होमः, तदसम्भवे केवलेनाज्येन प्रधानदेवताहोममात्रं स्यात् । तस्याप्यसम्भवे आज्याहुतिं जुहुयात् । यथा—अग्नये स्वाहा । अग्नीषोमाभ्यां स्वाहा । इन्द्राग्निभ्यां स्वाहा । विष्णवे स्वाहा, इत्यादि ।

ततो मरणानन्तरं पुत्रादि(दाह)कर्ता देशकालौ सङ्कीर्त्य आत्मशुद्धिद्वारा पित्रादेरौर्ध्वदेहाधिकारसिद्ध्यर्थं पञ्चदशद्वादशषट्-त्रीन्कृच्छ्रान्यथाशक्तिप्रायश्चित्तममुकप्रत्याम्नायेन सद्यः सूतकान्ते वा करिष्ये । तदङ्गभूतं वपनं करिष्ये ।

आत्मनः शुद्धिकामो वा पितॄणां मुक्तिहेतवे ।
वपनं कायशुद्ध्यर्थं तस्मात्केशान् वपाम्यहम् ॥

क्षौरं कृत्वा शीतोदकेन स्नानम् । ततो लौकिकाग्नौ पाकः कर्तव्यः । प्रेतेन सह प्रत्यक्षावसथ्याग्नेर्नयनम् । प्रेताग्न्योर्मध्येऽन्येन न गन्तव्यम् । तत उत्क्रान्तश्राद्धादि चितोपरि प्रेतनिधानान्तं पूर्व-

वत्। प्रेतवाहकास्तु नीवीतिनो मुक्तकेशा ज्ञातयश्च प्राचीनावीतिनो मुक्तकेशा गच्छेयुः। दक्षिणाशिरसं मृतं चितौ निधाय पात्राण्यासादयेत्। मुखे हिरण्यं, शिरसि चमसं, पार्श्वयोः शूर्पं, अण्डयोरुदगग्रे अरणी अन्तरेणोरूप्रक्षेपः। लोहं निष्काष्य चात्रौविलीकयोश्च मृन्मयादीनामम्भसि प्रक्षेपः। चिताया दक्षिणतोऽग्निदानम्। सकृत्परिसमूहनादि क्रव्यादाग्निमुपसमाधायाग्निं सम्पूज्य प्रार्थयेत्।

कृत्वा सुदुष्करं कर्म जानता वाप्यजानता।
मृत्युकालवशं प्राप्य नरं पञ्चत्वमागतम्॥
धर्माधर्मसमायुक्तं लोभमोहसमावृतम्।
दहेयं सर्वगात्राणि दिव्यान् लोकान्स गच्छतु॥
त्वं भूतकृज्जगद्योने त्वं लोकपरिपालकः।
प्रेतसंस्कारकस्तस्मादेनं स्वर्गंमृतं नय इति॥

ततो मृतस्य पुत्रो वा भ्राता वाऽन्यो ब्राह्मणो वा कृतापसव्यो दक्षिणामुखः सन्नाज्यं संस्कृत्य—

"अस्मात्त्वमधिजातोऽसि त्वदयं जायतां पुनः।
असौ स्वर्गाय लोकाय स्वाहा" (शु०य०सं०३५।२२)

इति आज्याहुतिंजुहुयात्।

असावित्यस्य प्रथमान्तं त्वममुकः स्वर्गायेति प्रेतनामग्रहणम्। इदमग्नये इति त्यागः। स्त्रियामप्यस्यानूहः। पुरुषस्य शिरोदेशे स्त्रियः पाददेशेऽग्निं प्रज्वाल्य दक्षिणनासिकायां स्रुवं वज्रं दक्षिण-

हस्ते निधाय शेषं पूर्ववत्(१)।

द्वितीये चतुर्थे वा संचयनम्। नवश्राद्धं तु प्रथमदिन एव।

तदुक्तं कात्यायनसूत्रदेवभाष्ये—

"अस्थिसंचयनादर्वागाहिताग्नेर्द्विजन्मनः।
अयुग्मान् भोजयेद्विप्रान्नवश्राद्धं तदुच्यते"॥

सपिण्डीश्राद्धे अग्नौकरणहोमो ब्राह्मणहस्त एव कार्यः साग्नौ।

तदुक्तं गृह्यकारिकायाम्—

"सपिण्डीकरणाद्यानि प्रेतश्राद्धानि यानि वै।
तानि स्युर्लौकिके वह्नाविति शाट्यायनोऽब्रवीत्॥
प्रेतविप्रकरे होमः साग्नेरपि भवेदिह।
अग्नौकरणशेषेण पितृब्राह्मणभोजनम्" इति।

वोपदेवोऽपि—

"षोडशे मासिके श्राद्धे सपिण्डीकरणे तथा।

---

(१) इत उत्तरं "क्षौरं स्नान" मित्यादि श्राद्धानुक्रमश्लोकः अशुद्धप्रायः सर्वादर्शपुस्तकेषु दृश्यते स चेत्थम्—

क्षौरं स्नानं सुपुत्रैः श्रवणमथ तिथेर्द्धनुमुनपिंडं
वहिः कुंभैर्जलसिक्त्वम् विषयदिने श्राद्धपिण्डे समेऽह्नि
श्राद्धं चैकादशाहे भवति नृपमितान्यानि कृत्वा सपिण्डं
पश्चात्पाथेयसंज्ञं विलयतिमृताके दण्डकोऽयं क्रमेण॥

पाणावेव तु होतव्यमन्यत्राग्नौ तु हूयते" इति ।

पाकोऽपि लौकिकाग्नावेव एक एव न पृथक् ।

तदुक्तं गृह्यकारिकायाम्—

एवं श्राद्धं स्वयं कुर्यात्कार्यैक्यादेकपाकतः ।
एकोद्दिष्टं पार्वणं च शेषं प्रकृतिवद्भवेत् ॥

तत्रामुकगोत्रायामुकप्रेताय स्वाहेत्येकामाहुतिं प्रेतद्विजकरे हुत्वा पितामहब्राह्मणहस्ते "अग्नये कव्यवाहनाय स्वाहा, सोमाय पितृमते स्वाहे"त्याहुतिद्वयं हुत्वाऽन्नं परिविष्य देवपात्रमालभ्य जपतीत्यादि पूर्ववत् ।

अथ उच्छिन्नाग्नेर्मृताधानम् ।

ततः कर्त्ता देशकालौ स्मृत्वा प्राचीनावीती गोत्रस्यामुकमृतस्य उच्छिन्नाग्नेर्दाहार्थं मृताधानं करिष्ये । यदि उच्छिन्नाग्निस्तर्हि यतो विच्छेदस्तत्कालगणनं यावदग्निविच्छेदप्रायश्चित्तं तदैव कुर्यात्सङ्कल्पयेद्वा । अरण्योरभावे चान्ये अरणी आनीयारण्योरुपरि दक्षिणं प्रेतपाणिं धृत्वा "अयं ते" इति समारोपमन्त्रं पुत्रादिर्जपेत् । "येऽस्याग्नय"इति मन्त्रेण मथित्वा खरे स्थापयित्वा "येऽस्याग्नयो जुह्वतो मांसकामाः सङ्कल्पयन्तो यजमनं सजायं हविषे सादनाय वा पते स्वर्गं लोकमिमं प्रेतं नयत" इत्यनेन मन्त्रेण प्रमथ्याज्यं संस्कृत्य स्रुवेण स्रुचि द्वादश गृहीत्वा समित्पूर्वकं जुहोति । तत्र मन्त्रः—उपावरोह जातवेद इमं प्रेतं स्वर्गाय लोकाय प्रेताहुतिं चास्ये जुषस्व

स्वाहा''। इदमग्नये न मम। पश्चाद्दाहः कर्तव्यः। अग्नौ समारूढे सति अरण्योः'' प्रेतस्पर्शं कृत्वा उपावरोहमन्त्रं पठित्वाऽग्निं मथित्वा खरे कृत्वा तूष्णीं द्वादशस्रुवेणाज्यं गृहीत्वा तूष्णीं हुत्वा पूर्ववद्दाहः।

अथ वर्षादिना चिताशमने विहितारणीपात्रादिकाष्ठेनादग्धेन मन्थनं तदलाभेऽन्यकाष्ठेन दग्धशेषेण मन्थनं कृत्वा शेषस्य दाहः कार्यः। अथवा शेषस्याप्सु प्रक्षेपः। अथवा लौकिकेऽग्नौ भूर्भुवः स्वाहेति घृताहुतिं स्रुवेण स्रुचा वा हुत्वा तेन लौकिकाग्निना शेषस्य दाहः कर्तव्यः।

अथाग्नावुपशान्ते स्वारण्योर्नाशे स्वामिनो मरणे अन्ये अरणी समानीय तस्योपरि प्रेतहस्तं निधाय ''अयं ते योनिरि''ति मन्त्रं पठित्वा पूर्वोक्तमृताधानं कृत्वा पश्चाद्दाहः।

भर्तुः पूर्वं पत्नीमरणेऽप्येवं, पात्रासादनं तु पूर्ववत्।

दुष्टस्त्रीमरणे विशेषश्छन्दोगपरिशिष्टे—

अनयैवावृता नारी दग्धव्या याऽव्यवस्थिता।
अग्निप्रदानमन्त्रोऽस्या न प्रयोज्य इति स्थितिरिति॥

व्यवस्थिता=साध्वी। असाध्वी तु केवलाग्निभिः। पात्राणि तु चितेरुत्तरतः समीपे तदप्येकदेशेन पृथग् दग्धव्यानि। अतिनिन्दिता तु केवलाग्निभिरपि न दग्धव्येति तद्वृत्तौ। उदके प्रवासे वा यजमाने मृते सति शवागमनपर्यन्तं कर्मलोपो नास्ति सर्वं कर्म कर्त्तव्यम्। पुत्रादिर्यावन्मरणवार्त्तां न शृणोति तावत्सन्ध्यादि-

कर्मलोपो नास्ति । मरणश्रवणानन्तरं होमपिण्डपितृयज्ञपक्षादिक-मपि न भवति । अग्निधारणमेव भवति । ततो ग्रामसमीपमागत्य सीमायामेव मृतस्य शरीरं च अस्थीनि वा स्थापयेर्न ग्राममध्येऽग्नि-समीपे आनयेयुः । अस्नां तु विशेषः । अस्थीन्याहृत्य कृष्णाजिन स्योपरि पुरुषाकारेण स्थापयित्वा मेषरोमभिरस्थीन्याच्छाद्य पञ्चग-व्येनाऽव्येन चास्थीन्यभिघार्याग्निसमीपमानीय उक्तप्रायश्चित्तं कृत्वो-त्क्रान्तिश्राद्धादि पूर्ववद्दाहः ।

तदुक्तं कारिकायाम्—

आहिताग्निर्मृतो विप्रो विशेषेणात्मघातकः ।
दहेयं ब्राह्मणविधौ लौकिकाग्नौ मन्त्रवर्जितम् ।
दग्ध्वाऽस्थीनि पुनर्ग्राह्यं क्षीरेण क्षालयेत्ततः ।
स्वेनाग्निना स्वमन्त्रेण पृथगोहे पुनर्दहेत् ॥

अस्थ्नामलाभे पालाशविधिं कृत्वा नारायणबलिपूर्वको दाहः। दाहदिनमारभ्य दशाहमाशौचं पुत्रादेः । त्रैपाक्षिकपर्यन्तं दहनदिने श्राद्धमग्निहोत्रिणां त्रैपाक्षिकादूर्ध्वं मरणदिने श्राद्धम् ।

यदि द्वितीयविवाहं करोति तदाऽभ्युदयिकपूर्वकमाधानं दारका-लत्वात् । कालान्तरे विवाहं कृत्वा साग्निसहाधिकारिणि कृता ज्येष्ठा मृता तदग्न्युत्सुकेन दाहः कार्यः । द्वितीया भार्या सहाधि-कारिणी तया सह पुनराधानं कर्तव्यं तदा प्रथममाभ्युदयिकमेव साग्नेत्पूर्वमत्रधिं कृत्वा मृता तस्याग्निर्न दातव्यः । अधिकृता चेत्त-दाऽश्वत्थकाष्ठेन निर्मथ्याग्निना मन्त्रवद्दाहः कर्तव्यः । श्रवणाकर्मो-

पक्रमे सति ज्येष्ठा मृता तदा भार्यान्तरं यदि विद्यते तया सह पुनः क्रिया । आग्रहायणीकर्मणि कृते ज्येष्ठा मृता तदा नावृत्तिः । अष्टका चतुष्टयमध्ये भार्यामरणे द्वितीयभार्यया सह पुनः क्रिया अधिकारिणी कनिष्ठा भवति तदा एकादशरात्रिनिवृत्तौ पुनराधपूर्वकमुर्वरितं कर्म कृत्वा क्रिया कार्या श्रवणाकर्मेति दिक् । इत्यन्त्येष्टि प्रयोगः ।

इति श्रीशिवप्रसादपाठककृते स्मार्तोल्लासे आधानाद्यन्त्येष्टि पर्यन्तः प्रयोगविधिनिर्णयः समाप्तः । शुभम् ।

स्मार्तोल्लासोद्धृतग्रन्थ–ग्रन्थकर्तृनामानि ।

(वर्णानुक्रमतो विन्यस्तानि)

अ

अगस्त्यः १६५।१;
अङ्गिराः २९०।१३;
अथर्वसंहिता १८४।७;
अथातो धर्म-
जिज्ञासापद्धतिः २६४।१३;
अनन्तः २३६।१५;
अनन्तभट्टीयः २४७।१३;
अनन्तयाज्ञिकः २३६।१३;
अनुवाकसूत्रम् १८४।६;
अपरार्कः १७१।१८;
१६०।६;
२२८।१९;
२३१।१८;

आ

आचारादर्शः २९१।५;
आत्रेयः ८३।३;
आपस्तम्बः ५१।४;
१४१।११;
२८०।१७;
२९५।१०;
३१०।१५;
आपस्तम्बधर्म-
सूत्रम् २६१।२;
आपस्तम्बपरि-
शिष्टम् २६९।२;
आपस्तम्बाधानप्रयोगः १३।१०;
आशार्कभाष्यम् २६४।१२;
आश्वलायनः १३।६;
२१७।११;
२३७।१;
२५९।१७
२९८।२;
२९८।८;
२९८।२०;
आश्वलायनश्रौतसूत्रम् ३१९।७;
आह्निकः १८५।१५

ई

ईश्वरगीता २००।१३;

उ

उत्तरमीमांसा १८४।१४;
९;

ऋ

ऋक्संहिता १८४।५;
३२०।२;

क

कठसूत्रम् २६५।५;
कर्कोपाध्यायः २०२।३;
२०२।६;
२२८।५;
२३६।१६;
कर्मप्रदीपः २१६।५;
२२५।१२;
कश्यपः २०।१७;
२४।७;
२४६।७;
काठकः २११।५;
कातीयः १९०।१६;
३०३।८;
कात्यायनः १३८।३;
३०३।११;
१४१।५;
१४५।१;
१४५।७;
१५४।१३;
१६४।१२;
१७०।६;
१७२।५;
१७४।१४;
१७८।१६;
१७९।२;
१८३।१२;
१९१।६;
१९३।७;
१९९।२१;
२०१।४;
२०६।३;
२१७।१६;
२२३।१७;
२२३।२१;
२२४।१०;
२२५।५;
२२६।१४;
२३७।६;
२४९।९;
२६४।१८;
२८४।२;
२९०।१९;
२९३।७;
२९५।५;
३११।२१;
३१५।९;

३२३।२;
कात्यायनश्रुतिः १३।१७;
१८५।१;
कात्यायनश्रौतसूत्रम् १५०।१७;
१५१।४;
१५१।१३;
१८४।८;
२०२।२;
२०२।५;
२२७।६;
२२८।२;
२३२।४;
२२७।१४;
२३६।३;
३१४।५;
३२५।९;
कारिका १२।८;
१५०।२;
१५८।१०;
१७५।८;
२१९।१४;
२३०।१
२३०।८;
२३५।१५;
२४०।११;
२४१।५;
२४७।१४;
२५०।१४;
२९९।१०;
३०८।१;
३८३।८;
कालादर्शः २४७।२१;
काश्यपः १४३।१
काशीखण्डम् १७३।१७;
२८९।१७;
कूर्मपुराणम् २००।१३;
२५८।६;
कृष्णंभट्टीयः १५५।३;
१७१।१३;
केशवस्वामी १७१।१४;
२६९।२;
कौषीतकिगृह्यसूत्रम् १८५।१;
क्रमकारिका ६४।११;
१४४।२;

ग

गङ्गाधरः १४।१३;
६२।७;
१५४।४;
१५४।१६;
१८५।१०;

३१६।२;
३२३।७;
गदाधरभाष्यम् २०३।९;
२२७।४;
२७८।१०;
२६०।१०;
१०३।१३;
गर्गः १५।११;
२५।४;
१६२।१८;
२४४।१३;
गर्गपद्धतिः २७८।१०;
गर्गोपाध्यायः २६४।१३;
२७६।१४;
१७६।१६;
२८३।१२;
गार्ग्यः ७।३;
७।१९;
१५।२;
१४८।३;
२२६।१७;
२२६।१४;
गालवः १४७।१६;

गृह्यः ५।१२;
१६।१४;
२७।१६;
३६२।३;
३६४।१४;
३६६।१४;
३७४।१०;
३७७।७;
गृह्यकाण्डम् १।५;
गृह्यकारः ३२४।१४;
गृह्यकारिका ४।९;
१२।३;
२६।६;
३५।४;
१५८।७;
१८२।६;
१९२।२१;
१९६।१०;
२०९।११;
२४१।५;
२५७।१२;
२६८।१७;
२९७।१०;
३१५।१२;
३२०।४;

३२९।६;
३३०।५;
३४३।१७;
३४९।३;
३८०।८;
३८१।३;
गृह्यमतम् १९९।२;
गृह्यरेणुः १४२।२;
गोपथब्राह्मणम् ६३।१९;
गोभिलः २२३।१४;
२४७।३;
गोभिलसूत्रम् २९।१;
२४७।३;
गौतमः २८०।१७;
गौतमस्मृतिः २६५।१४;
ग्रन्थान्तरम् ६३।१४;
१७५।४;
२६६।५;
२८६।१८;
२६६।१०;

च

चतुर्विंशतिमतम् ;१७०।११;
१६०।९;
२९४।७;
चन्द्रिका ६२।१;
चरणव्यूहः २७८।१२;

छ

छन्दोगपरिशिष्टम् १५०.२२;
१७८।१६;
१७४।२;
१९४।५;
१६९।२१;
२०१।४;
२२२।२;
२३०।१५;
२६४।१८;
३८२।१३;
छान्दोग्यः २२८।९;
२६७।७;

ज

जयरामभाष्यम् २०३।१३
जातूकर्ण्यः २१६।१६;
२१८।५;
जाबालिः २१७।५
२१८।५;

ट

टोडरानन्दः २५।५;

त

तिथितत्वम १९९।१२;

तैत्तिरीयब्राह्मणम् २२७।५;
त्रिकाण्डमण्डनम् २३२।८;
२६८।५;
त्रिंशच्छ्लोकी २९७।१७;

द

दक्षः १७४।९;
दर्शपूर्णमासपद्धतिः १५५।११;
दानभागवतम् ६५।१;
दामोदरनिबन्धः २१३।२;
दाल्भ्यपरिशिष्टम् २००।१५;
दीपिका १६।३;
१५५।११;
२४६।१३;
२८६।८;
देवभाष्यम् २६५।५;
३८०।३;
देवयाज्ञिकः १९२।७;
२१३।८;
२२८।३;
२३२।४;
२३६।११;
२६३।१९;
देवलः १९९।१५;

ध

धर्मप्रवर्ग्यः ३१५।१२;
धर्मप्रवृत्तिः २२९।१७;

न

नारायणवृत्तिः १३।२४;
२०१।१२
निघण्टुः १८४।१२
निरुक्तम् १८४।१३
निर्णयामृतम् १४८।६;

प

पराशरः ५१।१;
१४७।४;
पराशरमाधवीयम् २४५।१८;
२४७।१८;
परिशिष्टम् १४५।७
१५७।१०;
१५७।२०;
१७४।१४;
१८९।८;
२६१।१९;
२९४।११;
२९५।२;
३२२।१४;
पाणिनीयशिक्षा १८४।१०;
पाणिनीय सूत्रम् १८४।१४;
पारस्करः ३।१७;
२७।१४

१४२।५;
१६९।६;
१६९।१४;
१८४।९
१८९।४;
२३१।१,२;
२४८।७;
२६२।४;
२६२।१५;
२६५।११;
२८०।२;
२८०।४;
पारिजातः ८।१०;
पिङ्गलसूत्रम् १८४।११;
पुलस्त्यः २१७।१;
पूर्वमीमांसा १८५।१२;
पृष्ठोदिविविधान-
परिशिष्टम् २७८।५;
२७८।११;
२७८।१३;
२८४।१७;
पैठीनसिस्मृतिः १६०।७;
प्रचेताः २४६।११;
२८९।१३
प्रयोगपारिजातम् १४२।१५;
२३१।१७;
२४५।६;
२४५।१२;
२४६।४;
२४८।२;
३०४।७;
प्रयोगरत्नम् २१०।१३;
३०३।८;
प्रयोगरत्नाकरः २३१।१८;
प्रसवोत्थानपरिशिष्टम् २७८।५;
११;
२८१।१;
२८४।१७;
२६६।१४;
प्रायश्चित्तकाण्डम् ३२२।२;
प्रायश्चित्तमुक्तावलिः २९७।४;

ब

बह्वृचः १७३।९;
१९०।१४;
बह्वृचपरिशिष्टम् २४७।११;
बृहत्पराशरोक्तकल्पः १७९।६;
बृहन्नारदीयः १९०।१८;
बृहस्पतिः १९४।१५
२४५।१८;
बौधायनः १७१।१८;
१७३।८;

९;
२२८।१४;
२२८।१९;
२५८।६;
२९६।२;
३१२।१६;
३१३।९;
२६६।१;
ब्रह्मपुराणम् २१७।२०;
२६६।१;

भ

भर्तृयज्ञः ६।४;
२०३।९;
२२८।४;
भविष्यः १९९।१२;
२९०।१;
भविष्यपुराणम् ६२।१०;
१९९।१२;
भ(भा)रद्वाजः २१७।६;
२५९।१६;
भार्गवः २५।४;
३१०।११;
भास्करः ४८।५;
३७७।९;
भृगुः १३९।१;

म

मण्डनः १९३।१२;
१९२।१;
मदनपारिजातम् १७२।१४;
२३७।९;
२४७।७;
२६१।१९;
२९१।५;
२९३।७;
मदनरत्नम् ६।११;
८।१०;
१५।२;
६२।१०;
१५४।१३;
२०१।१७;
२४५।६;
२४७।९;
मनुः ७।१६;
१०।३;
१६९।११;
१७०।२;
१७३।१४;
१८१।११;
२७१।७;
२९१।११;
महाभारतम् १८४।१५;

महार्णवः २४४।१६;
माधवीयः २२६।१७;
मार्कण्डेयः १४२।७;
माहेश्वरः २२।१;
मुहूर्तरत्नावलिः १२।१२;
मूल्याध्यायः ५६।११;
मेधातिथिः १९०।१३;

य

यज्ञपार्श्वं २९।९; ३२।७; ३५।४; १५१।३; १६५।११; १७०।६ १७२।५; १७४।१९; १९५।१५; २१३।५; २६१।१६; २७०।११; २७०।१६; २८४।१; २८७।१;
यज्ञपार्श्वपरिशिष्टम् २७८।१२ २८४।२; २८५।१;
याज्ञवल्क्यः २१६।८;
याज्ञवल्क्यस्मृतिः १८४।१५;
याज्ञिकसम्प्रदायः १६६।१;
योगियाज्ञवल्क्यः २००।१०;

र

रत्नमाला १३।१९ १७।१;
रामवाजपेयी ६२।६; १५१।७
रुद्रकल्पद्रुमः १८२।८; २६०।१४; २६३।१२;
रेणुः १५५।१०;
रेणुकारः १६५।८;
रेणुकारिका १५३।१६; १५४।४; २६१।१०; २६४।५; २६४।८;

ल

लघुविष्णुः १५७।१६;
लिखितः २६५।१९;
लौगाक्षिः २२३।८; २२४।२;
लौगाक्षिकारिका ६।६;
लौगाक्षिस्मृतिः १८९।२;

व

वराहः १४१।१;
वराहपुराणम् ६२।१६;
वासिष्ठः ८।४;
१४७।१;
२२९।८;
२८५।७;
वाजसनेयिगृह्यम् २७८।८;
विष्णुः २९०।१०;
२६९।२;
विष्णुधर्मोत्तरम् २५।१०;
६३।१;
विष्णुपुराणम् १४१।१४;
१७३।१०;
वृद्धगार्ग्यः १५।२;
२२६।११;
वृद्धमनुः १९९।१८;
२४५।२;
वृद्धयाज्ञवल्क्यः २३७।४;
वृद्धशातातपः २२४।१४;
२२४।१७;
वृद्धाः ३०३।११;
वेदाङ्गज्यौतिषम् १८४।११;
वैद्यनाथः १५५।१;
वैद्यनाथभाष्यम् २२८।४
वोपदेवः १९०।१५;
३८०।१३;
व्याघ्रपादः १४१।१८;
व्यासः २।९;
६।११;
२०१।१७;
२१६।२;
२६६।४;
२८६।३;
२८५।१३;
२९२।१८;
२९४।४;

श

शङ्खः २८५।१०;
२९२।१७;
शङ्खलिखितौ ९९५।९;
शतपथः १६८।१३;
१७४।१;
१७४।४;
१८४।३;
१८५।१;
२३७।२;
२५१।१२;
२५२।१४;
२९२।१८;
शाङ्खायनकारिका १७०।१७;
शाङ्खायनगृह्यम् २८।४;

२२८।११;
२६१।७;
२६४।४;
२६५।११;
२६७।७;
शाङ्खायनपरिशिष्टम् १९०।१०;
शाट्यायनः २००।१८;
२६३।११;
३८०।१०;
शातातपः ७।१६;
१४१।२१;
१४२।१८;
२९१।५;
३०२।१८;
शिष्टाः ३०३।१९;
शुक्लयजुःसंहिता ८७।१;
९०।३;
९३।१;
९६।१;
११०।१;
११२।१,४;
११७।५;
११८।६;
११९।१,२,३;
१२०।१;
१६२।६-९;
१६३,१-५;
१६४।५-८;
१६६।११;
१६७।३;
१६८।२;
१७६।१;६;७;
१७९।६-८;
१८०।३;
१८१।१;
१८४।२-३;
२०३।१२;
२०६।१७;
२०८।४;
२२२।१६;
२३८।१८-१९;
२३९।५-६;
" ८-१०;
२४०।१;
२४४।१;
२५१।१२
" १५;
२५२।१५;
२५३।१;
" २;
२५५।१३;
२५६।५;

,, ६;
,, ९;
२७३।२०
२७४।११;
,, १२;
२७६।१४
,, १५;
२७७।६;
२८४।१५;
२८७।९;
,, १०;
३२४।१२;
,, १४;
३२५।१२;
३३९।१५;
३४२।७;
३४७।१२;
,, १४;
,, १६;
३४८।१
,, ३
,, ६;
,, ७;
,, ८;
,, १०;
३५१।५;
३५७।१५;
३५८।५;
३६४।२–३;
३६५।१,३,४;
३६९।१;
३७०।१६;
३७२।१८;
३७४।१६;
शुल्वसूत्रम् १५१।६;
शौनकः ३२३।१;
श्रीधरः २७१।५;
श्रीधरपद्धतिः २१८।८;
२२९।२;
श्रीपतिः १६।६;
१९।१०;
२१।६;
श्रुतिः १३।१५;
१७४।१;
१८५।२;
२२५।२;
३११।१०;

स

सत्यव्रतः ७।८;
सत्याषाढः ३१३।७;
सर्वानुक्रमणी १५४।१९;
१८४।८;

सर्वानुक्रमसूत्रम् १६४।६; १८२।१४;

सर्वानुक्रमसूत्रभाष्यम् २०१।२;

सामवेदसंहिता १८४।६;

सिद्धान्तशेखरः १९५।५;

सुमन्तुः ८।१; २९२।११;

सूर्यसिद्धान्तः २०१।४;

स्कन्दपुराणम् ६३।८; २२३।६;

स्मृतिः १७४।५; २१६।११;

स्मृतिभाष्करः २६४।१३;

स्मृतिरत्नावलिः १७२।८; १९०।१४;

स्मृतिसंग्रहः १३७।१;

स्मृत्यन्तरम् १७३।२; १९४।८; १९५।९; १९७।१२; २३७।८;

स्मृत्यर्थसारः ५७।५; १९३।१६; १९६।४; ३०४।७;

संग्रहः २४१।१५; २६७।४;

संग्रहकारः २३१।१६;

ह

हरिहरः ६२।७; १५१।२२; १६४।४; १६५।२२; २०१।१४; २१०।१४; २१०।२१; २३०।१०; २८०।२०;

हरिहरभाष्यम् १७२।८; २३०।११; २७८।१०;

हारीतः ८।७; १४२।१०; २६९।१३; २९३।१; २९७।१;

हेमाद्रिः ८१।७; १४१।८; १४६।३; १८४।८; १९०।१५; २४७।६; २९४।११;

हेमाद्रिप्रयोगः ९७।१;

सटिप्पणस्य स्मार्तोल्लासस्य

शुद्धयशुद्धिपत्रम् ।

अशुद्धपाठः	शुद्धपाठः	पृ०	पं०
वायः, प्रा	वायः प्रा	३	९
पूत्र	पुत्र	५	१५
परिजात	पारिजात	९	१०
क्लीब	क्लीवा	८	१४
परिबादन	परिवेदन	६	१०
मणुने	मण्डने	६	२०
शङ्कस्य	शङ्खस्य	१०	१७
क्रिया	क्रिया	११	४
भियमातेति	न्नियमा नेति		
केचत । इमिति	केचन । इति	११	१६-१७
यो जगेत्	योजयेत्	११	२०
महिमवर्णनं	महिमावर्णनं	१२	५
सिद्धौ	सिंधौ	१२	२१
ज्येष्ठासे	ज्येष्ठास्वै	१३	२१
कृतिका	कृत्तिका	,,	,,
विड्ढि	विड्ढि	१४	९
वर्षााः ।	वर्षाः ।	,,	,,
प्रीयूष	पीयूष	१९	२०
मौञ्जि	माञ्जि	१७	२२

अशुद्धपाठः	शुद्धपाठः	पृ०	पं०
झषो	झषो	१८	१३
अधाना	आधाना	१८	२०
विष्कम्भ	विष्कुम्भ	१६	२२
त्यागा	त्यागो	२१	२२
कुमुदनी	कुमुदिनी	२२	६
ततुगते	तनुगते	२२	२२
अग्निर्धीयते	अग्निराधीयते	२३	३
भातृभिः	भ्रातृभिः	२३	१५
विघते	विघ्नन्ते	२७	१७
मिष्यत	मिष्यते	३०	१२
रङ्गष्टे	रङ्गुष्टे	३०	२५
ऽयङ्गु	ऽयङ्गु	३१	६
तत्	सा	३२	१५
दूरु	दूरू	३३	५
विभृयात	विभ्रियात	३३	१८
शा(ष्ठा)ङ्गुलम्	शा(ष्ठा)ङ्गुलम्	३४	२
स्रवः	स्रुवः	३५	२४
खड्गसदृशः	खड्गसदृशः	३६	८
पातु	पोतु	३७	८
खात	खातं	३९	१३
माऽवः	माऽयः	४०	६
सृणोति	शृणोति	४०	१६
मयूतख	मयूख	४४	२५
ब्रह्य	ब्रह्म	४५	३
ब्राह्यणा	ब्राह्मणा	४५	३
अङ्गष्ठ	अङ्गुष्ठ	४५	२५

अशुद्धपाठः	शुद्धपाठः	पृ०	पं०
(२)	(१)	४६	४
(३)	(२)	४६	७
(४)	(३)	४६	८
ना" पार	ना" इति पार	४६	२०
दङ्गल	दङ्गुल	४६	२४
स्त्रहं	स्त्र्यहं	४८	२०
श्लोक्तः	श्लोक्तः	५१	१६
आ० स्मृ०	आप० स्मृ०	५२	५
तापनारख्ये	तापनाख्ये	५५	१०
ह्रिस्तदा	ह्रिनस्तदा	५५	२१
कशस्य	केशस्य	५७	१
हामः	होमः	५८	१७
अज्यं	आज्यं	६१	७
छ्रर्मृगी	छैर्मृगी	६१	१८
मुष्ठि	मुष्टि	६२	१७
चकाश्र्या	चेकाश्र्या	६७	१५
ङ्गैनिष्त्तिकं	ङ्गैमित्तिकं	६८	६
संप्रदयामि	सम्प्रवदतामि	६८	१८
सार्द्धाद्वे	सार्द्धाब्दे	६९	१
व्रतस्नातः	व्रतस्नातः	६८	२०
श्रमव	श्रम	६८	२३
अङ्गिरापि	अङ्गिरा अपि	७०	१०
ष्टामेन	ष्टोमेन	७१	२४
क्रमिकीट	कृमिकीट	७६	२०
मतुलानीं	मातुलानीं	७८	१७
शुद्धिर्भत्रति	शुद्धिर्भवति	७८	२२

अशुद्धपाठः	शुद्धपाठः	पृ०	पं०
पितृणां	पितॄणां	८०	२३
क्षुरादिछिन्न	क्षुरादिच्छिन्न	८१	१६
पोपपाभ्र्यां	पोपपापाभ्र्यां	८१	१५
न गाष्ठे	नगोष्ठे	८२	६
वपेत्ः	वपेत्	८२	१९
उदङ्मुखः	उदङ्मुख	८२	१६
नमोन्तान	नमोऽन्तानि	८४	२१
शवं	शर्व	८५	१२
प्रचादयात्	प्रचोदयात्	८५	१३
स्मन स	स्म स	८५	१८
जलमिति भस्म- सर्वं	जलमिति भस्म स्थल- मिति भस्म सर्वं	८५	२१
ब्रह्माग्निर्वा	ब्रह्माग्निर्वा	८५	२५
गोमयलैं	गोमयैलैं	८७	१८
हरिएय	हिरएय	८८	४
कां १	काण्ड० १	८८	२०
जताय	जाताय	९०	७
(१०)	(ऋ० १०)	९१	२७
चादकम्	चोदनम्	९३	३
योनः	योनः	९४	२५
वन्धन	बन्धन	६४	२५
नानि ॥	नानि,	९६	१
नमा नारा	नमो नारा	९६	१८
न्नृतं च	न्नृतं के	९६	२२
पुष्कराख्य	पुष्कराख्य	९८	१०
कर्म्मभूमौ	कर्म्मभूमौ	९८	२२

अशुद्धपाठः	शुद्धपाठः	पृ०	पं०
चेव	चैव	१००	८
चतुर्गणमसम्भववे	चतुर्गुणमसम्भवे	१०२	१२
उदड्मुख	उदङ्मुख	१०४	१५
द्विजाचमाः	द्विजोत्तमाः	१०७	२
दोव	देव	१०७	२१
कथचि	कथञ्चि	१०९	१२
रोहिर्णी	रोगिर्णी	१०९	१५
स्टङ्ग	श्टङ्ग	१०९	१८
तदस्नुमृति	तदनुस्मृति	११०	४
उपाशु	उपांशु	१११	२०
सिद्धथार्थं	सिद्धयर्थं	११२	३
कामदवत्यम्	कामदैवत्यं	११२	१०
द्भ्यो	द्भ्यो	११२	१८
नश्यनीति	नश्यतीति	११२	२०
प्रच्याङ्ग	प्राच्याङ्ग	११२	२५
प्रयश्चित्त	प्रायश्चित्त	११३	१५
पूववद्रा	पुर्वंवद्रा	११३	२६
त्रिष्टप्	त्रिष्टुप्	११४	८
दामनव	दानमव	११४	२०
आज्यहुतीनां	आज्याहुतीनां	११५	१२
अङ्गष्ठार्धे तु	अङ्गुष्ठार्धं तु	११६	१५
सर्पिदद्या	सर्पिर्दद्या	११७	८
दधिक्राव्णा	दधिक्राव्णो	११८	१०
मित्यात्याङ्क्षायाम्	मित्याकाङ्क्षायाम्	११८	१६
हातव्यम्	होतव्यम्	११८	२१
इद विष्णवे	इदं विष्णवे	११९	१

अशुद्धपाठः	शुद्धपाठः	पृ०	पं०
अग्नये	ॐ अग्नये	११९	३
तथव च	तथैव च	११८	१२
सोमाय	ॐ सोमाय	१२०	१
वितु ग्यात्	वितु० यात्	१२०	१
वरुणश्चव	वरुणश्चैव	१२०	८
आवऽ	आवऽ	१२०	२०
प्रकान्त	प्रक्रान्त	१२१	११
(१) दान	दान	१२३	७
सगोत्रये	सगोत्राये	१२४	७
रक्तांसि	रक्षाꣳसि	१२५	१७
थमजं ह्ये	थमजꣳ० ह्ये	१२५	१७
दाक्तायणं हिरण्यं स	दाक्षायणꣳ०हिरण्यꣳ०स	१२५	१८
तथाह्नि	तथा हि	१२८	११
नीयपूवमी	नीयपूर्वमी	१२८	१६
देयानीनि	देयानीति	१३१	१४
दवतं	दैवतं	१३१	२३
द्रव्यांणि	द्रव्याणि	१३२	१
चारसर्व	चरितसर्व	१३२	३
अस्वच्छिद्र	अस्त्वच्छिद्र	१३२	१९
हेमाद्रः	हेमाद्रिः	१३३	११
अथ	अत्र	१३३	११
गोनिष्क	गोवृषनिष्क	१३३	१
पुत्राद्यच्छि	पुत्राद्युच्छि	१३६	२६
पूर्वन्मैवं	पूर्ववन्मैवं	१३८	२५
हातृभिः ॥	होतृभिः	१३९	२२
वेशम्पायन	वैशम्पायन	१४०	२२

अशुद्धपाठः	शुद्धपाठः	पृ०	पं०
(२)	(१)	१४३	३
हारातः	हारीतः	१४३	५
चव	चैव	१४५	२
मन्त्रांच्चारण	मन्त्रोच्चारण	१४६	७
श्रतिरपि	श्रुतिरपि	१४६	२०
करिष्पे	करिष्ये	१४९	१०
सूत्रंः	सूत्रं	१५०	४
वरमरणि	वरणमरणि	१५२	१
मूत	भूत	१५२	१८
दनादर्भा	दनदर्भ	१५६	२१
अग्र	अग्रे	१५८	१८
मङ्गष्ठं	मङ्गुष्ठं	१५८	२४
सध्याधान	सभ्याधान	१६४	१८
घुम्नितमं	द्युम्नितमं	१८१	८
ऋग्रूपण	ऋग्रूपेण	१८१	२३
रामा	रामो	१८१	२४
पा० शि०	पा० या० शि०	१८४	११
बा०	ब्रा०	१८४	४
देवप्रयोगः	देवनिर्णयः	१८8	१
पत्रात्	पात्रात्	१८९	२३
स्मिल्लोके	स्मिंल्लोके	२०४	२३
द्रशदस्य	द्रुशदस्य	२०७	२४
स्थने	स्थाने	२१३	२२
जंयेसर्वं	जंयेत्सर्वं	२१६	१४
चेद्रसा	चेद्रजसा	२२०	४
जसन्विता	जसान्विता	२२०	१२

अशुद्धपाठः	शुद्धपाठः	पृ०	पं०
पाकाराम्भ	पाकारम्भ	२३०	६
लिगोक्ता	लिङ्गोक्ता	२३३	६
मधत्त	आधत्त	२४०	२१
सर्वंन्	सर्वान्	२४२	१९
पकाभाव	पाकाभाव	२७०	८
सग्निकस्प	साग्निकस्य	२७९	१३
मीमासा	मीमांसा	२९५	१५
सूत्र	सूत्रे	२९५	२२
तर्ल्लास	तोंल्लासे	३०२	१
ैश्यादि	वैश्यादि	३०३	१
मदमग्नये	इदमग्नये	३०५	२१
मुल्लङ्घ्य	मुल्लङ्घ्य	३०८	१५
च्क्षुद्रः	क्षुद्रः	३१७	२१
तुर्विश्वनि	तुर्विश्वानि	३२६	१
"गृहीत्वा।र्ठ०	गृहीत्वा "समितर्ठ०	३२८	३
प्राङूमुख	प्राङ्मुख	३३५	९
मुतराणि	मुत्तराणि	३३६	४
लिगोक्ता	लिङ्गोक्ता	३३६	६
हामवलि	होमबलि	३३६	१०
पुरोडाशेणग्नि	पुरोडाशेनाग्नि	३३९	१८
वैद्श्यर्थाय	वैद्रथ्र्थाय	३३६	९
प्रघासिनं	प्रघासिनं	३४५	२०
धर्त्ता	धर्ता च	३४७	२१
भ्युदयिक	भ्युदयिक	३५२	५
लिगोक्ता	लिंगोक्ता	३५२	८
तिसृणां	तिसृणां	३५३	१

अशुद्धपाठः	शुद्धपाठः	पृ०	पं०
वैदभ्यं	वैदव्यं	३५३	४
जपित्बा	जपित्वा	३५७	१५
त्वादिभि	त्यादिभि	३५७	१६
गृहन्नः	गृहान्नः	३६५	१७
दशरूद्रा	दशरुद्रा	३७०	१
सोभाय	सोमाय	३७०	२०
कुम्भे	कुम्भे	३७१	९
बाहि	वाहि	३७२	२०
अध	अघ	३७३	१४
रूचो	रुचे	३७३	१५
वरुणे	वरुणे	३७३	१०
ग्रहणादौ	ग्रहणादौ	३७५	१४
वृषोत्सर्गप्रयोगः	प्राशितपाकयज्ञप्रयोगः	३७७	१
यजमनं	यजमानं	३८१	१७

THE PRINCESS OF WALES SARASVATI BHAVANA TEXTS.

Edited by M. M. GOPINATH KAVIRAJ, M. A.

No. 1—The Kiraṇāvālī Bhāskara, (किरणावलीभास्कर) [वैशेषिक], a Commentary on Udayana's Kiraṇāvalī, Dravya section, by Padmanābha Miśra.
Ed. with Introduction and Index by Gopinath Kaviraj, MA. Rs 1-12

No 2—The Advaita Chintāmaṇi, (अद्वैतचिन्तामणि) [वेदान्त], by Rangoji Bhaṭṭa,
Ed. with Introduction etc. by Nārâyaṇa S'āstri Khiste Sāhityāchārya. Rs 1-12

No 3—The Vedānta Kalpalatikā, (वेदान्तकल्पलतिका) [वेदान्त], by Madhusūdana Sarasvatī
Edited with Introduction etc. by Rāmājñā Pāṇḍeya Vyākaraṇāchārya Rs 1-12

No. 4—The Kusumāñjali Bodhanī, (कुसुमाञ्जलिबोधनी) [न्याय], a Commentary on Udayana's Theistic Tract, Nyāya Kusumāñjali, by Varadarāja
Ed. with Introduction etc. by Gopinath Kaviraj, MA, Rs 2-0

No. 5—The Rasasāra (रससार) [वैशेषिक], a Commentary on Udayana's Kiraṇāvalī, Guṇa Section, by Bhaṭṭa Vādīndra
Ed. with Introduction etc. by Gopīnath Kaviraj, MA. Rs. 1-2

No. 6—(Part I)-The Bhāvanā Viveka (भावनाविवेक) [मीमांसा], by Maṇḍana Miśra, with a Commentary by Bhaṭṭa Umbeka.
Ed. with Introduction etc. by M. M. Gaṅgānātha Jhā, M. A., D. Litt. Rs. 0-12

No. 6-(Part II)—Ditto Ditto Rs. 0-12

No. 7-(Part I)-The Yoginīhṛdaya dīpikā, (योगिनीहृदयदीपिका) [तन्त्र], by Amṛtānanda Nātha, being a Commentary on Yoginīhṛdaya, a part of Vāmakeśvara Tantra.
Ed. with Introduction etc. by Gopīnath Kaviraj, M.A. Rs. 1-8

No. 7—(Part II) Ditto Ditto Rs. 1-4

No. 8—The Kāvyaḍākinī (काव्यडाकिनी) [काव्यशास्त्र], by Gaṅgānanda Kavīndra.
Ed. with Introduction etc. by Jagannātha S'āstri Hoshing Sāhityopādhyāya. Rs. 0-10

No. 9—(Part I)-The Bhakti Chandrikā (भक्तिचन्द्रिका) [भक्ति], a Commentary on S'āṇḍilya's Bhaktisūtras, by Nārāyaṇa Tīrtha.
Ed. with a Prefatory Note by Gopinath Kaviraj, M.A. Rs. 0-15

No. 10-(Part I)-The Siddhāntaratna, (सिद्धान्तरत्न) [गौडीयवैष्णवदर्शन], by Baladeva Vidyābhūṣaṇa.
Ed. with a Prefatory Note by Gopinath Kaviraj, M.A. Rs. 1-2

No. 10-(Part II)—Do. Do. Rs. 2-12

No. 11-The S'rī Vidyā Ratna Sūtras, (श्रीविद्यारत्नसूत्र) [तन्त्र], by Gauḍapāda, with a Commentary by S'aṅkarāraṇya.
Ed. with Introduction etc. by Nārāyaṇa S'āstrī Khiste, Sāhityāchārya. Rs. 0-9

No. 12-The Rasapradīpa, (रसप्रदीप) [अलङ्कार], by Prabhākara Bhaṭṭa.
Ed. with Introduction etc. by Nārāyaṇa S'āstri Khiste Sāhityāchārya. Rs. 1-2

No. 13-The Siddhasiddhānta Saṅgraha, (सिद्धसिद्धान्तसंग्रह) [नाथमार्ग] by Balabhadra.
Ed, with Introduction by Gopinath Kaviraj, M. A. Rs. 0-14

No. 14-The Triveṇikā, (त्रिवेणिका) [अलङ्कार], by Āsādhara Bhaṭṭa.
Ed. with Introduction by Baṭukanātha S'armā Sāhityopādhyāya, M. A. and Jagannātha S'āstri Hoshing Sāhityopādhyāya. Rs. 0-14

No. 15-(Part I)-The Tripurārahasya. (Jñāna Khaṇḍa) (त्रिपुरारहस्य, ज्ञानखण्ड) [तान्त्रिकदर्शन],
Ed. with a Prefatory Note by Gopinātha Kavirj, M.A Rs. 0-14

No. 15-(Part-II)—Do. Do Rs. 2-4

No. 15-(Part III)—Do. Do. Rs. 2-0

No. 15-(Part IV)—Do. with Introduction, etc. by Gopinath Kaviraj, M. A. Rs. 1-8

No. 16-The Kāvya Vilāsa, (काव्यविलास) [अलङ्कार], by Chiranjīva Bhaṭṭāchārya.
Ed. with Introduction etc. by Baṭukanātha S'armā Sāhityopādhyāya, M. A. and Jagannātha S'āstri Hoshing Sāhityopādhyāya. Rs. 1-2

No. 17-The Nyāya Kalikā, (न्यायकलिका) [न्याय], by Bhaṭṭa Jayanta.
Ed. with Introduction by M. M. Gaṅgānātha Jhā, M. A. D. Litt. Rs 0-14

No. 18-(Part I)-The Gorakṣa Siddhānta Saṅgraha. (गोरक्षसिद्धान्त-संग्रह) [नाथमार्ग],
Ed. with a Prefatory Note by Gopinath Kaviraj, M. A., Rs. 0-14

No. 19-(Part. I)-The Prākṛita Prakāśa (प्राकृतप्रकाश) [प्राकृतव्याकरण] by Vararuchi with the Prākṛita Sanjīvanī by Vasantarāja and the Subodhinī by Sadānanda.
Ed. with Prefatory note etc. by Batuk Nath S'armā, M. A. and Baladeva Upādhyāya, M. A. Rs. 2-4

No. 19-(Part.II) Ditto Ditto Rs. 2-12

No 19—(Part. III) Introduction etc. (In Preparation.)

No. 20-The Mānsatattvaviveka (मांसतत्त्वविवेक) [धर्मशास्त्र], by Viśvanātha Nyāyapanchānana Bhaṭṭāchārya.
Edited with Introduction etc. by Pandit Jagannātha Sāstri Hoshing Sāhityopādhyāya, with a Foreword by Pandit Gopi Nath Kavirāja, M. A., Principal, Government Sanskrit College, Benares. Rs. 0-12

No. 21-(Part I) The Nyāya Siddhānta Mālā (न्यायसिद्धान्तमाला) [न्याय], by Jayarāma Nyāya Panchānana Bhaṭṭāchārya.
Edited with Introduction etc. by Dr. Mangal Deva Sāstrī, M. A., D. Phil. (Oxon), Librarian, Govt. Sanskrit Library, Sarasvati Bhavana, Benares. Rs. 1-4

No. 21-(Part-II) Ditto Ditto Rs. 2-0

No. 22-The Dharmānubandhi S'lokachaturdaśī (धर्मानुबन्धिश्लोक-चतुर्दशी) [धर्मशास्त्र], by S'ri Seṣa Kṛṣṇa with a Commentary by Rāma Pandit.

Edited with Introduction etc. by Nārāyaṇa S'āstri Khiste Sāhityāchārya, Assistant Librarian, Government Sanskrit Library, Saraswati Bhavana, Benares. Rs. 1-0

No. 23-The Navarātrapradipa (नवरात्रप्रदीप) [धर्मशास्त्र], by Nanda Pandit Dharmādhikārī.
Ed. with Introduction etc. by Vaijanātha S'āstrī Varakale, Dharmaśāstra-S'āstrī, Sādholāl Research Scholar, Sanskrit College, Benares, with a Foreword by Pândit Gopinath Kaviraj, M. A., Principal, Government Sanskrīt College, Benares. Rs. 2-0

No. 24-The S'rī Rāmatāpinīyopaniṣad (रामतापिनीयोपनिषद्) [उपनिषद्], with the Commentary called Rāma Kāśikā in Pūrvatāpinī and Ānandanidhi in Uttaratāpinī by Ānandavana.
Ed. with Introduction etc. by Anantarāma S'āstrī Vetāla Sāhityopādhyāya, Post-Āchārya Scholar, Govt. Sanskrit College, Benares, with a Foreword by Pandit Gopī Nātha Kavirāja, M. A., Principal, Government Sanskrit College, Benares. Rs. 3-12

No. 25-The Sāpiṇḍyakalpalatikā (सापिण्ड्यकल्पलतिका) [धर्मशास्त्र], by Sadāśivadeva alias Āpadeva with a commentary by Nārāyaṇa Deva.
Edited with Introduction etc. by Jagannātha S'āstrī Hośiṅga Sāhityopādhyāya, Sādholāl Research Scholar, Govt. Sanskrit College, Benares. Rs. 1-4.

No. 26-The Mṛgāṅkalekhā Nāṭikā (मृगाङ्कलेखानाटिका) [नाटिका], by Viśvanātha Deva Kavi.
Edited with Introduction etc. by Nārāyaṇa S'āstri Khiste Sāhityāchārya, Asst. Librarian, Government Sanskrit Library, Benares. Rs. 1-0

No. 27-The Vidvachcharita Pañchakam (विद्वच्चरितपञ्चकम्) [निबन्ध]
By Nārāyana S'āstri Khiste, Sāhityāchārya, Assistant Librarian, Govt. Sanskrit College, Sarasvati Bhavana Library, Benares. With an Introduction by Gopināth Kaviraja, M. A., Principal, Govt. Sanskrit College, Benares. Rs. 2-0.

No. 28-The Vrata Kos'a (व्रतकोश) [धर्मशास्त्र], by Jagannātha S'āstri Hosiṅga Sāhityopādhyāya, late Sadholal Research Scholar, Sanskrit College, Benares. With a Foreword by S'rī Gopināth Kaviraja, M. A., Principal, Govt. Sanskrit College, Benares. Rs. 4-0

No. 29-The Vṛitti dīpikā (वृत्तिदीपिका) [व्याकरण], By Mauni S'rī Kṛṣṇa Bhatta.
Edited with Introduction etc by Pt. Gangadhara S'astri Bhāradvāja, Professor, Govt. Sanskrit College, Benares. Rs. 1-2

No. 30-The Padārtha Maṇḍanam (पदार्थमण्डन) [वैशेषिक], By S'rī Veṇīdatta.
Edited with Introduction etc. by Pandit Gopāla S'āstri Nene, Professor, Govt. Sanskrit College, Benares. Rs. 0-14

No. 31-(Part I)-The Tantraratna (तन्त्ररत्न) [मीमांसा], by Pārth Sārathi Mis'ra.
Edited by M. M. Dr. Ganganatha Jha, M. A, D. Litt, Vice-Chancellor, Allahabad University Allahabad. Rs. 1-14

No. 31-(Part II) Ditto. Ditto.
Edited by Pt. Gopāl S'āstri Nene, Govt. Sanskrit College, Benares. Rs. 2-4

No. 32-The Tattvasāra (तत्त्वसार) [न्याय], by Rākhāldasa Nyāyaratna.
Edited with Introduction etc by. Harihara S'astri, Benares Hindu University. Rs. 1-0.

No. 33-(Part I) The Nyaya Kaustubha (न्यायकौस्तुभ) [न्याय], by Mahadeva Puntamkar.
Edited with Introduction etc by Umes'a Misra, M. A., Allahabad University, Allahabad. Rs. 3-4

No. 34-(Part I) The Advaita Vidyātilakam (अद्वैतविद्यातिलकम्) [शाङ्करवेदान्त], by S'rī Samarapuṅgava Dīkṣita.
With a Commentary by S'rī Dharmayya Dīkṣita.
Edited with Introduction, etc, by Ganapati Lal Jha, M. A., Sadholal Research Scholar, Govt. Sanskrit Library, Benares. Rs. 1-4

No. 35-The Dharma Vijaya Nāṭaka (धर्मविजयनाटक) [नाटक], by Bhūdeva S'ukla.

Edited with Introduction etc, by Pandit Nārāyana S'āstri Khiste, Asst. Librarian, Govt. Sanskrit Library, Benares. Rs. 1-4

No. 36-The Ānanda Kanda Champū (आनन्दकन्दचम्पू) [चम्पू], by Mitra Miśra.

Edited, with a Foreword by Gopinath Kaviraj, M. A, by Nanda Kishore Sāhityācharya, Research Scholar, Sanskrit College, Benares. Rs. 3-8

No. 37-The Upanidāna Sūtra (उपनिदानसूत्रम्) [वेद], Edited with Introduction by Dr. Mangaldeva S'āstri, M. A., D. Phil. Rs. 1-0

No. 38-The Kiraṇāvali prakās'a dīdhiti (Guṇa), (किरणावली-प्रकाशदीधिति) [वैशेषिक], by Raghunāth S'iromani.
Edited by Pandit Badrināth Sāstri, M. A., Lucknow University Rs. 1-12

No. 39-The Rāma Vijaya Mahākāvya, (रामविजयमहाकाव्य) [काव्य] by Rupanātha.

Edited by Pt. Ganapatilal Jha, M. A. Rs. 2-0

No. 40-(Part I) The Kālatattva Vivechana(कालतत्त्वविवेचन)[धर्मशास्त्र] by Raghunātha Bhaṭṭa.

Edited with a Foreword by Gopinātha Kaviraja M.A by Nanda Kishore S'arma Sāhityāchārya, Research Scholar, Sanskrit College, Benares. Rs. 4-0

No. 40-(Part II) Do Do Rs. 3-8

No. 41-(Part I) The Siddhānta Sārvabhauma (सिद्धान्तसार्वभौम) [ज्योतिष], by S'rī Munīśvara.
Edited with Introduction etc. by Jyautiṣâchārya Pandit Murlidhara Ṭhakkura, late Sadholal Scholar, Sanskrit College, Benares Rs 3-0

No. 41-(Part II) Do. Do. Rs. 2-0

No. 42-The Bheda Siddhi (भेदसिद्धि) [न्याय], by Vis'vanātha Pañchânana Bhaṭṭāchārya.
Edited with notes etc., by Nyāya Vyākaranāchārya Pandit Sûrya Nārāyaṇa S'ukla, Professor, Govt. Sanskrit College, Benares. Rs. 1-12

No. 43-(Part I) The Smārtollāsa (स्मार्तोल्लास) [कर्मकाण्ड], by S'iva Prasāda.
Edited with Introduction, notes, etc, by Vedāchārya Pandit Bhagavat Prasad Miśra, Professor, Govt. Sanskrit College, Benares. Rs. 1-8

No. 43-(Part II) Do. Do. Rs. 2-12

No. 43-(Part III) Do. Do.

No. 44-(Part I) S'ūdrāchāra S'iromaṇi (शूद्राचारशिरोमणि) [धर्मशास्त्र]
Edited by Sāhityāchārya Pandit Nārayan S'astri Khiste. Rs. 2-4

No. 44-(Part II) Do. Do.

No. 45-(Part I) Kiraṇāvalī Prakāśa (Guṇa) (किरणावली प्रकाश-गुण) [वैशेषिक], by Vardhamāna.
Edited, with a Foreword by Pt. Gopinath Kaviraj M. A., by Pandit Badrinath S'astri, M. A., Lucknow University. Rs. 1-8

No. 45-(Part II) Do. Do.

No. 46-(Part I) Kāvya prakāśa dīpikā (काव्यप्रकाशदीपिका) [अलङ्कार] by S'rī Chaṇḍī Dāsa.
Edited by S'ivaprasāda Bhaṭṭāchārya, M. A., Professor, Presidency College, Calcutta. Rs. 1-12

No. 47-Bhedajayaśrī (भेदजयश्री) [माध्ववेदान्त], by S'rī Tarkavāgīśa Bhaṭṭa Veṇīdattāchārya,
Edited with Introduction etc, by Pandit Tribhuvan prasad Upādhyāya, M. A., Inspector of Sanskrit Pāṭhashalas, United Provinces, Benares. Rs. 1-4

No. 48-Samyak Sambuddha bhāṣitam Buddhapratimālakṣaṇam (सम्यक्संबुद्धभाषितं प्रतिमालक्षणम्) [शिल्पशास्त्रम्],
With the Commentary Sambuddhabhāṣita-pratimā-lakṣaṇa Vivaraṇī. Critically edited with Introduction etc by Haridās Mitra, M, A, Viśvabhārati, S'āntiniketana. Rs. 1-4

No. 49-Bhedaratna (भेदरत्न) [न्याय] by Sankara Miśra,
Edited with Introduction etc, by Pandit Sūryanārāyaṇa S'ukla, Professor, Govt. Sanskrit College, Benares. Rs. 1-8

No. 50-Mātrikā Chakra Viveka (मातृकाचक्रविवेक) [तन्त्र], by Svatantrānanda Nātha, with a Commentary.

Edited by Pandit Lalita Prasad Dabral Vyākarnāchārya· With a Foreword by Pt Gopināth Kaviraj, M A., Principal Govt. Sanskrit College, Benares. Rs. 2-0

No. 51-52. Advaita Siddhānta Vidyotana(अद्वैतसिद्धान्तविद्योतन)[वेदान्त], by Brahmānanda Sarasvati, and

Nṛisiṃha Vijnāpana (नृसिंहविज्ञापन)[वेदान्त], by Nṛisiṃhāśrama.

Edited with notes, Introduction etc. by Sūrya Nārāyaṇa S'ukla, Professor, Govt. Sanskrit College, Benares Rs. 1-12

No. 53-Nṛisiṃha Prasāda-Vyavaharsāra (नृसिंहप्रसाद-व्यवहारसार) [धर्मशास्त्र], by Dalapati Rāja.

Edited with Introduction etc. by Pandit Vināyaka S'āstri Tillu, Research Scholar, Sanskrit College, Benares. Rs. 4-0

No. 54-Nṛisiṃha Prasāda-Prāyaśchitta Sāra (नृसिंहप्रसाद प्रायश्चित्तसार) [धर्मशास्त्र], by Sri Dalapati Rāja.

Edited by Pandit Nanda Kishora Sharma and Nanda Kumar Sharma Sahityacharya. Rs. 3-4

No. 55-Nṛisiṃha Prasâda-S'rādha Sāra (नृसिंहप्रसाद श्राद्धसार) [धर्मशास्त्र]

Edited by Pandit Vidyadhara Miśra, College of Oriental Leraning, Benares Hindu University, Benares. Rs. 2-0

No. 56-Bhagavannāma Mahātmya Samgraha (भगवन्नाममाहात्म्यसंग्रह) [भक्तिशास्त्र], by Raghunāthendra yati, with Com. by Ananta S'āstri Phadke.

Edited by Pt. Ananta S'āstri Phadake. Rs. 2-12

No. 57. (Part I) Gaṇita Kaumudī (गणितकौमुदी) [गणित], by Nārāyaṇa Pandit. Edited by Pt. Padmakar Dvivedi. Professor, Govt. Sanskrit College, Benares.

No. 58-Khyātivāda (ख्यातिवाद) [वेदान्त], by S'ankara Chaitanya Bhāratī.

Edited by S'ankara Chaitanya Bhāratī. with Foreword by M. M. Gopinath Kaviraj. M. A. Rs. 1-4

No. 59–Sānkhya tattvāloka (सांख्यतत्त्वालोक) [सांख्य], by Hariharananda Aranya.
Edited with Introduction & by Jajneswar Ghosh. M. A. with a foreword by M. M. Pt. Gopinath Kaviraj. M. A.

No. 60–(Part I) S'aṇḍilya Samhitā (शाण्डिल्यसंहिता) [पाञ्चरात्र],
Edited by Pt. Ananta Gopal Phadke, Professor, Govt. Sanskrit College, Benares.

No. 62–Nrisinha Prasāda—Tīrtha Sāra (नृसिंहप्रसादः—तीर्थसारः) [धर्मशास्त्र],
Edited by Pt. S'urya Narayana Sukla.

No. 63–Bhaktyadhikaraṇa mālā (भक्त्यधिकरणमाला) [भक्तिशास्त्र], by Nārāyaṇa Tīrtha.
Edited by Pt. Ananta Gopal Phadke.

No. 64–Vāsiṣṭha Dars'ana (वासिष्ठदर्शनम्) [वेदान्त], Compiled by Dr. B. L. Atreya.
Edited by Dr. B. L. Atreya, M. A., Ph. D., Lecturer, Benares Hindu University.

No. 65–67—
(a) Tīrthendu S'ekhara (तीर्थेन्दुशेखरः) [धर्म्मशास्त्र], by Nāge'sa.
(b) Tristhalī Setu (त्रिस्थलीसेतुः) [धर्मशास्त्र], by Bhaṭṭoji Dīkṣita.
(c) Kas'ī Mokṣavichāra (काशीमोक्षविचारः) [वेदान्त], by Sures'vara Āchārya.
Edited with Introduction by Pt. Surya Narayan S'ukla, Prof. Govt. Sanskrit College, Benares.

No. 68–Madhva Mukhālankāra (मध्वमुखालङ्कारः) [माध्ववेदान्त], by Vanamāli Mis'ra.
Edited with Introduction by Pt. Narasinha Varakhedker. with a Foreword by M. M Pt. Gopinath Kaviraj. M. A.

Works in the press

No. 1. Dakṣiṇāmūrti Samhitā (दक्षिणामूर्तिसंहिता) [तन्त्र],
Edited by Pt. Nārāyana S'āstri Khiste.

No. 2. As'valāyana S'rauta Sūtra with Sidhhānti Bhāshya (सिद्धान्तिभाष्यसहित आश्वलायनश्रौतसूत्र) [वेद],
Edited by Dr. M. D. S'āstri, M. A., D. Phil.

Works in the press.

No. 3. Niti manjarī (नीतिमञ्जरी) [वेद], by Dyā Dvivedī.
Edited by Dr. Mangal deva Sastri. M. A., D. Phil.

No. 4. Nyāya Kaustubha (Part II) Anumānakhanḍ (न्यायकौस्तुभ-अनुमानखण्ड) [न्याय], by Mahādeva Puntamkar.
Edited by Pt. Goswami Dāmodara S'āstri.

No. 5. Mīmānsā Chandrikā (मीमांसाचन्द्रिका) [मीमांसा], by Brahmānanda Sarsvati.
Edited by Pt, Haran Chandra Bhaṭṭāchārya S'āstri.

No. 6. Tantraratna (Part III) (तन्त्ररत्न) [मीमांसा], by Partha Sārathi.
Edited by Pt. Gopal Sāstri Nene,

No. 7. Kāvya prakāśa dīpikā (Part II) (काव्यप्रकाशदीपिका), [अलङ्कार], by S'ri Chanḍīdāsa.
Edited by Pt. S'ivaprasāda Bhaṭṭāchārya, M. A.

No 8. Kālatattvavivechana (Part III) (कालतत्त्वविवेचन) [धर्मशास्त्र] by Ragunātha Bhaṭṭa.
Edited by Pt. Nanda kishore Sharma.

No. 9. Siddhānta Sārvabhauma (Part-III) (सिद्धान्तसार्वभौम). [ज्यौतिष], by Munīśvara.
Edited by Pt. Murlidhar Thakkur.

No 10. Upendra Vijnāna Sūtra (उपेन्द्रविज्ञानसूत्र) [दर्शन],
Edited by Dr. M. D. Shastri.

No. 11 Nyāyāmṛita Saurabha (न्यायामृतसौरभ) [माध्ववेदान्त], by Vanamāli.
Edited by Pt. Nrisimha Achārya.

No. 12–Īs'vara Pratyabhijñā Kārikās of Utpala with the Vimars'ini of Abhināva Gupta and Com on Vimars'inī by Bhāskara kanṭha.
Edited by K. Subrahmanya Iyer, M. A. and K. C. Pandeya M. A. Ph. D.

THE PRINCESS OF WALES SARASVATI BHAVANA STUDIES:

Edited by

M. M. GOPINATH KAVIRAJ, M. A.

Vol. I—

(a) Studies in Hindu Law (1) : its Evolution, by Gaṅgānātha Jhā.

(b) The View-point of Nyāya Vaiśeṣika Philosophy, by Gopinath Kaviraj.

(c) Nirmāṇa Kāya, by Gopinath Kaviraj. Rs. 1-12

Vol. II—

(a) Paraśurāma Miśra alias Vāṇī Rasāla Rāya, by Gopinath Kaviraj.

(b) index to S'abara's Bhāṣya, by the late Col. G. A. Jacob.

(c) Studies in Hindu Law (2):—its sources, by Gaṅgānāth Jha.

(d) A New Bhakti Sūtra, by Gopinath Kaviraj.

(e) The System of Chakras according to Gorakṣa nātha, by Gopinath Kaviraj.

(f) Theism in Ancient India, by Gopinath Kaviraj.

(g) Hindu Poetics, by Batuka nātha S'armā.

(h) A Seventeenth Century Astrolabe, by Padmākara Dvivedi.

(i) Some aspects of Vīra S'aiva Philosophy, by Gopinath Kaviraj.

(j) Nyāya Kusumāñjali (English Translation), by Gopinath Kaviraj.

(k) The Definition of Poetry, by Nārāyaṇa S'āstri Khiste.

(l) Sondala Upādhyāya, by Gopinath Kaviraj. Rs. 5

Vol. III—

(a) Index to S'abara's Bhāṣya, by the Late Col. G. A. Jacob.

(b) Studies in Hindu Law (3): Judicial Procedure: by Gaṅgā-nātha Jha

(c) Theism in Ancient India, by Gopintha Kaviraj.

(d) History and Bibliography of Nyāya Vaiśeṣika Literature, by Gopinath Kaviraj.

(e) Naiṣadha and S'rī Harṣa by Nīlakamal Bhaṭṭāchārya.

(f) Indian Dramaturgy, by P. N. Pātankar. Rs 5.

Vol, IV—

(a) Studies in Hindu Law (4): Judicial Procedure: by Gaṅgā-nātha Jha.

(b) History and Bibliography of Nyāya Vaiśeṣika Literature, by Gopinath Kaviraj.

(c) Analysis of the Contents of the Ṛgveda-Prātiśākhya, by Maṅgala Deva S'āstrī.

(d) Nārāyaṇa's Gaṇita kaumudī, by Padmākara Dvivedi.

(e) Food and Drink in the Ramayanic Age, by Manmatha natha Roy

(f) Satakāyavāda: Causality in Sāṅkhya, by Gopinatha Kaviraj.

(g) Discipline by Consequences, by G. L. Sinha.

(h) History of the origin and expension of the Aryans. by A. C. Ganguly.

(i) Punishments in Ancient Indian Schools, by G.L. Sinha. Rs 5.

Vol. V—

(a) Ancient Home of the Aryans and their migration to India by A. C. Ganguly.

(b) A Satrap Coin, by Shyamalal Mehr.

(c) An Estimate of the Civilisation of the Vanaras as depicted in the Rāmayaṇa, by Manmatha nātha Roy.

(d) A Comparison of the Contents of the Ṛgveda, Vajasaneya, Tattirīya & Atharvaveda Prātiśākhyas, by Maṅgala Deva S'āsti,

(e) Foramal Training and the Ancient Indian Thought, by G.L. Sinha.

(f) History and Bibliography of Nyāya Vais'eṣika Literature, by Gopinath Kavirāj.

(g) A Descriptive Index to the names in the Rāmāyaṇa, by Manmatha nātha Roy.

(h) Notes and Queries, (1) Virgin Worship, by Gopinath Kaviraj. Rs. 5

Vol. VI—

(a) Index to S'abara's Bhāṣya, by the late Col. G. A. Jacob.

(b) Some Aspects of the History and Doctrines of the Nāthās, by Gopinath Kaviraj.

(c) An Index etc. the Ramayana, by Manmatha nātha Roy.

(d) Studies in Hindu Law by M. M. Gaṅganatha Jha.

(e) The Mimamsa manuscripts in the Govt. Sanskrit Library (Benares), by Gopinātha Kavirāj.

(f) Notes and Queries, by Gopinātha Kavirāj. Rs. 5-0

Vol. VII.

(a) Bhāmaha and his Kāvyālaṅkār, by Baṭukanātha S'armā and Baladeva Upādhyāya.

(b) Some variants in the readings of the Vais'eṣika Sūtras, by Gopinātha Kavirāj.

(c) History and Bibliography of Nyâya Vais'eṣika Literature, by Gopinātha Kavirāj.

(d) An attempt to arrive at the correct meaning of some obscure Vedic words, by Sītāram Joshi.

(e) A comparison of the contents of the Rig Veda, Vajasaneya Taittiriya, and Atharva Veda (Chāturadhyāyika) Prātis'ākhyas, by Mangal Deva Shāstri.

(f) An Index to the Ramayana, by Manmatha Nātha Roy.

(g) An Index to S'abrar's Bhāṣya, by the late Col. J. A. Jacob.

(h) Gleanings from the Tantras, by Gopinātha Kavirāj.

(i) The date of Madhusudana Srarswati, by Gopinātha Kavirāj.

(j) Descriptive notes on Sanskrit Manuscripts, by Gopinātha Kavirāj.

(k) A note on the meaning of the word Parārdha, by Umes'a Mis'ra. Rs. 5

Vol. VIII.

(a) Indian Philosophy, by Tarakanatha Sanyal.

(b) An Index to the Rāmāyaṇa, by Manmatha Nath Roy.

(c) Index to S abara's Bhāṣya, by the late Col. J. A. Jacob.

(d) Hari Svāmi, the commentator of S'atapatha Brāhmana and the date of Skanda Svami the commentator of the Ṛigveda, by Mangaladeva S'âstri.

(e) Mysticism in Veda, by Gopināth Kaviraj.

(f) The Deva dāsī: a brief history of the Institution, by Man math Nātha Roy. Rs. 5

Vol. IX

(a) The Life of a Yogin, by Gopinātha Kavirāj.

(b) On the Antiquity of the Indian Art Canon. by Haridas Mitra.

(c) Prāchīna Vargīkarana Paddhati by Satisha Ch. Guha.

(d) Yoga Vasishtha and some of the minor Upanishads by B. L. Atreya.

(e) An index to the proper names occurring Valmiki's Rāmāyaṇa by Manmath Nath, Roy.

(f) The Philosophy of Tripura Tantra by Gopinath Kaviraj.

(g) Notes on Pas'upata Philosophy by Gopinath Kaviraj.

Rs. 5

Bharatiya Vidya Bhavan's Sri Sankaracharya ... Bharatiya Vidyalaya

THE PRINCESS OF WALES SARASVATI BHAVANA STUDIES

(SANSKRIT)

SARASVATALOKA

Edited by

M. M. Gopinath Kaviraj, M. A

Kirana 1 (In progress)

(a) Mangalam, etc, by Nārāyaṇa S'āstri Khiste.

(b) Mimansaka mata saṃgraha, by Haranchandra Bhaṭṭācharya.

(c) S'rimad Ācharya Mandana Mis'ra by Chinna Swami S'astri.

(d) Bhagavato Buddhasya Chaitama Upades'as'cha, by Gopinatha Kaviraj.

Kirana I (Supplement)

Sanskrita Kavi Parichaya-(Bharavi) by Nanda Kishore Sharma.
Rs. 1-4

Kirana II (In progress)

(a) S'āradā Prasādanam by Nārâyāna S'āstri Khiste.

(b) Chūḍāmaṇi Dars'anam by S'as'adhara Tarkachūḍāmaṇi.

To be had of
The Superintendent Government Press,
ALLAHABAD, U. P.

Bhawan's Sri Sankaracha... Sanskrit Mahavidya... Vidya...

DATE DUE

Class No. ____________ **Book No.** ____________

Accession No. 1150 ____________ ____________

This book should be returned to the Library on the date last stamped. A fine of 0.6 nP. will be charged for each day the book is kept over time.